

autori:

MERLO-PONTI – KULIŠIĆ – SAMARDŽIĆ – PETROVIĆ

15

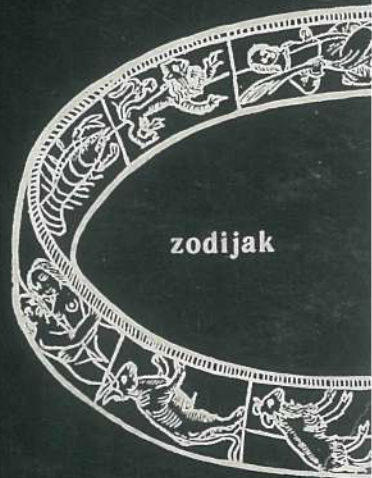
15

15

ROBER ESKARPI ● OTVORENO PISMO BOGU

ROBER ESKARPI

OTVORENO PISMO BOGU

zodijak

BIBLIOTEKA ZODIJAK

KNJIGA 15

● **ROBER ESKARPI:**
OTVORENO PISMO BOGU

● **PREVOD:**
IVAN COLOVIC

● **PREDGOVOR:**
PEDA MILOSAVLJEVIC

● **POGOVOR:**
IVAN COLOVIC

● **UMETNICKA OPREMA:**
DUSAN RISTIC

TEHNICKI UREDNIK:
BORIVOJ MARIC

IZDANJE:
VUK KARADZIC, BEOGRAD

ZA IZDAVACA:
MOMCILO POPOVIC

● **UREDNIK:**
MIODRAG MAKSIMOVIC

STAMPA:
SAVREMENA ADMINISTRACIJA
POGON BRANKO DONOVIC
BEOGRAD, 1968.

zodijak

Biblioteka Zodiak objavljuje dela i izabrane tekstove bez obzira na vreme njihovog nastanka ako doprinose razvoju savremene ljudske misli. Kao što ni sam čovek nije jednostran, tako se ni Biblioteka Zodiak ne ograničava samo na jednu oblast aktivnosti ljudskog duha, već prikazuje ljudsku misao u svojoj raznovrsnosti njenih istraživačkih napora. Kako nijedna ljudska zajednica nije više bespomoćno usamljena i izdvojena, kako se na svim područjima ljudske delatnosti ostvaruje jedinstvo savremenog čovečanstva i svet sve više teži da postane nerazdvojna celina, tako se i Biblioteka Zodiak obraća delima i autorima svih vremena i svih naroda da bi pružila panoramu svetских ideja koje zaokupljaju savremenog čoveka. Biblioteka Zodiak ne pravi razliku između oprečnih shvatanja i ubeđenja, ona ne daje prednost nijednom kulturnom krugu već podrazumeva da se kulture međusobno prožimaju i da su one opšte dobro i neotuđiva svojina svakog čoveka. Biblioteka Zodiak objavljuje drevne spise i dela najpoznatijih savremenih autora o bitnim problemima ljudskog saznanja iz oblasti filozofije, politike, sociologije, etike, psihologije, estetike, muzike, književnosti, istorije, arhitekture, likovnih umetnosti, pozorišta, filma i televizije. Biblioteka Zodiak prvi put objavljuje dosad neprevedena dela svetskih autora kao i originalna dela domaćih autora pisana isključivo za Biblioteku Zodiak. Ona će takođe objavljivati izabrane tekstove iz prirodnih nauka, koji na dostupan način saopštavaju rezultate savremenih istraživanja. Biblioteka Zodiak uvrstiče u svoju seriju i ona dela koja su plod mašte i neobičnog duha ako svojim, poetskim, misaonim i buntovnim dejstvom imaju uticaja ili su simptomatična za sredinu i vreme kada su nastala. Biblioteka Zodiak objavila je sledeća dela: Karl Marks: Birokratija i javnost, Seren Kjerkegor: Osvrt na moje delo, Salvador Dali: Autobiografija, Eržen Jonesko: Pozorišno iskustvo, Nikola Milošević: Negativni junak, Iz Starog zaveta: Žena i ljubav, Rajt Milis: Znanje i moć, Igor Stravinski: Moje shvatanje muzike, Bogdan Bogdanović: Urbanističke mitologeme, Iz Kur'ana časnog: Svetu celom opomene, Žan Rostan: Ljubav u životinja, Moris Merlo-Ponti: Oko i duh, Spiro Kulšić: Neobični običaji, Đorđe Petrović: Teoretičari proporcija, Vatsjajana: Kama sutra, Mao Ce Tung: Kineska revolucija.

ROBER ESKARPI

OTVORENO PISMO BOGU

REČ PRE KNJIGE

»Pokrio si se oblakom da ne prodre molitva«, plače Jeremija kad su mu polja bila popaljena a dom naseljen mrtvima.

Knjiga nad knjigama puna je neuslišenih vapaja pored mnogih koje je nebo dočulo. Gospod je bio iznad nebesa nad nebesima i molitva je nekada bila vika, a vapaj ricanje i jauk.

Posle Isusa Bog se više nije pojavio. U njegovo ime govorili su njegovi apostoli i crkveni poglavari i izaslanici. Oni koji su ga videli i kazivali da su ga sreli bili su uvek sami, bez svedoka. Oni koji su ga nosili u svome duhu i duboko verovali u njegovo postojanje mogli su da pruže samo dokaze svoga nadahunća. Veličanstvena iskrenost svetog Avgustina i njegova snažna filozofska misao ostaju duhovne tekovine čoveka, kao što su i hramovi i katedrale inspirisani spomenici ljudskih iluzija. Njih je stvorio i podigao smerni čovek, ne znajući da diže sizifikovska zdanja. Mislio je da se nebo može dosegnuti.

Ali jedno je vera a drugo božji saveznici. Čovek je taj koji je Boga stvorio iz duboke potrebe za zaštitom i pravdom, da svoje nade usmeri prema čudu, znajući da je i sam život strahovito čudo. Vekovima ugrožen, tražio je trajnog saveznika.

I ovaj razgovor s Bogom, koji vodi pisac ove blistave knjige da taj savez raskine, znak je jedne nove nade. Umesto Bogu, čovek treba da se obrati svome stadi. Ako je pravda porobljena, treba je osloboditi. I milost nebesa neće izostati.

Profesor Eskarpi je i Gal i Gaskonjac. On dobro zna latinski. I svete knjige nisu za njega tajna. Kao ni tajne

svih crkava sveta. Njegovo pero, kartezijanski oštro i šturo, zaseca u samo živo meso, u bit, u suštinu najtežih pitanja. Njegova knjiga o Bogu je velika lekcija za razgovor sa neprikosnovenim i neophodna pouka malim i servilnim duhovima.

Latio se najnezahvalnijeg posla, da se obraća nevidljivom. Njegov imaginarni sagovornik prestao je da govori, sem retkim izabranicima iz biblijskih vremena, iako je govorio na svim jezicima praotaca da je sazdan po ljudskom obličju. Izuzev na slikama i kipovima njegovih sinova, koji su tvorca galaksija, atoma i virusa i sačinitelja beskonačnog vekovima zamišljali kao sebi sličnog, nema nijedne inventivnije predstave izvan ove antropomorfnosti. Bog se čak ne pojavljuje ni u vidu svoje treće prirode, izuzev u našem duhu, da i kao takav ostane nevidljiv. »Ogledalo nam ne prikazuje ništa više od naše ružne slike. Vasiona je prazna«. I pisac zna da ima posla sa utvarom i da je opasno prizivati seni.

Uporan i dosledan, on zna i to da »buva može sasvim lepo i veselo i bez ikakve svesti da živi na gomili mesa koje je hrani i eventualno ubija«, ali i to »da je ubod za veliku životinju neugodniji nego smrt za malu.« Kao živa napast, kao prava stenica, kako sam kaže, počinje s Bogom jedan nemilosrdan dijalog. On napada ubojitim oružjem znanja i pamćenja, hvata božje saveznike u njihovim nedoslednostima i vekovnim zlodelima, ali, kao i dobar sudija, pomaže Bogu da se brani i čak mu pruža sasvim nove izgleda na spasenje. U svađama vernika sa ateistima, on bi se najradije složio sa formulom Merlo-Pontija: »Šteta što Bog ne postoji.«

Mnogobožjačko grčko društvo zamišljalo je da su zakoni obavezni i za same bogove, dok je monoteistički bog, krijući iza vela tajne svoju dvostruku imanentnu i transcendentnu prirodu, mogao da se proglasi neprikosnovenim i da prestup prepusti samo čoveku. U crkvu se ne prima nikó ko se na krštenju ne opere od greha koji nije počinio. Božji izaslanici, osnivajući knjižnice za sve ljude, budno motre da u njih ne uđu sve knjige. Primeri hipokrizije rastu istovremeno sa demografskom eksplozijom. »Množite se«, bila je jedna od zapovesti Hebrejcima pre tri hiljade godina. U patrijarhalna vremena ljudi su se brojali na sto-

tine i hiljade, a sada se broje u milijardama. Danas bi i sam đavo uzviknuo: »Prestanite«!

»Umesto da se ugledamo na Isusa, treba se okrenuti onima na koje je on sam pokušao da se ugleda«. Sada je hram suviše mali i njegova riznica suviše siromašna da bi mogla da se ponove nekadašnja čuda. Pisac smatra da se iz teologije ne može razviti ideologija i da je samo društvena ideologija jedina prava vera u spasenje. »Dva u svetu najveća rezervoara ljudi — polovina naše vrste — potpuno izmiču, jedan prepušten opsenarima oblasti u kojima caruje krajnja beda, drugi čvrsto u rukama ateističke filozofije koja već hiljadama godina služi kao religija«. Uostalom, i Vatikanski koncil je pokazao na bespoštedan način manjinski karakter nekad univerzalne Crkve.

Kao intelektualac, pisac priznaje da su mu metafore i parabole drage, kao i Bogu, pa se i on služi ovim oružjem. Strašnim oružjem kad je u rukama demijurga njegovog kova. Misli o ljudskoj sudbini i čovekovom položaju u evoluciji od roba do raba božjeg i od golorukih do onih koji polažu pravo na Adamovo nasleđe, pošto su ispunili obavezu o razmnožavanju iz člana 28. Knjige o stvaranju, pune su iskri i varnica. Svežina i duhovitost ovog teksta ravni su Volterovom poigravanju sa Lajbnicom. Ko bude pažljivo pratio ovaj surovi obračun između intelektualnih vilica koje ujedaju i istorijske telesine obmana i podvala, između svete vatre istine i srama lomače, shvatiće veliku dramu dobrih namera i loših ostvarenja.

U ovoj knjizi Bog je istovremeno i krivac i žrtva. On propisuje moralna pravila koja se u njegovo ime, a bez njegovog protesta, primenjuju samo na ubogim i poraženima. U ime Boga vršeni su najveći zločini i ostali nekažnjeni. Umesto u Hadu, pakao caruje pod plavim nebom. Gnev sustiže samo gladne, a ispaštanje nevine. Na drugom tasu terazija ove nebeske pravde je »radosna bezbrižnost malog čoveka, koji iz pseće zdele srće ono što mu drugi daju«. Ropska čorba može da sadrži čak i hladnjak, i kola, i telefon, i medicinsku zaštitu, i opšte pravo glasa, čak i izvestan stepen obrazovanja. »Prema psima se često bolje postupa nego prema ljudima, jer oni po psećem običaju prestaju da ujedaju kad je čorba dobra«. Politička misao u čitavom svetu vekovima je bila skoro isključivo desni-

čarska ili je brzo skretala u ovom smeru zbog blizine po-
časnog mesta sa božje ili vladajuće strane. Da bi doprla
do svesti ljudi, »levica je bila prinuđena da se obraća telu
a ne duhu, pa se i Bog obraćao sa krsta osuđenog a ne sa
katedre«. Modernom čoveku preostaju sasvim novi putevi
buđenja svesti, pa pisac i Bogu preporučuje »da svoje uspe-
šno ali prevaziđeno delo započne novim, koje će njegove
anđele stajati perja, ali koje će mu, sa malo sreće — jer
je Bog ima — možda omogućiti da opstane«.

I pisac misli na Boga kad kaže da treba da uzme štap
lutajućeg Jevrejina. »Poznato mi je da vi već pomišljate
na to. Inspirisali ste Eliota da napiše divnu pesmu u kojoj
pravi poređenje između nilskog konja i Crkve. Nezgrapni
nilski konj peva svoju ljubavnu pesmu grubim i nesklad-
nim glasom, dok pobedonosna Crkva opeva svoju ljubav
prema Bogu slatkim i božanskim harmonijama. A ipak ne-
besku milost zaslužuje nilski konj.«

Pisac se divi delima koja je Bog nadahnuo. Nama se
čini da je i ovo delo, ovako otvoreno, čisto, nedvosmisleno
i pošteno, iako surovo — veliko delo. Između ogorčenja i
molitve nema provalije. I ako ovo nepoštedno pismo čak
i stigne do onoga kome je namenjeno, ima izgleda da njegov
pisac, kao i nilski konj, zasluži nebesku milost.

Ne zato što se nije ogrešio o sedam zapovesti, već stoga
što je imao snage, za razliku od Orfeja, da se ne okrene.

Peđa Milosavljević

*Mom prvom peru
i svim tajanstvenim i dragocnim stvarima
koje su mi bile date,
posebno imenima žena,
od kojih su dva poslednja,
Izabela i Natalija,
imena mojih unuka.*

P R E D G O V O R

*Gospodinu Generalnom direktoru
pošta i telekomunikacija*

Gospodine Generalni direktore,

Poveravam vam ovo pismo bez marke i pretpostavljam da će onaj kome je upućeno biti dužan da plati taksu. A on je široke ruke. Znam ga po čuvenju: ako ga oslobodite plaćanja poštarine, stotruko će vam to vratiti.

Ne stavljam marku jer ne znam koliko iznosi poštarina za onaj svet. Poznato je, uopšte uzev, šta staje prevoz ljudi, jer od Haronovog obola do cenovnika Pogrebnog zavoda taj podatak nikada nije bio držan u tajnosti. Znamo, takođe, da su usmene poruke u načelu besplatne. Dovoljno je zauzeti odgovarajući moralni i fizički stav i onda razgovetno izgovoriti reči koje valja preneti, pri čemu je poželjno koristiti jedan od standardnih obrazaca koje je crkvena administracija stavila na raspolaganje publici. To nije obavezno, ali na taj način umanjuje se broj grešaka i ubrzava prenošenje poruke. Ima čak zemalja gde su u upotrebi oštromno načinjene molitvenjače koje rade na principu Bodoovog telegrafa.

Ali za pisane poruke i uopšte za pošiljke, preporučene ili obične, nema propisa. Postupci koji se tu primenjuju nedovoljno su određeni. Negde pisane poruke spaljuju, negde gutaju, a negde bacaju u vodu, što zavisi od vrste religije i od doba. Ne znam da li da vam ijedan od ovih metoda preporučim za slanje moga pisma.

Jedini odranije poznati slučaj predstavlja pisma koja deca svake godine šalju Božić-Bati da bi mu prenela svoje želje. Pošte u nekim zemljama čak imaju posebne službe koje primaju i sakupljaju takva pisma. Možda bi to moglo da vam da neku ideju. Ipak, okolnosti su ovde drugačije. U postojanje Božić-Bate uopšte se ne sumnja. Navodim samo jedan dokaz: znatan deo želja koje su mu upućene biva 25. decembra uslišen. Treba, dakle, verovati da su one stigle na pravu adresu.

Kada je reč o Bogu, stvari stoje drugačije. Nedostaju nam statistike koje bi pokazale da li je postotak uslišenih molitava veći od pedeset, koliko bi moglo da se pripiše i slučaju. Ne pominjem to da bih istakao težinu problema, već stoga što mi je nezgodno da od vas tražim da zaposlite vaše službe radi korespondenta koji možda ne postoji.

Možete to rešiti tako što ćete ovde-onda postaviti naročite poštanske sandučice — koji bi mogli da budu obojeni, na primer, nebesko-plavom bojom — i onda čekati da se dogodi čudo. Nema razloga da to ne uspe. Uzmite samo kutije za dobrovoljne priloge u crkvama. U njima se stavlja novac za Boga i verovatno da on redovno stiže na njegovu adresu. U svakom slučaju, više ga nikad ne vidimo.

Morate se pozabaviti i pitanjem adrese. Strogo uzev, moje pismo možete da prosledite u Rim, Meku, Jerusalim ili čak Tiranu, gde stanuje moj prijatelj Babá de Bektašis, vrhovni poglavar jedne zajednice koja broji više miliona vernika. U svakom od ovih gradova naći ćete akreditovane predstavnike jedinog pravog boga. Nevolja je u tome — kao što ste sigurno već i sami zapazili — što nikako nismo sigurni da je reč uvek o istom bogu.

Uzimajući sve to u obzir, ja sam se na kraju opredelio za otvoreno pismo. Razume se da u tom slučaju ne mogu od vas da zahtevam da mi jamčite za tajnost prepiske. Mnogi ljudi pročitace moje pismo, a kad je već tako, neka ih bude što više. Moj izdavač će im naplatiti čitanje, u to nemojte sumnjati, skuplje od poštanske marke.

Međutim, ako biste mogli da uputite svoje ljude, bio bih srećan kad bi oni izvesnim kategorijama korespondenata davali prednost, a još više ako bi uspeali da izbegnu druge.

Nimalo mi nije do toga da me čitaju ljudi koji to čine samo jednim okom, levim ili desnim, svejedno. Biće mi mučno da na jednoj strani slušam kako je ova knjiga niz obesnih i nekažnjenih svetogrđa, a još mučnije da čujem gde se govori kako se Eskarpi prepušta popovima, da se mnogo izmenio i da se to, uostalom, već odavno očekivalo.

Uprkos svemu, imaću da slušam i jedno i drugo; ipak, voleo bih, ako je ikako moguće, da to ne bude suviše glasno. Slaboumni ljudi me onespokojavaju. Voleo bih da čujem i one koji čitaju i jednim i drugim okom, čas smejući se, čas čuteći, što bi mi dozvolilo da se nadam da sam ih podstakao na razmišljanje.

Uostalom, kako bude. Evo reči. Sejte ih na sve strane kao seme maslačka g. Pjera Larusa. Bog će prepoznati svoje.

Rober Eskarpi

B O G U

Bordo, 28. juni — 7. juli 1965.

Kako to, gospodine, da vi, koga bije glas da je sve-moćan, nikada niste uspeli da me ozbiljno zainteresujete za problem vašeg postojanja?

Možda nikada niste ni pokušali. Možda vam do mo-ga mišljenja nije stalo. U tom slučaju, mi smo na istom.

Ali sumnjam da je to tako. Ako vi postojite, sva-kako je teže vama da ne vodite računa o mom posto-janju nego meni da ne znam za vas. Buva može sasvim lepo i veselo da živi bez ikakve svesti o gomili mesa koja je hrani i eventualno ubija, ali ne i obratno. Ubod je za veliku životinju mnogo neugodniji negoli smrt za malu.

Drugim rečima, ma koliko ja bio malen u vašim očima, vi ne možete sebi dozvoliti da me smatrate za-nemarljivom veličinom. Najpre zato što sam ja živa napast, prava stenica. Sejem rasulo u onom malom uglu sveta koji ste vi sa ljubavlju i — budino pravični — vrlo oštroumno uredili. Nepokoran sam, diram u sve, ubijam, razmišljam, varam, nadam se protiv svake ve-rovatnoće, i toliko sam izopačen da pokušavam da pro-zrem neke vaše namere — naravno, da bih mogao da ih osujetim.

Vi jedino možete da me pošaljete natrag u ništa-vilo, najkraćim putem — kad ste dobre volje, ili uz izvesna zamešateljstva i prepredenosti (što je prilično skromno u poređenju sa onim što ja umem da smislim) kad ste nerasploženi.

Jadna je to odbrana. Metod koji vi upražnjavate — pokolj pojedinaca i manjih ili većih grupa — ničemu ne vodi. Ja se razmnožavam većom brzinom od one kojom vi ubijate i vaši naponi nisu ništa efikasniji od mojih pokušaja da se oslobodim miševa koji su se zapatili u mojoj kući.

Setite se da ni opšta deratizacija nije ništa bolja. To vam mora biti poznato, s obzirom da ste se vi — kao što to svedoče mnogobrojne hronike — prilikom takvih pokušaja svaki put priklanjali pred logikom stvari i posle svega ipak ostavljali koren iz koga sam se ja ponovo brzo razmnožavao. Zašto? O, ne morate mi reći. To je prilično jasno. Kad bi mene nestalo iz vašeg sveta, nikada ne biste saznali kog sam vruga (izvinite) postojao.

Istina, ni ja sam to ne znam, ali stvorenju koje živi od danas do sutra to neznanje ne smeta. Ja za sebe mogu da pronađem provizorne ciljeve, radne hipoteze koje traju tačno koliko i moj život. Ali ako vi, koji po definiciji treba sve da znate, pobijete sve ljude, nešto će vam zauvek izmaći i čitave večnosti nosićete satirući teret tog pitanja bez odgovora.

Ako to kažem, ne treba odmah da pomislite kako pokušavam da izbegnem svoje obaveze prema vama. Nije bitno da li ja verujem ili ne verujem u vas, ali ostaje činjenica da ste mi vi potrebni, makar samo kao zakrpa.

Vi koji ste biće savršeno, potpuno, izgrađeno, nepropusno, ne znate šta znači biti na oba kraja života otvoren prema nepostojanju. Kroz ljudski život bije takva promaja da se ne bi moglo živeti kad u najugroženija mesta ne bi bilo moguće prizvati vaše umirujuće prisustvo. *Zbogom, hvala bogu, bože sačuvaj, bog zna, za ime boga, božjom voljom*: pominjem vas uvek kada vetar praznine malo jače dune kroz retku ogradu moga postojanja.

Ne zaboravite da su to puke metafore, no poverenje koje uliva vaše ime nije zbog toga manje dirljivo, zar ne?

Bilo bi to, ipak, isuviše neznatno priznanje svesti vas na tu drugorazrednu i formalnu ulogu. Vi vredite više.

Jednoga dana moj prijatelj Merlo-Ponti, koji se nalazio u poseti Meksiku, ugleda transparent koji su studenti književnosti istakli na svom fakultetu kao odgovor na izazivački transparent studenata prava. »Da, Bog postoji!« objavljivali su ovi drugi. »Ne, Bog ne postoji!«, odgovarali su prvi. Na to se Merlo-Ponti nasmeja i reče književnicima da bi pravi odgovor pre bio: »Kakva šteta što Bog ne postoji!«

To znači preći gotovo pola puta prema onim vernicima koji rado govore: »Kakva bi šteta bila kad Bog ne bi postojao«, i to potežu kao argument prilikom pokušaja preobraćanja nevernika. Čitav problem preobraćanja sastoji se u prelasku sa učitivog žaljenja na retrospektivno strahovanje ubeđenih.

U stvari, mnogi ljudi misle da je svet bez Boga nešto suviše tužno, suviše apsurdno i suviše svirepo da bi bilo moguće, i to im se čini kao dovoljan razlog da veruju u vas. Često su mi govorili da kad bih se jednog dana našao u nekoj od onih užasnih, nepodnošljivih situacija u koje nas ponekad dovodi ljudska sudbina — bile one, uostalom, plod vaše domišljatosti, proizvod slučaja ili rezultat kakve igre snaga koju ni vi ni ja ne naslućujemo — govorili su mi da ako u takvoj prilici ne bih hteo da izgubim razum pre života, jedini izlaz koji bi mi preostao bila bi vera u vas i priznanje vaše svemoći.

To je lako moguće. To je čak verovatno. Isto tako, verovatno je da bih u slučaju nesreće u kojoj bih ostao bez noge ravnotežu mogao da povratim samo tako što bih nabavio veštačku nogu i oslanjao se na nju kao da je prava.

Ovo ortopedsko shvatanje božanstva nije bez osnove i ja ga uvažavam kao i anestetičko shvatanje, prema kome vera u vas pomaže čoveku da prihvati smrt.

To mogu da razumem. Ali meni ste potrebni na drugi način, ponekad. Imao sam prilike da vidim smrt izbliza i, na osnovu mog skromnog iskustva, verujem da mogu da zamislim šta je to samrtna mora. Kad bude

kucnuo odsudni čas, čini mi se da ću moći sam da se izvučem — rđavo, ali sasvim sam. A vaše prisustvo nedostaje mi upravo u trenucima radosti. Baš kad me radost obuzme događa mi se da iznenada osetim težinu praznog neba.

Vaša religija ne govori o sreći ni približno tako dobro kao o patnji, i to je razumljivo. Kako ćete vi, savršeni, večni i nepromenljivi, da cenite to pabirčenje lili-putanskih pobjeda, to grickanje sićušnih zadovoljstava, to prebiranje prolaznih i bojažljivih radosti, iz kojih se svakodnevno rađa sreća za opštu upotrebu, kratkotrajna i namirisana kao zeleno baskijsko vino? Vi poznajete samo neizmerni zev blaženstva, a buduću da je sve izvan vas nesrazmerna, vama je u božjem stvoru shvatljivo samo očajanje palog boga koji se seća nebesa.

Jednoga dana, kada sam bio u šestom razredu gimnazije, dobio sam od roditelja svoje prvo pero. Bilo je tačno onakvo kakvo sam priželjkivao, od ebonita prošaranog crvenim i crnim prugama. Njegovo zlatno perce moglo se uvlačiti, a vrh mu je bio zajamčeno od iridijuma. Stavio sam ga tamo gde i danas držim svoja pera, u levi unutrašnji džep kaputa, i prvog dana osećao sam ga na srcu kao zarobljenu sreću. Kad sam se njime služio, to je bilo pero. Kad se odmaralo u senci moga džepa, bila je to izvanredna i čudesna tajna. S vremena na vreme proveravao sam da li je tamo, pokretom koji je pre bio milovanje nego predostrožnost i koji i danas ponekad učinim kad u džepu ili srcu imam kakvo blago, naravno u skladu sa mojim sadašnjim dobom. Svaki put u meni se pela zahvalnost — ono što biste vi svakako nazvali blagodarnošću.

Naravno, ja sam zahvaljivao svojim roditeljima, ali kome da zahvalim za to što imam roditelje kojima mogu da zahvaljujem, kome da zahvalim što postoji običaj davanja poklona, kome da zahvalim za proleće koje je samo za mene preplavljivalo ružnu, vlažnu i hladnu učionicu broj 2 koledža u Liburnu, kad bih vrhovima pristiju dodirnuo svoje pero?

Sreća mi je nadohvat ruke. Jedino što joj nedostaje to je mogućnost da za nju nekome zahvalim.

Možda biste mi vi sada rekli: »Dragi prijatelju, neka bude tako. Vi ne verujete u mene i shvatam da vam može biti teško da svoju zahvalnost izrazite nekome čije postojanje ne priznajete. Ali zar nisam ja prisutan u svim božjim stvorenjima? Obratiti se jednome od njih, znači obratiti se meni. Zašto ne biste zahvalili za svoju sreću onome ili onoj koji vam je daje? Oni će vašu zahvalnost preneti meni.«

U tome i jeste problem. Najmanje volim sreću koja mi je data. Čak se može reći da posebno uživam u onoj koju mogu da ukradem. Istina, ova vrsta krađe nikoga ne pogađa, ali bi ipak bilo preterano u takvoj prilici još i zahvaljivati. Da li vam je Adam zahvalio za jabuku? A ipak...

Uzmite u obzir i to da su kod vas jabuke dosta skupe. Naša vrsta je i te kako platila uživanja kojih se domogla tom krađom. Uostalom, tako je i bolje. Više volim da platim. Zahvalnost nek bude pride.

Platio sam i pero iz moga detinjstva. Plaćam ga i sada dok pišem ove redove. Plaćam ga nemirnim i nestalnim mislima koje s mukom lovim, krotim i uprežem u jezik. Plaćam ga intelektualnim nemirima kojima težim da dam oblik, te da ih tako bolje savladam, morama čije neuhvatljivo lice pokušavam da spoznam.

Dobar sam platiša, bar nastojim da to budem. Plaćanje je deo radosti. Ali potreba za izražavanjem zahvalnosti i dalje ostaje. Posle svega, pitam se ne treba li možda da tu zahvalnost uputim samome sebi. Kad se sve uzme u obzir, moja sreća je delo mojih ruku. Stvoriti sebi sreću prava je umetnost. Covek je za nju obdaren ili nije. Verujem da ja jesam.

Svakako, potrebna je najpre građa, i ako već neko treba da njome snabdeva, nemam ništa protiv toga da to budete vi. Ali ta građa je osnovna samo utoliko što se na nju nadovezuje nešto drugo, a to donosim ja. Vi proizvodite, ali ja koristim. Vi stvarate, ali ja živim. Ja sam jedini ozbiljni kupac vaših proizvoda i zato dozvolite da vam kažem da niste najbolji snabdevač. Mada počinjem da shvatam neke vaše proizvodne tajne, ništa mi ne jamči da ćete se pridržavati rokova isporuke i uslova plaćanja. Zbog toga sam prinuđen da se pona-

šam kao da vi ne postojite, da prihvatam stvari takve kakve dolaze i da iz njih izvlačim ono što mogu.

Kad bolje razmislim, dolazim do zaključka da vi meni treba da budete zahvalni. Jednoga dana rekli ste Pegiju — bar on to tvrdi — da biste vi, kad mene ne bi više bilo, i dalje imali šta da činite, ali da ne bi bilo nikoga da to razume. Ja, međutim, velim da kad mene ne bi više bilo, ne bi imao ko da učini sve ono što biste vi hteli.

Šta biste vi tada bili? Ništa više od ukrasne vaze, ništa bolje od jednog od onih besmrtnih pisaca čija dela, zatvorena u svoje korice, počivaju u raju knjiga koje više niko ne čita.

I knjiga je samo građa. Dok je zatočenik knjižnice, dok je niko ne otvara, malo je važno da li su stranice knjige prazne ili ispisane, da li je njena misao siromašna ili bogata, njena vizija sveta ograničena ili nadahnuta, njen stil plemenit, uzdržan ili prislan. To više ništa ne znači. To su prazna umovanja u vetar. Knjige nema ako čitalac nije sa njom.

Tek kada je uzmem u ruke, knjiga počinje da postoji. Tek kada je čitam ili kada do mene dopre odjek tuđih čitanja, njene stranice se rađaju pred mojim očima, u mojim mislima, u mojim postupcima. Tada knjiga postaje stvarna i hrani se mnome kao što se ja njome hranim. Od nje uzimam, ako ona to može da mi da, samo ono što ja mogu ovde i sad u njoj da probudim. Posle toga može da se vrati u ništavilo.

To važi i za vaše delo: ono postoji samo dok se njime neko služi. I ono se troši.

Doista, ja sam dobra mušterija. Ne propuštam nijednu priliku, gledam da mi ništa ne promakne. Stupam kroz život otvorenih očiju i raširenih ruku. Možete se uzdati u mene ako treba nešto isprazniti, bile to kante za smeće ili čak kase, ali ne računajte na to da ću praviti popis vaših bogatstava i učestvovati u upravljanju vašom baštinom.

Znam da ljudi koji veruju u vas drugačije postupaju.

Njihove oči nisu kao moje. Smeštene su u unutrašnjosti njihovih glava. To potpomaže sećanje. Meni bi to smetalo da živim.

Oni me podsećaju na jednu divnu novinarku kojoj sam jednom pokazivao Meksiko. Svaki dan donosio je nove doživljaje, ređale su se izrezbarene crkve, vulkani, ljudi. I svaki put, odupirući se prisutnom doživljaju, odbijajući da dâ život onome što ju je okruživalo, ona je otvarala svoje unutrašnje oči na uspomene iz prethodnog dana i rečito ih uključivala u idelanu sliku jednog dubokog Meksika čija joj se duša na taj način otvarala.

Ja sam, međutim, ostajao na razini boja, mirisa, ukusa, glasova, osmeha, suza i ljutnji. Platon je to zvao odrazima, i on bi mi za kaznu natakao magareću kapu i strpao me na dno svoje pećine. Šta me se tiče, kad ja od tih odraza pravim svoj bioskop?

Znanci u bioskopu ostaju hladni i oštromno teže da proniknu u scenario, režiju, fotografiju, montažu i glumu. Ja ne mirujem, smejem se, plačem, gnušam se, oduševljavam, ulazim u ekran i učestvujem u filmu zajedno sa njegovim junacima, jer su oni moja braća u dve dimenzije. Čak mi se događa da zapljeskam praznom ekranu, iza kojeg se, kao da se rugaju, kriju samo stare merdevine, žica i prijava zidovi.

A ponekad me i zbog nekog lepog dana izgubljenog u vašoj večnosti, zbog kakvog pobedonosnog jutra ili neke melanholične večeri, zbog jednog od onih savršenih trenutaka kada stvari dolaze na svoje mesto kao delovi mozaika, ponese talas oduševljenja i dođe mi da zapljeskam.

Ako vam ovi aplauzi gode ili ako vam mogu biti od kakve koristi, slobodno smatrajte da su upućeni vama. To je jedina molitva koju mogu da vam ponudim.

Na Dunavu, 27—28. jula 1965.

Pa lepo, vidim — tu ste. Na vašem licu isti onaj odsutni i podrugljivi osmeh koji je imao moj profesor filozofije u prvom razredu gimnazije, pravi... uostalom, zašto da ne?... pravi đavo od čoveka, kad bi me doveo do kraja kakvog sokratovskog ćorsokaka, jedno vreme, gladeći bradu, uživao u mojoj smetenosti i onda mi otvarao skrivena vrata neizbežno hrišćanske dijalektike. Možete zamisliti koliko je u meni bilo zloćudnosti kad se tada nisam dao preobratiti.

Dakle, osmehujete se tako i mislite: »Sad je u mojim rukama. Tvrdi da ne zna da li ja postojim, a ovamo obraća mi se, piše mi, govori mi i, da se poslužim njegovom vlastitom logikom, ako je na početku svog izlaganja mogao da tvrdi da ne postojim, sada ne bi mogao da porekne realnost koju mi je, time što je započeo razgovor sa mnom, sam priznao. Govori mi, dakle postojim.«

Gle, gle! Dakle, postojite. Samo, vi izvrćete reči. *No basta con ser, hay que estar*, rekao je jedan Spanac pošto je čitao Sartra. Ne pravite se kao da ne razumete. Svi znaju da ste vi obdareni za jezike.

Ja vam doista govorim, ali u sebi. Vi postojite, ali ne van mene, kao neko koji bi stajao ovde preda mnom i imao telo slično mome, glas, pogled, i život nemiran i pun zahteva, kao što je moj. Znam za dvadeset droga čija bi i najmanja doza bila dovoljna pa da nestanete, kao što posle jedne pilule aspirina nestaju mali beli miševi koji se priviđaju nekoj mamurnoj pijanduri. Ništa mi ne dokazuje da vi niste beli mišić koga je rodio moj metafizički mamurluk.

Svakako, tu se slažem sa vama, govoriti nekome podrazumeva da taj na izvestan način postoji, ali to nikako ne znači da je on živ. Govorimo i mrtvima i pravimo se kao da verujemo da ih to može oživeti samo zato da bismo sebi olakšali bol. Kad bi svi ljudi kojima se ja svakodnevno obraćam bili živi, to bi me stajalo teških glavobolja a možda i glave. Poveriću vam nešto i neka to ostane među nama: većina mojih savremenika su mrtvi, ali niko nije imao hrabrosti da im to kaže.

»Mrtav je a to ne zna«, kao što negde napisao moj prijatelj San Antonio. Da, San Antonio. Uzalud ćete ga tražiti u vašem hagiografskom imeniku. Ovaj San Antonio nema ništa zajedničko sa vašim svetim Antonijem, izuzev možda nešto veći trbuh. On piše izvrsne policijske romane koje otmeni svet jednodušno smatra strašno prostačkim.

Verovatno ih niste čitali, a ako i jeste, pretpostavljam da vam se nisu mnogo dopali. Prema onome što znam o vama, lakše mi je da vas zamislim kako čitate Rob-Grijea ili Keruaka. Sem ako niste takav tip da neprimetno udarite rajber na vrata vaše nebeske kancelarije, kako biste mogli negde krišom da pokupite sve fazone nekog badže koji mućka sa lovom i posle da pričate da vam se sviđaju pesme koje su u stvari ubistveno dosadne. Verujte, ima i takvih. Uostalom, prema onome što ja znam, takođe je moguće da ste vi dovoljno široka duha da otvoreno i u istoj meri uživete u San Antoniju, Sen-Zanu de la Kroa, Sen-Simonu, Sen-Džon Persu, Sent-Egziperiju i Sent-Bevu. Ako ja u to ipak sumnjam, to je stoga što se predstava koju imam o vama ne slaže sa tom vrstom čitanja.

Da vam otvoreno kažem, gospodine, ja mislim da ste vi levičarski intelektualac.

Molim vas, ja vam ništa ne prebacujem. Sam nisam nešto naročito desno nastrojen, a bavim se poslom koji se ponekad smatra intelektualnim. Bilo bi ružno s moje strane kad bih vam zamerao što pripadate vrsti sa kojom i ja imam izvesne srodnosti, mada nisam njen tipičan predstavnik.

Elem, intelektualac levičar je u neku ruku kao đavo bez rogova. To je čovek koji vatreno priželjkuje revo-

luciju, ali zahteva od nje da ima lepe manire i da menja samo ono što on, na osnovu svoje svesti i savesti, smatra da treba da bude izmenjeno. Ističe se lepotom duše, a njegovo omiljeno oružje predstavlja istupanje u vidu potpisa ispod nekog dobro napisanog teksta.

Samo, pazite, ja se sa tim ne šegačim. Levičarski intelektualac je utoliko smeliji ukoliko više drži do svojih ideja. To je sve u čemu je on bogatiji od drugih, ali to je mnogo. Toliko mu je stalo do njegovih ideja da je kadar da postane izdajnik kad ga okolnosti prisile da bira između ideja i ljudi radi kojih su one nastale. Njegova čudljiva upornost, svojstvena istorijski kratkovidim ljudima, prkosi pritiscima, potresa tiranije i na kraju dovodi do toga da se na njegovu glavu sruši hram Filistejaca. On tu gine, ali za to ne haje. Ima čudnu iluziju da pravi život počinje na nekom drugom svetu. Svakako za vas — i to s razlogom — ta iluzija nije čudna. Za mene jeste. Mislim da je ona utoliko čudnija što intelektualac levičar nije obavezno vernik. Ako je on vernik, lepo, onda znamo u čemu je stvar. Ako nije, rekao bih da bi on rado to postao.

Svaki intelektualac levičar ima u svom srcu uspanovanog anđelčića. Kao duhovni Palčić, on bodrim korakom zalazi u polje ječma koje će ga progutati, ali veruje da ništa nije izgubljeno ako kamenčići koje seje putem svedoče o njegovom prolazu i pokazuju put kojim su pre njega prošli vaši mučenici.

»Mi smo marksisti-idealisti«, izjavio je jednom jedan moj prijatelj, poljski levičarski intelektualac. Činjenica je da u Poljskoj ima mnogo više popova nego komunista.

Ne bih se začudio kad bi u raj u bilo mnogo više komunista nego popova. Kad bi neka američka senatska komisija uzela da ispita vaša merila za prijem u raj, nije sigurno da bi se ta istraga za vas povoljno završila. Ima jedna priča koja kruži Španijom. General Franko — veli priča — posle svoje smrti dugo je razgovarao sa vama. Kad se razgovor završio, on je izgledao vrlo zabrinut. Sveti Petar, radoznao kao svaki nastojnik, upita ga: »Dakle, generale, kakav je utisak ostavio na vas naš

Gospod?« Smrknuta lica, Franko mu odgovori: »Nije rđav, ali je politički nepouzdan.«

U stvari, ja mislim da ste vi čitali Marksa, ali da ga niste dobro svarili. U tom pogledu slični ste mom prijatelju Lisijenu Goldmanu, koji sebe smatra marksističkim sociologom, što mu ne smeta da u izvesnim trenucima vidovitosti prizna da je teolog.

Vas dvojica složili biste se da đavo mora biti pozitivista. Čovek može biti pozitivista, i ja sam to donekle, ali treba to da bude na inteligentan način. Đavo nije inteligentan. On je čitao Ogista Konta i nije ga dobro svario. Polazeći od ideje da znati znači moći — ideje koja, uzgred budi rečeno, nije tako glupava — on pokušava da nas ubedi da vladati svetom znači utvrđivati, brojati, razvrstavati, raščlanjavati, sastavljati, logično organizovati i uzročno povezivati pojave kroz koje se on ispoljava, kao da nas te pojave i inače ne zanimaju, bez ikakvog prosuđivanja o njihovom značenju. Đavola ne odlikuje amoralnost već odsustvo ukusa, boje, mirisa, strasti, jednom rečju, kako bi to Kami rekao, on je stranac. Pakao — to je objektivnost. Tamo svi imaju čiste ruke i zapušten nos. Tamo caruje dosada.

U očima đavola stvari su ono što su. U Marksovim i vašim očima stvar ne može biti prosto samo stvar. Ona je dobra ili rđava, ona je moja ili tuđa, nalazi se ovde ili onde, treba je uzeti ili ostaviti, ona je nužna ili ne, ali nikada ne ostaje na tome da prosto postoji.

Sve u svemu, obojica smatrate — uproščavam, zar ne — da ništa što postoji ne može biti nevažno za ljude, da ih se sve tiče. Toj saglasnosti mišljenja odgovara izvesna podudarnost težnji, od kojih bi se kao najvažnija mogla istaći — pretpostavljam da ste čitali Tajara de Sardena — težnja ka punom ostvarenju ljudskog fenomena.

Na žalost, tu se razilazite. Dosta logično i bogme sa prilično zdravog razuma, Marks ostvarenje ljudskog fenomena stavlja u ruke samih ljudi. A vi se povlačite pred tom logikom, bojeći se da vas ona ne ostavi po strani, besposlenog. Tako ste, u ovom svetu gde je svaka stvar ovo ili ono, jedino sebe učinili izuzetkom.

Samo ste vi ono što ste, i u vama se sve, podrazumeva-jući tu i čoveka, ostvaruje.

To je lep trik. Jednim potezom postigli ste da budete neophodni i nedostižni. Kapu dole ili, ako više volite, oreol dole! Naravno, đavo ništa ne shvata. On nas i dalje uči da se služenje Bogu sastoji u poznavanju dobra i zla, a ne u njihovom vršenju, ne u njihovom stvaranju, ne u njihovom doživljavanju. A kad se račun sveđe, đavo ostaje po strani i besposlen.

Lukaviji od njega, bez obzira koliko on sebe smatrao lukavim, vi ste lako primetili dvostruku zamku učešća i uzdržavanja, angažovanja i objektivnosti. Jedno vas isključuje iz igre i čini izlišnim, drugo vas uključuje u igru, ali vas lišava božanstva. U vreme kad ste bili mlad bog, pribegavali ste čas jednom čas drugom rešenju. No kad se pokazivaste slikovito čovekoliki, mali Grci su vas bez ikakvog strahopoštovanja vukli za mitološku bradu. A kad bejaste užasno daleko, neizrecivi, nezamislivi, uvek bi se našao neki pesnik da hladnim ćutanjem odgovori na večno ćutanje Božanstva.

Pre dve hiljade godina dosetili ste se da sebe proglasite istovremeno imanentnim i transcendentnim i da nespojivost te dve prirode prikrijete velom svete tajne. *Top secret. Zabranjeno da se shvati. Streng verboten!*

To vam đavo ne može oprostiti. On hoće da shvati. Ja, međutim, za to ne marim. Mene zanimaju rezultati a ne metodi.

A najvidljiviji rezultat je to što vi sedite na dve stolice. Zbog toga vas i poredim sa levičarskim intelektualcem. Vi hoćete da istovremeno budete borac i sudija, da zajedno sa ljudima vodite bitku za opstanak i da im, s druge strane, kazujete šta je dobro a šta zlo, bez obzira na tu bitku. Nije mi sasvim jasno kako ćete se iz toga izvući, a nisam siguran ni da je vama samome to jasno.

O, ja ne sumnjam u izvanredne sposobnosti vašeg uma. Đavo može biti bez ideja, ali vi ih imate napretek. Umete da rukujete i dijalektikom, ali pitam se koja je vaša osnovna misao? Čemu okolišenje, ako istok i zapad ne pokazuje isti vetrokaz? Kako držati kurs ako

se ne zna između koje dve tačke se plovi, ako je nemogućno preći sa jedne na drugu obalu a da se time ne promeni svet?

Jednom rečju, kako je moguće iz teologije razviti ideologiju?

Eto, najzad, zašto mene ne može da obmane vaš lukavi osmeh. Vi ste uvek u stanju da me, služeći se horom anđela kao sirenama, namamite preko vidika, uvek imate mogućnosti da onespobite moju busolu, ali ne možete da me sprečite da plovim otvorenih očiju, da proživim svoj život na palubi sa ostalim članovima posade, da zajedno sa njima biram luku u kojoj bi bilo najbolje da završimo naše kratko putovanje, i da se pridružim zajedničkoj brizi da brod, kloneći se vaše paklene Haribde, ne postane plen vaše nebeske Scile.

Jalta, 2—8. avgusta 1965.

»Nemam ništa protiv toga da budem intelektualac, kažete vi, ali zašto baš levičarski? Ne računajući one iz centra, ima i intelektualaca desničara, i to takvih koji nisu za potcenjivanje.«

To je tačno. Čak ću vam priznati da ja intelektualce desničare smatram zabavnijim od levičara. Oni bar imaju smisla za humor. On im polazi za rukom bez ikakvog napora. Sa humorom imaju muke samo čestiti ljudi. Za varalice je to dečja igra, jer oni istovremeno vide obe strane karata. Prema Bergsonu, to je ono što nas nagoni na smeh.

Vi ste naivni, i u tome je vaša draž. Vas niko neće osumnjičiti za prevaru. Vi ste oličenje poštenja ili, ako više volite, njegova tri lika. Prevaru razaznajete, da tako kažem, samo na elementarnoj razini. Lasno razobličujete one koji tvrde da su anđeli, a u stvari su zveri, ali nasedate onima koji postaju zveri da bi stekli oreol ili onima koji postaju anđeli iz straha da budu zveri.

Najpre moram da vas poučim kako da razlikujete levicu od desnice. Na dan strašnog suda to će vam pomoći da izbegnete kobne pogreške u razvrstavanju. Posle toga, nadam se da ću uspeti da vas privolim da levicu ne smatrate utočištem izgnanika. To je smešna predrasuda i ona vas staje više nego što mislite.

Biti levičar znači biti skroman ali ne smeran. Tako nešto kaže jedna ličnost iz Sartrovog komada koji upravo nosi naslov »Đavo i gospod Bog«.

Već sam vam rekao šta podrazumevam pod nedostatkom smernosti. To je srčanost kratkovidog čoveka koja nadahnjuje Davida sa bradicom i cvikerom da, na-

oružan perom, juriša na Golijata odanog poretku, a Zolu da napiše »Optužujem!« To je bezgranični prezir društvenih normi koji bludnici dostojnoj poštovanja uliva snagu da u jednom trenutku drži revolver uperen na Freda, na njegovog oca senatora, na njegovog dedu gubernera Misisipija, na njegovog pradedu Vašingtonovog prijatelja, na istoriju Sjedinjenih Država i na sve moralne sile Amerike.

Štaviše, podvig bludnice veći je od Zolinog, jer je intelektualcu, koji je često paranoik, ova napadna bezobzirnost bliža. To je vama dobro poznato: pedagoška paranoja oduvek je bila jedna od najznačajnijih karakternih crta propovednika vašeg jevađelja.

Mnogo je teže negovati intelektualnu skromnost. Ona se sastoji u tome da čovek u nekom daru ili znanju koje ima ne vidi dokaz nadmoći koja mu daje ovo ili ono pravo ili nekakav autoritet, već oružje koje treba da stavi u službu zajednice, i čije ga kratkotrajno posedovanje (znanje brzo zastareva, inteligencija otupljuje) čini samo odgovornim.

Ja govorim o stvarnim odgovornostima, a ne o krajevskim prvim pruršenim u odgovornosti, koje je onaj simpatični stari skaut Kipling — budite dobri prema njemu — zvao bremenom belog čoveka. Vere mi, golemo breme, koje sadrži za svakog građanina poseban komfor neophodan za održavanje lepote duše; dobru policiju, bez koje je nezamislivo bezbedno suđenje, zatim uzdanje u budućnost, koje omogućava da se prenebregne sadašnji trenutak, da se kuju planovi, da se unapred režira vlastita smrt — koju je na taj način moguće, i to dosta uverljivo, učiniti, zavisno od ukusa, lepom, herojskom ili tragičnom — ali breme koje takođe i pre svega sadrži slobodu izbora i moć naređivanja, poučavanja i upravljanja.

Na drugom tasu terazija preteže radosna bezbrižnost nikovića, malog čoveka, muzika, proletera, urođenika — i dobrog i zlog — koji iz pseće zdele srce ono što drugi htednu da mu daju! A ono što mu daju nije uvek ni tako rđavo, ni sasvim mršavo. Ropska čorba može da sadrži hladnjak, kola, telefon, medicinsku zaštitu, opšte pravo glasa, pa čak i izvestan stepen obra-

zovanja. Prema psima se često bolje postupa nego prema ljudima, jer oni, po psećem običaju, prestaju da ujedaju kad je čorba dobra.

Slobodan čovek ujeta i intelektualci su njegove vilice. Da li je tačno protumačeno značenje oružja kojim se poslužio Samson?

Ovde se postavlja problem skromnosti. Normalan rad uma zahteva da intelektualac ima zdelu razborito napunjenu. Samo u svetaca — ako ih uopšte ima — glas duha nadjačava glas tela kad je stomak prazan a ruka promrzla. No ja ne verujem da svetost ide zajedno sa inteligencijom.

Osim toga, intelektualac se ne može zadovoljiti time da samo posrće svoju čorbu: treba o njoj da razmišlja, da je oceni, da diskutuje o njenom pripremanju. To je njemu svojstven način uzimanja hrane, što će reći njenog varenja. Njegovo telo može da primi ili odbije hranu, njegov duh je procenjuje. Od potrošača on postaje znalac. Na svom poznavanju ishrane on zasniva čitavu ideologiju ili bar to poznavanje uključuje u ideologiju, a u oba slučaja čorbu začinjava nekom estetikom ili nekim moralom. Nipošto nemojte potcenjivati začin: od značajnog odmeravanja začina zavisi da li će čorba biti ukusna ili bljutava, da li će život biti vredan življenja ili otužan i gori od smrti. Inteligencija i osećajnost su so zemlje. Đavo jede bez zaprške.

No već u članku počinju izdajstva. Do izdajstva levice — to će vam reći Žan Ko — dolazi u vezi sa začinom. Do izdajstva desnice dolazi u vezi sa suvim hlebom i praznim pasuljem.

Biti desničar znači ne biti ni skroman ni smeran i, pre svega, nikada to ne priznati ni sebi ni drugima. To znači pripadati jednom udruženju zasnovanom na zajedničkom interesu, koje prikriva svoju volju da vlada svetom pod velom obično pobožne, ponekad zavodljive i uvek raskošne ideologije. Neću se, međutim, kladiti protiv vas ako sad ustvrdite da je, kad se tako gleda, politička misao u čitavom svetu vekovima bila gotovo isključivo desničarska. To bi bila glupa opklada i vi biste je dobili. Da bi doprla do svesti ljudi, levica je bila prinuđena da se obrati telu, a ne duhu, koji je su-

više zakrčen iluzijama i opsenama. Vi to dobro znate, jer ste i sami uvideli da se narodnim masama treba obraćati sa krsta osuđenoga a ne sa doktorske katedre. Hrist mnogo duguje Spartaku.

Sa tim se treba pomiriti. Sve donedavno sveštenstvo je bilo, kao čuvar parka, zaokupljeno traženjem ubedljivih razloga da udalji svet sa travnjaka namenjenog njegovom klanu, njegovoj rasi, njegovom gradu, njegovoj kasti, njegovoj klasi. Jedva ako je s vremena na vreme munja razbora za trenutak osvetljavala argumente kakvog grčkog sofiste, učenje nekog vašeg apostola, nemir jednog Seneke ili propoved jednog Viklifa.

Znam, niste vi za to krivi. Vi to niste želeli. Mislim da vam je najveći bol — kad ste bili na krstu i kad ste pogledali u budućnost — zadalo otkriće do koje su mere vaš pokušaj da krenete putem tela izneverili upravo oni čija je dužnost bila da ga slede, kada su se, zastrašeni velikom navalom naroda, na svoju ruku pretvorili u doktore vere i na vašem grobu zatvorili vrata hrama.

Polazeći od mišljenja koje imam o vama, pretpostavljam da vas je ozarila nada u trenutku kada se činilo da će reforma porušiti zidine i provaliti vrata. Ali, avaj, to je samo jedna nova klasa izgonila iz hrama onu koja je u njemu već bila, jedna nova zadruga, stvorena da štiti interese buržoazije koja se radala. Ropski, kapitalistički, trgovački i industrijski protestantizam bio je još suroviji i dvoličniji od katolicizma. Naslov engleskog prevoda »Tartifa« glasi *The French Puritan*. Nisam siguran da me lomače iz Salema ne zgražavaju više od lomača inkvizicije — možda zato što njihov plamen još gori u Americi.

Nemojte misliti da mi je stalo da se protiv vaših vernika borim za čistotu vaše religije. To nije moj posao. Ali ako vam govorim kao čovek čoveku — to je ono što biste vi želeli, zar ne? — ne mogu da suzbijem sažaljenje koje prema vama tada osećam. Maločas sam dozvolio sebi da vam preporučim starog Kiplinga samo zato što ste obojica doživeli iste iluzije i ista razočaranja. Kipling je gorko okajao svoje naivno poverenje u Britansko Carstvo kad je malo prekasno otkrio da su sva ta ljubav i sve te žrtve služile samo tome da se pri-

krije pohlepa jedne mašine za zgrtanje para. Tada je on (ako se sećate onoga: »Sine moj, bićeš čovek...«) podigao glas koji je u vama morao snažno da odjekne:

»Ako možeš da podneseš da gledaš kako istinu koju si ti izneo,

Bednici iskrivljuju da bi od nje načinili klopku za glupake...«

I, na žalost, ne samo za glupake. Siroti Petar, lovio je duše svojom mrežom i ne sanjajući gde će, posle toga, njegova lovina biti prodavana!

Desničarski intelektualac je prodavac na pijaci robova. Sva umešnost sa kojom on hvali robu, sva njegova leporečivost ne mogu zataškati činjenicu da je i on sam rob i da prodaje svoju braću da bi obezbedio sebi mesto među gospodarima. Neumesno je pitati se da li on to čini s predumišljajem ili ne: intelektualac nikada ne može da se pravda time da nije bio svestan posledica. Ne pomaže, takođe, ni uveravanje u njegov eventualni asketizam, u to da se on odriče dobara ova sveta: spokojstvo koje vlada u kuli od slonovače, samotništvo monaške ćelije i mir biblioteke za intelektualca predstavljaju oblike komfora i moguće je dobiti platu i u toj moneti.

Uglavnom se tim oblicima pretpostavljaju drugi. Asketizam je često samo zgodan alibi za onoga ko je sklon manje bogougodnim radostima: posedovanju moći koju inteligentni savetnik zadobija tako što neprijetno upravlja poslovima svog nesposobnog kneza, radosti osvete koju oseća podmukli krčljavac kad doskoči tromom snagatoru, nasladi u kojoj uživa prepredena lenčuga kad drugima pravi posao, taštoj besprekornosti onoga koji misli da je svojim odricanjima unapred platio mesto s vaše desne strane i stekao pravo na svetost. Želja za uzdizanjem iznad ljudske prirode često je samo način da se preziru ljudi.

Jer to je ovde bitno. Siroti pukovnik Bižar, koji je govorio da će učiniti i ono što zver ne bi učinila, sa tim nije imao veze. Asketa hoće da učini ono što jedan čovek ne bi učinio, a mali patnik koji ga oponaša, sitni pokajnik, obični poklonik isposništva i pokornosti hteo

bi da učini ono što čovek njegovog društvenog ranga ne bi bio u stanju da učini. Sva ta ispoljavanja formalne smernosti — pranje tuđih nogu ili pustinjački život, posećivanje zatvorenika i celivanje leproznih — predstavljaju oružje sa dve oštrice, a te dve oštrice međusobno su slične. Nadam se da vi umete da ih razlikujete. Ja — koji, hvala Bogu, ni najmanje nisam bog — vidim u tome, pre svega, odbijanje da se živi u stadi, da se jede za zajedničkom trpezom, neprihvatanje nepotpunog života i bedne smrti običnog čoveka, što ste vi prihvatili, ne štedeći sebe na krstu čak ni poslednje patnje izgubljenog deteta koje klone pred samoćom smrti i praznim nebom.

Ne bi li bilo bolje, umesto što pokušavamo da se ugledamo na Isusa, da se okrenemo onima na koje je on sam pokušavao da se ugleda, onima kojima je on hteo da bude ravan? Ja nisam uključen u specijalnu liniju koja vernike, kako sami tvrde, direktno povezuje s vama, i ono što vi smerate poznato mi je još manje nego njima, ali me nećete lako razuveriti da vam tvrdokorni vojnici koji uz psovku umire, rudar koji se guši proklinjući vas ili pijanac koji ispija poslednju čašu zavetujući svoju dušu đavolu, nisu bliži od generala svetog Ignacija i njegove vojske duhovnih musketara. U svakom slučaju, oni su meni bliži.

Ali ja se ovde upuštam u propovedanje teologije koja niti je sasvim ispravna niti je sasvim nova. Bolje je da se toga okanem — jer, inače, dovodim sebe u opasnost da budem postavljen za kardinala — i da se držim onoga što mi je poznato.

Poznajem intelektualce i mogu vam reći jednu stvar: kad intelektualac sam umanjuje svoj značaj, on to čini iz nedostatka smernosti, jer kad neko sebe unižava, to podrazumeva da on počinje od izvesne visine. Ako je čovek zaista smeran, on ne može više da se unizi, jer je već do guše u blatu, zajedno sa drugima, *metido*, *comprometido*, angažovan.

Eto zbog čega čoveku desnice nije teško da neguje smisao za humor. On je potpuno ravnodušan, što je ne-

ophodno za bavljenje humorom. *Suave mari magno...*¹
I za smeh.

Zašto da se sa njim i mi ne smejemo ako nismo
saučesnici u njegovoj izdaji a pogotovo ako smo njene
žrtve? Zašto ne odgovoriti vedrim smehom na njegov
usiljeni smeh? Prilike za smeh nisu tako česte.

Da li se vi ikada smežete? Ja se smejem, i to mnogo.
To je tako dobro da se nikad neću naviknuti na ideju
da smeh može dolaziti s desna. To je lako dostupan
luksuz i bila bi šteta ostaviti isključivo pravo na njega
bitangama. Uostalom, u smehu se kriju crte nemira i
lucidnosti. Čovek koji se smeje ne može suviše dugo
da ostane bitanga, jer se inače njegove more vraćaju i
stežu na njegovim usnama u vidu cerenja hladnog iro-
niste. Usta intelektualca desničara stisnuta su kao ko-
košja stražnjica ili kao za vreme brijanja.

Ne bih mogao lako da se odreknem mog omiljenog
Čestertona, bez obzira na to koliko starac bio lukav,
pretvoran i antidrajfusar. On je umeo da se smeje i
da se boni. Voleo je boks, sir, vino i Francusku, a pre-
zirao puritance, što ga spasava, jer ja, kao Žiroduov
Ajaks, ne mogu da se borim protiv onih koji smatraju
svojim neprijateljima Ašihaozove sinove, moje neprija-
telje.

¹ »Prijetno je, kad na širokom moru...« Početak jednog Vergilije-
vog stiha (De natura rerum, II, 1). Stih u celini glasi: »Prijetno je, kad
na širokom moru vetrovi podignu valove, sa čvrstog kopna postnatrati
tuđe nevolje.« (Sve napomene: I. Colović)

Istanbul, 11—24. avgusta 1965.

Pre nekoliko dana u Jalti oprobao sam na jednom
američkom turisti moju opasku o lomačama iz Salema
i lomačama inkvizicije. On je bio dobar Amerikanac,
Jevrejin i intelektualac levičar.

Uvek je prijatno razgovarati o vama s nekim Jevre-
jinom. Čovek se odmah ugodno oseća. Religija je za Jev-
reje porodično preduzeće zatvorenog tipa. Posetilac je
tu primljen kao gost a ne kao kupac koga treba nago-
voriti da nešto pazari. Naravno, u današnje vreme ovaj
sistem je nešto prevaziđen. Sa stanovišta prodaje, kato-
lička gusta mreža podružnica sa centralnim dispečin-
gom, pa i protestantska samousluga, daju mnogo bolje
rezultate. Stvari moraju ići napred, ali stari patrijar-
halni metodi još nisu izgubili svoju privlačnost.

Nezavisno od toga, moj Amerikanac je bio levičar.
Kao vatreni pristalica rasne integracije, on je u Alabami
učestvovao u jednom maršu za jednakost građanskih
prava i čitavim putem slušao psovke i trpeo zlostavlja-
nja belih južnjaka. On se time ponosio, ne bez razloga,
mислеći da je tim gestom bolje poslužio stvari svojih
crnih sugrađana i časti svoje zemlje nego što su, neko-
liko dana pre našeg susreta, to učinili pobunjenici u
Los Anđelosu.

Ja ga nisam razuveravao. Otkada ste ljudima dali
primer stradalničkog puta krsta, on za najbolje među
njima — makar to bili Jevreji ili nevernici — predstavlja
najprivlačnije i najkobnije iskušenje. Na vama je
da im kažete da je jedini cilj vašeg puta na Kalvariju
bio da vas dovede među ljude kao što su oni. Na vama
je da im kažete da su Hristove patnje, njegovo žrtvo-

vanje i smrt bili samo sredstva kojima se jedan bog poslužio da bi iskusio ljudsku sudbinu, koja je već njihova. Na vama je da im kažete da nije čovekov posao da se savija pod bremenom krsta i da je izvesni brat Jovan Dezantomer — od Mlivoseka² umeo i na drugi način da se kako valja posluži svetim drvetom.

Trebalo bi da im sve to kažete, ali nisam siguran da ste u to i vi sami potpuno ubeđeni. Jer, kao mnogi intelektualci levičari, vi imate neumerenu sklonost prema gestu i simbolu.

U svakom slučaju, moj Amerikanac je imao prilike da se uveri da salemske lomače i dalje gore. Međutim, on dosta rđavo primi moju opasku i odgovori mi da i u Španiji Franko ume i te kako da održava vatru na lomačama inkvizicije.

»Jedan — nula!«, kažete vi, smejući se sebi u bradu, uvereni da sam smetnuo s uma da se Franko, baš kao i Kju Klus Klan, izdaje za vašeg slugu, i da sam se tako uhvatio u sopstvenu zamku.

Ne, još uvek mi niste doskočili. I te kako znam da žar lomače i danas svetluca u Španiji i da tamo ima dovoljno ljudi spremnih da ga raspire u isti onaj proždriću plamen koji je besneo pre trideset godina. Nedavno je španska vlada preduzela protiv mog prijatelja Arangrana i nekoliko njegovih kolega mere koje neobično podsećaju na lov na veštice pokojnog senatora Makartija. (Gde li ste njega smestili? Sebi s desne strane?)

Ali ko je za to kriv? Da li bi bilo frankizma u Španiji kada u Sjedinjenim Državama ne bi postojalo pravo obilje makartizma? Franko bar ne polaže pravo na to da zastupa savest slobodnog sveta i da bude šampion demokratije, ili, ako to čini, niko ga ne uzima ozbiljno. Uostalom, on za to nema sredstava i njegova bi se sveća odavno ugasila da mu Ujka Sam, dajući mu vatre, nije pružio svoju debelu antikomunističku cigaru iz koje vrcaju atomske varnice.

To je srž problema. Uprkos vašim potajnim i nepriznatim dugovanjima Marksovoj misli, vi ste od glave

² Ličnost iz Rableovog »Pantagruela«, čije je ime ovde navedeno prema prevodu Stanislava Vinavera.

do pete antikomunist. Još jedan stav veoma čest među intelektualcima sa levice.

Svakako, vi ne držite monopol ni na makartizam ni na antikomunizam. U mojoj zemlji, koja je svetovna republika, ministar prosvete, čovek dobroćudan i uglađen, no koji očigledno ne poznaje etimologiju, nedavno je suspendovao jednog profesora zato što ga je javno nazvao službenikom³ Ministarstva prosvete. Univerzitet-ska levica namah se uzbudila. Treba reći da je taj profesor komunist. Dakle...

Poznato mi je, takođe, da se *Opus Dei*⁴ danas prikazuje kao bezazlena zadržuga idealista koji se brinu samo za hrišćanski život, da on navodno svojim članovima ostavlja slobodu u privatnom životu i svoj uticaj ograničava samo na područje religije. Ali vi nikada niste bili pobornik razdvajanja života na dva plana: Boga se tiče sve. Onaj ko hoće da sledi vaše delo — makar se služio isključivo latinskim — ne može da pređe preko vaših političkih imperativa; sva obazrivost šeme XIII tu ništa ne menja.

Vi ste antikomunist, i ja znam zašto. Komunizam je prva borbena snaga istorije koja vas je prenebregla. Otkako je čoveka, ne pamte se rat ili revolucija koji nisu izbili u jedno od vaših imena: Jehova protiv Belijala, Zevs protiv Posejdona, Teutobohus⁵ protiv Jupitera Kapitolskog, Alah protiv Isusa, Devica Marija protiv Tekskalipoka⁶, Vrhunsko Biće protiv Klotildinog⁷ Boga; uvek, i s jedne i s druge strane, čuo se uzvik: *Gott mit uns!* — samo do 1917. Čak i da je tada revolucija bila podignuta protiv vas, možda biste u tome videli neku vrstu poštovanja prema vama. Ali ona je izbila mimo vas, i to je ono sa čim se vi ne možete pomiriti.

Da je Lenjin mali čika Komb⁸, vi se ne biste tako ogorčeno borili protiv njega. U Velikom Neimaru Sve-mira ili čak u glorifikovanom Razumu još uvek se vi

³ Neprevodiva igra rečima zasnovana na dvostrukom značenju francuske reči »serviteur« — sluga i službenik.

⁴ Svetovni institut za teologiju, osnovan u Madridu 1928.

⁵ Vrhovno galsko božanstvo.

⁶ Bog rata i mržnje kod starih Asteka.

⁷ Misli se na svetu Klotildu (475—545), franačku kraljicu, koja je doprinela da se njen muž Klouis I obrati u hrišćansku veru.

⁸ Emil Komb, francuski državnik (1835—1921), bio poznat sa svog antiklerikalstva.

krijete, u kostimima koji vam se nimalo ne dopadaju, što mogu razumeti, ali u kojima vi ipak sebe prepoznajete. Lenjin nije pokušavao da vas preruši. On je čak veoma jasno istakao vašu istorijsku ulogu, podsećajući da je religija vekovima pomagala narodu da podnosi svoju nevolju kao što opijum pomaže bolesniku da podnosi bol. On je zasnovao medicinu koja nije ostala na simptomima, već je napala bolest u korenu. Potpuno mi je shvatljivo zbog čega niste hteli da saradujete sa njim, ali ne jadikujte zbog posledica. One su bile tražične samo tamo gde su pristalice vaše medicine hteli da je nametnu, ne priznajući nijednu drugu.

Sva buka koju diže vaša Crkva Spokoja — u Poljskoj se samo ona čuje — ne može da sakrije činjenicu da su vaši popovi i vernici manje trpeli u komunističkim zemljama nego u drugim krajevima sveta gde se oni uzajamno proganjaju, anatemišu, razdiru, ponekad u krilu iste ispovesti.

Da li su hrišćani koji su 1937. streljali baskijske sveštenike bili komunisti? Da li su komunisti hrišćani koji proganjaju crne pastore u Sjedinjenim Državama ili u Južnoj Africi? Nije potrebno da verski fanatici citaju Marksa, Lenjina ili Maoa da bi došlo do pokolja u Indiji, premlaćivanja u Sudanu, prolivanja krvi u Vijetnamu i puškaranja u Palestini. Znam da u kritičnim trenucima revolucije plodovi besa imaju ukus krvi; međutim, ja sam posetio sve evropske socijalističke zemlje i video kako se u njima danas živi. Ni u jednoj nisam video dokaze nasilja nad religijom. U nekima vi pobeđonosno prkosite ravnodušnosti, u drugima ste odustali od borbe, ali vera se sama od sebe ugasila, i u hramovima koje ste vi napustili, pred širom otvorenim vratima, župnik, pop ili imam uzalud čekaju vernike.

To se događa možda zato što ste suviše dugo imali lak posao. Možda zato što je bilo suviše lako održavati moć nad narodima koristeći slepo oduševljenje, iracionalno usvajanje, fanatizam. Niste imali takmaca. Sada imate jednog koji ume odlično da se posluži svim tim oružjem, ako se ukaže potreba, ali koji tome dodaje svest o jednom cilju ostvarljivom ovde na Zemlji, o putu koji treba slediti i za koji se zna kuda vodi, a koji obećava ljudima samo ono čime sami mogu vladati. Ako

mislite da mu se oduprete, ako se za to osećate sposobnim, moraćete da menjate svoje navike i da se ozbiljno posvetite prilagođavanju novim prilikama.

Ako ne time, pozabavite se kako valja islamizmom arapskih zemalja i Pakistana, judizmom Izraela i svim religijama Indije, obuzdajte suparništvo među njima. To je vaša poslednja prilika da nadvladate jedan sukob i da sprečite da narodi ovih zemalja nezavisno od vas nađu mogućnost za prevazilaženje svojih apsurdnih svađa.

Shvatite, ja ne pokušavam da vas preobratim u komunizam. Nemam za to smisla i, uostalom, ne bih uspeo da vas ubedim. Ali iz ljubavi prema vašoj ličnosti, prema onome što ja dugujem, što ljudi duguju hiljadugodišnjem snu o vašem postojanju, hteo bih da pokušam da vam pružim poslednju priliku ili bar da vam učinim prijatnijim vreme koje vam ostaje da proživite u svetu koji ste tokom tolikih vekova smatrali svojim delom. Govorim bez ironije i od srca.

Okrnjena ugleda u ovom svetu koji volite — jer ste vi učinili od njega ono što je, jer je više vaš nego moj, a koji ću vam ja uzeti, jer sam najsiromašniji, najbrojniji i najočajniji — vi ćete sve izgubiti, a ja vam zauzvrat mogu ponuditi samo dar oštrog rasuđivanja.

Zar ne vidite na koju ste ulogu svedeni? Kako ne shvatate da služite kao alibi, i to kao alibi koji je najlakše steći, jer vas vaš instinkt za održanje nagoni da prihvatate sve saveze, čak i najprotivrečnije i najnedostojnije? Zar ne vidite da se iskorišćava vaš strah od smrti?

Naravno, vaše je pravo da imate vlastita mišljenja. Ako se stvari nepristrasno odmere, prilično je shvatljivo što vi odbijate da prihvatite marksizam, pa čak i to što ga osuđujete. Ni vašim sveštenicima ne može se zameriti što odražavaju tu netrpeljivost. Ali vaši samozvani sveci, vaši tobožnji zaštitnici pravovernosti žestoko se rugaju vašim mišljenjima. Oni vas navode da zalazete svoj autoritet i svoj ugled za njihova vlastita mišljenja, to jest, za mišljenja koja u suštini predstavljaju odbranu njihovih materijalnih i čak ponekad taštih duhovnih interesa. Ono protiv čega vas upućuju da se borite u

komunizmu, protiv čega su vas oduvek upućivali da se borite u svakoj revolucionarnoj misli, ugrožava njih a ne vas. To je možda baš ono što vam je u tim mislima najbliže.

Vox populi, vox Dei izreka je za koju se dobro pazilo da ne bude doslovno shvaćena, jer upravo je najvažnije držati vas dovoljno daleko od naroda kako ne biste čuli moćne glasove samosvesti koji se ponekad dižu iz njegovih dubina i odazivaju na vaš glas. Jednom, u vreme Isusa, izmakli ste svojim čuvarima i pohitali ste prema ljudima. Međutim, ubrzo su vas uhvatili i oko vas se ponovo zatvorio lanac policije.

Više nikada niste pokušavali bekstvo. Uostalom, i da jeste, ono ne bi imalo neki veći značaj. Pojedini narodni vođi još uvek sa izvesnim uspehom ulaze u narod sami i ispruženih ruku, primenjujući tehniku kojom su ovladali proučavajući vaš nekadašnji metod i držeći se vašeg obrasca. Sa njima će zauvek nestati i te tehnike. Ne uzdajte se u to da možete biti bog izabran plebiscitom. Veliki događaji danas se ne odigravaju na javnom trgu, jer je on postao suviše tesan.

Dve hiljade godina posle vašeg prvog pokušaja da se približite ljudima, oni vam ponovo izmiču svojom brojnošću. To nije problem koji zanima samo demografiju, već se on tiče i saobraćaja, industrijske tehnike, obrazovanja, jednom rečju, sapostojanja i svesti o njemu. Sve je kao pozornica koju reflektori najpre lagano osvetljavaju, zatim sve brže, otkrivajući odjednom iza glumaca u prvom planu sve veću masu statista, koji su tu bili od samog početka, zaboravljeni, a koji su u stvari pravi nosioci radnje.

Sećate li se tužbalice kojom se završava prva Pabstova verzija »Prosjačke opere«? Francuski tekst glasi:

»Jedni ostaju u senci,

Drugi izlaze na svetlost dana.

Njih vidimo, ali tamna noć

One prve zauvek skriva...«

I gomila ubogih povlači se sa ekrana — kao što se sve dotad uvek povlačila posle završenih buna — prepuštajući ga krupnom planu šičardžija besa.

Danas reflektori neprekidno osvetljavaju čitavu pozornicu. Neodoljiva vreva, koja čak nije ni tako ružna kao Dvor Čuda, prekriva je i čini je sličnom nekoj slici starog Brojgela ili Dibua, na kojoj ni sam đavo ne bi prepoznao lica glavnih junaka.

Da li ste spremni da prihvatite ovu novu vrstu režije? Vas radi, voleo bih da jeste, ali, iskreno govoreći, sumnjam u to.

Hiljadama godina, čovečanstvo sa kojim ste imali neposredan dodir bilo je samo neka manje-više prosvetljena manjina, koja je svoj novostečeni položaj štitila pomoću tabua i zabrana zatvorene društvene grupe, izabranog naroda, grada ili kaste. Ogromna većina ljudi, u dubokim slojevima društava ili u neistraženim prostorima varvarskih svetova, bila je istovremeno lišena i ljudskog dostojanstva i opštenja sa bogom, ne raspolažući ni mišlju ni jezikom neophodnim za predočavanje sopstvene stvarnosti i eventualnog života na drugom svetu. Vi ste do njih mogli da doprete samo posredno, stereotipnim obrednim radnjama i rečima, koji su im, nezgrapno, mehanički i nasilno, tumačili ne njihovo skromno versko iskustvo već iskustvo prosvetlene manjine.

Nemate razloga da opet negodujete. I dan-danas na ovaj način funkcionise dobar deo religije i gotovo sve ono što zovemo umetnošću i književnošću.

Kada je jednoga dana svet postao suviše malen, kada je rimski grad propao zato što je hteo da svoje međe protegne na čitavo carstvo, kada su varvarske horde u uzastopnim naletima poplavile vaše povlašćeno područje i kada je jedinica čovečanstva koje je stupilo na pozornicu, posle hiljade, postala milion, vi ste uspešli da se tim promenama prilagodite samo tako što ste se u hrišćanstvu podelili na bezbroj posebnih vidova, a kasnije, u islamu, što ste se do krajnjih granica pojednostavili — što su bile dve mogućnosti da se vulgarizujete, to jest, humanizujete.

I, pošto ste trećeg dana uskrsli, pošto ste se vratili iz vaše hedžre, pokazalo se da ste ne samo preživeli već i da ste popravili svoj položaj, dok je svet sporo i bolno prebolevao tu prvu krizu razvoja homo sapiens-a.

Ali pre no što je čovek povratio ravnotežu, a možda baš zato što je počeo da je stiće, izbila je nova kriza, petnaest vekova posle prve. Ona još traje. Nepoznati ljudski svetovi pojavili su se na obzorju sa novim zvezdama, iz dubina industrijskog društva digle su se mase koje su živele u tami. U ovom veku počeli smo da brojima čovečanstvo milijardama a ne više milionima. Nije daleko dan kada će svi ljudi, postavši savremenici svih ljudi, podjednako želiti da istaknu svoje pravo na Adamovo nasleđe i kada će raspolagati podjednako snažnim oružjem — različitim, ali podjednako snažnim — da se izbore za svoj deo tog nasleđa. S obzirom na to da su svi ispunili obavezu o razmnožavanju, koju ste im odredili članom 28. Prve glave ugovora poznatog pod imenom »Knjiga o stvaranju«, oni će zahtevati da prema svakome od njih posebno ispunite obaveze koje ste prihvatili u tom i sledećem članu. Šta ćete učiniti u slučaju da ne možete da održite svoje obećanje ili bar da privremeno, kao u vreme Hrista ili Muhameda, udovoljite svojim obavezama širom otvarajući vrata hrama? Šta ćete učiniti ako je hram suviše mali, njegova riznica siromašna i ako svet odbije da uđe u njega?

U vašoj je prirodi da sa poverenjem gledate u budućnost, ali trebalo bi da vas izvesni znaci uznemire. Ne smatrate li da je zabrinjavajuće što vam dva u svetu najveća rezervoara ljudi — polovina naše vrste — gotovo potpuno izmiču, jedan prepušten svim mogućnim opsenarima kojih su pune oblasti u kojima caruje krajnja beda, drugi čvrsto u rukama ateističke filozofije, koja tu već hiljadama godina služi kao religija i kojoj je Marks postao bliži nego vi? Kad je reč o drugim kontinentima, postavlja se pitanje šta će od vas ostati kad Latinska Amerika izvede do kraja preobražaj vašeg katolicizma a crna Afrika preobražaj vašeg islama?

U stvari, mada se vaše ime još pominje, svi važniji svetski događaji mogli bi se odigrati i bez vas — svi sem lomača.

Ne sporim, postoji *aggiornamento*, i nemojte misliti da ja umanjujem njegovu važnost ili da potcenjujem korist koju može doneti. O tome ćemo još imati prilike da razgovaramo, ako zaista želite, ali zar već sada ne

osećate svu patetičnu ironiju ekumenstva koje obuhvata samo mali deo nastanjenih oblasti Zemlje, dok njegovo ime hoće da označi njihovu celinu? Uprkos vašim kardinalima svih boja, uprkos neospornom autoritetu jednog Ivana XXIII, Drugi vatikanski koncil je pokazao na očigledan i bespoštedan način manjinski karakter nekad univerzalne Crkve. Čak i kad bi hrišćanima pošlo za rukom da se ponovo ujedine, čak i kad bi hrišćani, Jevreji i muslimani ustanovili da pod tri imena obožavaju istog boga, ostaje činjenica da zemlje koje oni nastanjuju čine samo jedan deo svih zemalja u kojima žive ljudi.

Znam šta biste mi sada rekli, ali se ne usuđujete, jer znate šta bih vam odgovorio; rekli biste mi da je dovoljno imati uz sebe tih nekoliko zemalja, jer su one uticajne, ugledne, jer one daju ton današnjem svetu i kroje mu kapu.

U neznatnoj meri, a i pitanje je koliko još dugo.

Nemojte misliti da ja ovo govorim iz obesti. Sve što imam dugujem onim evropskim i sredozemnim kulturama koje su dale Marksa, Isusa, Sartra i Muhameda. Dugujem im svest o smislu svoga života i reči kojima mogu da izrazim svoju sreću. Stalo mi je do njih, solidaran sam sa njima, ne mogu zamisliti da živim bez njih, ali to nimalo ne menja činjenicu da one, pošto su bile sjajne i zadivljujuće kulture jednog miliona ljudi, u prisustvu milijarde ljudi moraju nestati ili se preobraziti, a za jednu kulturu preobraziti se znači nestati.

Razumljivo je što ja ne mogu bez uzbuđenja da pomišljam na tu perspektivu, ma koliko mi se ona činila nužnom. Ali vi? Zar ste toliko sklerotični, toliko ostareli da nikako ne možete da napustite jedno uspešno ali prevaziđeno delo i da započnete novo, takvo koje će vaše anđele stajati perja, ali koje bi vam sa malo sreće — a vi je imate — možda omogućilo da opstanete.

Da sam na vašem mestu, ja bih svoje stare, svega site i razmažene miljenike prepustio njihovoj starosti, ako ne mogu da se podmlade, ili bih pustio da izgore na lomačama, ako ne umeju sami da se brane, i onda bih gledao da na nekoj drugoj strani nastavim svoj poduhvat.

Između Smirne i Venecije, 26—29. avgusta 1965.

Molim vas, nemojte reći da me smatrate suviše dobrim društvom da biste me napustili, jer bi me to naglalo da pocrvenim. Shvatam da vam je teško da žrtvujete, svakako ne moju neznatnu osobu, već zadivljujuću versku kulturu Zapada, sa kojom sam ja — na moju i na vašu nesreću, kao i na našu zajedničku sreću — nerazdvojno povezan. Mada vam je u početku zadala mnogo nedaća, što treba priznati, ova istančana kultura, u čijim se uzvišenim tekstovima, nadahnutim delima i privlačnim učenjima vodi neprekidna rasprava između vere i razuma, već vekovima za vas predstavlja izvor nepomućenih radosti, kojih vam je sada teško da se odreknete.

Kako su vam samo deca lepa, gospodine! Nije čudno što Avramov nož podrhtava u vašoj ruci. Uostalom, nisam ni imao nameru da vas podstičem na takvu krvavu žrtvu. Ja samo mislim da su to bogataška deca i da ona ne bi mogla da pođu sa vama u opasnu i nimalo finu avanturu koja vas čeka.

Ona su tako čista, tako nevinna. Od Paskalovih »Misli« do anđeoskih glasova benediktinaca iz Solma, od Miltonovog izgubljenog i ponovo nađenog raja do belih mantija protestantskih kaluđera iz Tezea, od engleskih katedrala, koje su prave kamene Biblije, do dominikanske kapele u Vansu, ona obrazuju vašu dičnu pratnju, čija slava nije okaljana ni jednom jedinom mrljom krvi svetog Bartolomeja, niti zamagljena ijednim pramenom ljutog dima koji, probijajući se kroz vekove, dopire sa papskih i antipapskih lomača. Nema neprijatnog zada-

ha, nema zlih misli. Tu vladaju red i lepota, sjaj, mir i milina.

Upravo zato i treba da se takvo stanje izmeni. Pokušaću da vam to objasnim na mom skromnom primeru... u svakom slučaju, on sadrži moje iskustvo.

Jednoga dana, pre petnaestak godina, otvoriše mi se oči dok sam držao jedno predavanje, više se ne sećam gde, u Kazablanki, Edinburgu ili Bilbau, sad svejedno. Otvoriše mi se oči i ja pogledah svoje slušaocce.

Ah, gospodine, kakvo otkriće! Bilo je tu švedesetak starijih gospi koje, da bi nečim ispunilo slobodno vreme, posećuju bez izuzetka sva predavanja, mala grupa profesora koji zavaravaju dosadu službovanja u suviše mirnom gradu slušajući besedu jednog kolege, nekoliko ljudi od položaja svesnih činjenice da položaj sadrži obavezu da se slušaju ubistveno dosadne stvari izložene akademskim rečnikom, gusti red političkih aktivista spremnih da pljeskaju lozinkama i ključnim formulama vlastitih ubeđenja i uobičajena grupa čitalaca radoznalih da svojim očima vide dobričinu čije su knjige čitali.

Odjednom ih sve ugledah i užasnuh se. Ne zbog toga što mi se nisu dopali, naprotiv. U većoj ili manjoj meri, prema starim gospama, političkim aktivistima, čitaocima, kolegama pa čak i prema ljudima od položaja gajim naklonost, simpatiju, prijateljstvo. Oni pripadaju meni bliskom svetlu, među njima se osećam kao u svojim starim papučama. Oni su, svako na svoj način, inteligentni, kulturni, senzibilni i svi podjednako dobro poznaju pravila igre. Spremno dočekuju sve što im se kaže. Znam kad će se nasmejati a kad uzbuditi i moja vlastita reakcija često prethodni njihovoj. Ja se igram sa njima ili, bolje reći, mi se zajedno igramo i u igri otkrivamo ona retka uživanja, one istančane draži koje poznaju jedino ljudi koji imaju jedni drugima mnogo šta da kažu i koji ne umeju ništa da čuvaju za sebe.

To me je užasnulo. Video sam sebe u tom lepom društvu kako se zabavljam kao neka budala i, nastavljajući svoje intelektualno šepurenje, rekoh sebi: »Ne, to je nemoguće. Nisu zato tvoj otac, tvoj deda i drugi koje nisi poznavao dirindžili u strugari, u kancelariji,

pred školskom tablom. Nisi zbog toga proveo mladost u iscrpljujućim studijama, niti zbog toga danas i sam dirindžiš za pisaćom mašinom, nad papirom, nad knjigom ili jednostavno mučiš mozak raznim mislima. Zar da na društvene igre, ma koliko one bile prijatne, potrošiš ono malo blaga što se, zahvaljujući tolikim napo- rima — i ne samo tvojim — sakupilo u tvojoj tikvi. Ono ne sme da služi samo tvom zadovoljstvu niti čak za- dovoljstvu ovih dobričina koji su siti ideja, knjiga i sen- zacija. Radije misli na one koji za dosadnih engleskih nedelja prave red pred *pub*-om, da bi svoje prazne gla- ve napunili alkoholom, misli na one koji svoju izgadne- lu senzibilnost i mršavu uobrazilju hrane rđavim filmo- vima, foto-romanima i stripovima, jer se niko ne bavi pisanjem knjiga za njih niti ih njima snabdeva, misli na one koji čak i ne sumnjaju da imaju uobrazilju i senzi- bilnost. Ako već nekome treba da prodaješ svoju sala- tu, onda neka to budu oni; oni su tvoje mušterije, ma- kar to i ne znali.«

Tada okrenuh leđa — ili bar jedno rame — književ- nosti i stadoh se baviti onim što sam nazvao sociologi- jom književnosti. Time se i sada bavim. Zagorčavam život izdavača i knjižara iz čitavog sveta i kako nisam u tom poslu sam, stvari počinju da se kreću sa mrtve tačke. Naravno, spolja je to teško uočiti, ali ja sam u to duboko zagazio i u dubini nalazim nove igre, igre do- stojne čoveka. Možda se varam, ali imam utisak da više ne mlatim praznu slamu.

Ne zaboravite da ja na taj način mnogo šta stav- ljam na kocku. Lako je moguće da tu ostanem bez svo- je intelektualne košulje i da, pored nje, ostavim i malo svoga književnog epiderma. Književnost koju upražnja- vaju kulturni i fini ljudi nije nužno ono isto što moji drugi prijatelji, manje kulturni i manje fini — ili bolje reći, kulturni i fini na drugi način — nazivaju književ- nošću. Čak nije izvesno da je književnost ono što ih za- nima. Njihova je stvar da to kažu, ne moja. Ja jedino mogu da im pomognem da postanu svesni svog ukusa, čak ako se u početku on razlikuje od moga, i da ga ne zadovoljavaju patvorinama i raznim tricama.

Kuglanje i golf su podjednako dobre igre, ali ne bi imalo nikakvog smisla kad bi neki šampion golfa, u želji da učini uslugu svojim bližnjima, hteo da zainteresuje za tančine *brassie*-a ili *niblick*-a ljude koji se kako zna- ju i umeju kuglaju na nekoj ledini da bi odagnali čam- u koja pritiska život radničkih predgrađa. S druge stra- ne, ako on sam hoće da se zainteresuje za kuglanje, zato što ga zanimaju igrači, može ovoj igri da pruži ne- sumnjiv doprinos. Učeći je, učestvujući u njoj, on može da postane nenadmašni poenter: tehnika *pitch-and-run*-a i dobro poznavanje elastičnosti materijala omogućuju čudesne pogotke. Tako čineći, on će možda pomoći da se osnuje kuglaški klub koji bi imao svoje sedište i bio sposoban da se uključi u takmičenja, što bi obogatilo i osvežilo život grupe. Štaviše, on može svoje iskustvo i svoj ugled da stavi u službu zajedničke akcije čiji bi cilj bio da njegov kuglaški klub — i svi drugi kuglaški klubovi — postane isto onako prijatna i za odmor po- godna sredina kao što je njegov golf-klub, i da njegovi članovi imaju dovoljno slobodnog vremena koje je po- trebno za igru.

To će ga dovesti do toga da se počne baviti izve- snim brojem problema koji nemaju nikakve veze ni sa kuglanjem ni sa golfom, kao što su, pre svega, radno vreme, plate, sportski tereni u njegovoj gradskoj četvr- ti, urbanistički planovi, investicije, gradska uprava, jed- nom rečju, da ima određeno političko mišljenje i da se bori za njega, jer je politika upravo delatnost koja u pomenutim oblastima predstavlja odlučivanje za jedan put na osnovu neke radne hipoteze. A kako bacanje lopte nije radna pretpostavka dovoljna za pokretanje društvene mašine, potrebno je da se naš junak osloni na neku ideologiju.

Tada nastaju prave teškoće. Kao politički aktivi- sta, on će imati malo vremena za usavršavanje svoje kuglaške tehnike i za održavanje šampionske forme. Moraće da žrtvuje ono što je za njega nekada bilo osnovno, uživanje u lepom prepodnevu na *green*-u, za- dovoljstvo zbog uspelog *ace*-a, izvedenog pred očima po- la tuceta ćutljivih znalaca, čak lake konverzacije sa lepo vaspitanim prijateljima u klupskom baru, i sve to da

zamena mučnim i nesigurnim tapkanjem zapletenim putevima politike. Nikada potpuno prihvaćen od kuglaša, on će verovatno biti odbačen od igrača golfa; prvi će zazirati od njegovih starih veza, drugi će negodovati zbog novih. Ali on mora da istraje bez obzira na sve gubitke, i uprkos nostalgiji — koju će ponekad osećati kad bude pomišljao da nije morao da napušta udobni život u svom golf-klubu i da je mirnu savest društvenog šampiona mogao da ima i da se ograničio na pokroviteljstvo, pouku i lepe reči.

Ja sam šampion leporečivosti i intelektualne akrobatije. Imao sam svoje klubove i svoja iskušenja. Od *Ekspresa do Okovanog patka*, od mondenskih predavanja do elegantnih bockanja na univerzitetskim kolokvijumima, imam veliki izbor istančanih zadovoljstava kojima se ponekad prepuštam jer ne znam ništa bolje, jer mi je to blisko, jer me je društvo koje se staralo o mom obrazovanju predodredilo za to. No, recite mi zbog čega nikada nisam mogao da dišem taj proređeni vazduh. Recite mi zašto *e medio fonte leporum surgit amari aliquid*. Recite mi zbog čega se ja toliko zamaram, šta će mi sva ta zla krv, sve te petljavine, sav taj neljudski rad koji me čas prikliva za radni sto, čas baca na beskrajna putovanja, koji me otuđuje, koji me satire i iscrpljuje, koji me čini nespokojnim sve dok su moji bližnji nesrećni.

Mislim da znam zbog čega. Otkako su mi se pre petnaest godina otvorile oči, za vreme onog predavanja, više nikada nisam mogao da ih zatvorim i više nikada nisam prestao da sebe vidim kao u nekom ogledalu. Da li se vi ponekad ogledate? Veoma je teško da čoveka pri tom, već posle nekoliko trenutaka, ne spopadne muka, jer se nađe sam pred sobom i čak i nehotice zauzima samozadovoljno držanje sveca u njegovoj niši. Da bi čovek mogao to da podnese, treba sebe da vidi između drugih ljudi i da se odrekne svog oreola. Ja bih bio nesposoban da izdržim vlastiti pogled kad bih suviše često podlegao iskušenjima onog intelektualnog komfora na koji imam pravo i koji mi čitava jedna zavodljiva logika čak prikazuje kao moju dužnost. Moja savest nije uvek mirna, ali bar mogu da odahnem s vremena

na vreme i, verujte mi, ni za čim ne žalim kad imam prilike da vidim kako je neka brana najzad popustila u svetu zato što je izvestan broj čudaka sličnih meni potpomogao spontani pokret nastao u masama u čiju su se službu oni stavili.

Nevolja je u tome što kuglaški klubovi kojima pođe za rukom da se probiju počinju da liče na golf-klubove. U oblasti u kojoj ja radim, događa se da oni koji su potekli iz dubina životu bliske levice, i u senci se borili da bi stekli svest i ovladali svojim duhom, u određenom trenutku kristališu svoje vrednosti u dogmu i divinizuju simbole svoga uspeha. To se zove klerikalizam.

Ja sam, gospodine, antiklerikalac, a i vi ste sami u prošlosti ponekad to bili. Da imate hrabrosti, bili biste to i danas, ali — postajući uvek levičarski intelektualac koji budno motri šta se oko njega priča — vi se bojite da to nije već izišlo iz mode. Budite bez brige: i klerikalizam i njegova suprotnost nose se danas sa velikim uspehom a vi niste uvek na pogrešnoj strani barikada. Ubeđen sam da biste se rado odrekli pomoći verskih škola, koje vam u stvari čine rđavu uslugu i pripremaju vam tešku budućnost. No da li je u pitanju samo klerikalizam? Ja tu pre vidim samoživu glupost nedovoljno prosvetčenih ljudi i vernika čija vera nije baš mnogo jaka.

Postoji klerikalizam bez boga kao što postoji i đavolska nauka. Uzmite, na primer, *Okovanog patka*, gde se ne sme reći da gospodin Rože Pjerfit sumnjivo zaudara, jer je za njih sveto sve ono zbog čega bi se buržuj mogao zagrcnuti — podrazumevajući tu i ono što ja mislim. Ili pogledajte *Francusku književnost*, koja sve više liči na parohijski bilten jedne književne grupe; ili Ligu za narodno obrazovanje, kojoj sam ja dao deset godina života i mnogo ljubavi. Ona je potekla iz revolucije u kulturi koju je obeležila pojava narodnih knjižnica Zana Masea⁹. Nekada su njeni porobnici razvalili vrata knjige-tamnice da bi od nje načinili knjigu-svratište, gde je svakome dozvoljen ulaz. Sada ih vidite kako puni pobožnosti, kao kakvi popovi iz dobrotvornog društva, čuvaju

⁹ Francuski pisac (1815--1894), osnivač Lige za narodno obrazovanje.

4 Otvoreno pismo bogu

stražu pred najzastarelijim oblicima kulture samo ako su pravoverni.

Sam Bog zna — vi, gospodine, znate — kolika je moja naklonost prema nastavnicima svetovnih škola, koliko sam njima privržen. Čitav jedan vek oni su u masama podsticali revolucionarnu borbu za osvajanje sredstava kulture. Oni su svrgli sa prestola aristokratsku elitu i prinudili buržoasku elitu da uzmakne. Pogledajte ih danas: postali su veći kanonici i vladike od članova Društva profesora i teže da među nastavnicima koji su njihovom zaslugom potekli iz naroda održe veru u svetu doktrinu njihovog bratstva: van građanske škole nema spasa.

Uvek je to tako. U krilu svake istine, svake osvojene slobode, rađa se pravovernost koja ih ubija. Oni koji su osnovali knjižnice za sve ljude budno motre da u njih ne uđu sve knjige. Oni koji duguju sve čitanju, grde bioskop. Oni koji su u filmu našli snažno obrazovno oruđe zabranjuju svojoj deci da gledaju televiziju iz straha da će ih ona iskvartiti. Oni koji slave kolač dobre književnosti hteli bi da uskrate onima koji nemaju ništa nasušni hleb stripova ili foto-romana, pa čak i džepnu knjigu smatraju skandalom.

Vrata treba da su otvorena ili zatvorena. Ja više volim otvorena. Jer, kad oseti da ga spopada muka zbog klaustrofobije, kad klupski duh počne da prevlađuje nad ekipnim, čovek treba da iziđe i, sa štapom lutajućeg Jevrejina u ruci, kao on siromašan i usamljen, negde na drugom mestu potraži onoga ko je još usamljeniji i siromašniji.

Bakio (Biskaja), 12—14. septembra 1965.

Pre neki dan dozvolio sam sebi da vam rđavo govorim o nekim mojim prijateljima. Neka vas to ne vara. Oni su i dalje moji prijatelji. Uostalom, zato o njima i govorim ovako otvoreno. Laskam samo svojim neprijateljima.

Nego, moje priče kao da vas ne zanimaju. Počeli ste da se protežete, preskočili ste poslednji pet stranica. Šta ćete, ja ipak nisam Mesija.

Budite bez brige, ja ne mislim da se stavim na vaše mesto. Samo pokušavam da se jasno izrazim. Ako iznosim vlastiti primer, to je stoga što gajim neumerenu sklonost prema metaforama i parabolama. Ne bi trebalo da mi vi to zamerate, jer upotreba ovih figura predstavlja i vaš najmiliji greh.

Nemojte reći ni to da niste mene čekali da biste razmišljali o svim ovim stvarima. Nemojte me upućivati na Franju Asiškog, gospodina Vensana,¹⁰ opata Pjera, doktora Švajcera, na Armiju spasa i na sve one suparničke čete vaših misionara.

Ja ne sumnjam u dobronamernost misionara; međutim, oni su članovi hrišćanskog golf-kluba, koji se trude da pravila svoje igre i zakone svoga kluba objasne ljudima koji nemaju nikakvu predstavu čak ni o kuglanju. Poznate su vam opasnosti tog poduhvata i njegov varljivi ishod: setite se svađe zbog obreda u Belgijском Kongu i odmerite svu ozbiljnost neuspeha časnih otaca. Za sve ostale može se reći da su poštteni ljudi koji

¹⁰ Sveti Vensan de Pol (1581—1660), osnivač više verskih milosrdnih organizacija.

pokušavaju da se kako znaju i umeju snađu u situaciji koju ste im nametnuli i iz koje nisu imali hrabrosti da se izbave, ili na to nisu ni pomišljali.

Čini se da će uskoro biti pružena prilika sveštenicima-radnicima. Koliko mi je poznato, jedino su oni prišli problemu s prave strane. Ali ne znam kakvi su njihovi izgledi na uspeh. U svakom slučaju, ovo je prvi put da od misionara ne dižem ruke ja, nego vi. Mora da među njima ima i takvih iz čijih usta dolaze vama dobro poznate reči koje vas toliko muče da ste ih u svom latinskom bogoslužjenju ostavili na grčkom — *Kyrie éléison!* Možda se bojite da one budu shvaćene?

Jer ovde ste u pitanju vi, a ne vaše sluge. Na vas mislim kad kažem da treba uzeti štap lutajućeg Jevrejina.

Poznato mi je da vi već pomišljate na to. Nadahnuli ste T. S. Eliota da napiše divnu pesmu u kojoj pravi poređenje između nilskog konja i Crkve. Nilski konj, trom, nezgrapni, ružan, može da otpeva svoju ljubavnu pesmu samo grubim, neskladnim glasom, dok Crkva, lepa, pobedonosna, nepogrešiva, opeva svoju ljubav prema vama u slatkim i božanskim harmonijama. A ipak, nebesku milost zaslužuje nilski konj.

No da li će on na ovome svetu nilskih konja okusiti radost? Da li će uopšte znati da je nije okusio? Ako zna engleski i ako se domogne nekog izdanja Eliotovih dela, ima izvesnih izgleda da će se u njemu roditi nada. Ali ako zna samo hipopotamski i ako nikada nije video knjigu, okusiće samo oćajanje, pravo oćajanje, ono koje muti i uništava svest, oćajanje promašenih religija koje niste udostojili svoje posete.

Ima i ljudi koji poznaju to oćajanje. Treba da vidite film *Mondo Cane*. Tu ćete naći divljake koji upražnjavaju *cargo cult*. Pošto je tehnologija belog čoveka uništila u njima svaku volju da žive, palo im je na um da od granja na proplanku neprohodne šume izgrade nešto nalik na aerodrom. I tu, pod nebom bez boga, oni neumorno čekaju da se u klopku uhvati velika čarobna ptica sa blagom koje oni nikada neće imati.

Ne bih vam savetovao da se pretvorite u pilota i sletite među njih u svem vašem sjaju. Tako biste ih

uplašili. Mislili bi da ste Amerikanac. Takođe, ne mislim ni da biste mogli da im pošaljete nekog novog Mesiju. Oni bi bili u stanju da ga pojedju, a ono malo creva što bi ostalo od njega kao materijalni dokaz i simbol žrtvovanja ne bi imalo značenje ni slično onome koje ima krst.

Nije moje da vam govorim šta treba da preduzmete. Ne bih mogao da dozvolim sebi da vas učim vašem vlastitom zanatu. Ali znam dve stvari. Prva je: ako ne siđete među njih, izgubljeni ste, jer ovi divljaci, ili neki drugi, vrlo brzo će naći sredstva, za vas i za mene manje prijatna, da se domognu dela nasleđa koje ste im obećali i, organizovali u čete, poći će u Rim, Meku, Zenevu, Jerusalem ili Solt-Lejk-Siti da se sa vama obračunaju. Zar će atomska bomba biti vaš odgovor?

S druge strane, znam i to da ćete morati ako hoćete među njih, u toj meri da se izmenite da vas vaši stari vernici neće više prepoznati. Slični onim negdašnjim pokajnicima koji se odricahu svojih zemaljskih dobara, napuštahu sve, čak i svoje ime, i odlazahu na put prurušeni, bezimni, i vi ćete morati da odbacite sve što krasí staroga boga i da se vratite u prvobitno stanje da biste iz njega izišli sa svojim novim izabranicima. Od vas se ne traži da i tom prilikom umrete, ali neće biti dovoljno da u opasnost dovodite samo jedan od vaša tri lika, ostavljajući, kao nekada, druga dva da čuvaju nebeski presto. Angažovanje mora biti potpuno, kao i odricanje.

Iskreno govoreći, sumnjam da ste za to sposobni. Vi ste rob svojih uspeha. Učinili ste ili nadahnuli isuviše lepih stvari da biste ih ostavili bez bola, za koji bih ja, ako dozvolite, rekao da je nadbožanski.

Pogađam šta ćete mi sada reći. Dobro poznajem levičarske intelektualce. Reći ćete mi »Ali, dragi prijatelju, čak i ako prihvatimo da ste u pravu i da ja treba posebno da se pobrinem za te divljake, kojima se, uostalom, bavim više nego što vi mislite, treba li zbog toga i sve drugo da počnem iznova? Zar ne mogu istovremeno i da činim i da čuvam ono što sam sačinio? Zar je neophodno žrtvovati blago koje su nagomilale dvadeset civilizacija samo zato da bi jedna nova civilizacija mogla

da nastane? Zar je neizbežno pravičan postupak na jednoj strani platiti na drugoj strani zapostavljanjem koje bi bilo ravno zločinu? I ako je to neizbežno, zar se ne događa da zločin bude daleko veći od čina pravde?»

Nastavite li tako, uskoro ćemo imati da raspravljamo da li bi bilo ispravno dići u vazduh Bogorodičnu crkvu, ako bi njeno rušenje predstavljalo jedini način da se neki čovek spase gladi i očajanja.

Bio bih sklon da na to odgovorim potvrdno, ali to su, ipak, lažni problemi i samo prividno ispravan način da se postavi pitanje. U sadašnjem trenutku, stavljanje dinamita pod Bogorodičinu crkvu imalo bi zanemarljivo ekonomsko i moralno dejstvo u poređenju sa onim što mogu dati drugi tehnički postupci, možda isto tako teški, ali svakako ne tako dramatični.

S druge strane, za nas ostale, za ljude, problem se ne postavlja na potpuno isti način kao za vas. Neizvesnost naše sudbine, nepoznavanje daleke budućnosti, daju nam izvestan prostor za manévrisanje. Prihvatam činjenicu, i ona me raduje, da je moguće istovremeno graditi Asuansku branu i spasiti umetnička blaga iz gornjeg toka Nila — naravno, pod uslovom da se ljudi koji su, kao drug Dudinčev i gospodin Andre Malro, dovoljno bogati da ne žive samo od hleba, sami late posla i unapred obezbede glavni deo sredstava potrebnih za njegovo izvršenje; pod uslovom da se ne nanese šteta egipatskom felahu, ni za jedno zrno žita danas, ni za jedan školski čas sutra, niti kasnije ni za jedan trenutak uživanja u spasenim delima.

Prirodno, svi moji uslovi biće prihvaćeni, čak i ako nije sasvim izvesno da će biti zadovoljeni. Ali to ne treba suviše ozbiljno uzimati k srcu, jer ljudska dela su dosta neizvesna da bi bilo moguće s ono malo opreznosti i umešnosti kojima raspoložemo kontrolisati i usmeravati njihov ishod.

Za vaša dela to ne važi. Ono što vi činite ne može se preokrenuti i ima neminovne posledice, mada jedino vi poznajete ili mislite da poznajete logiku koja ih povezuje.

Događalo vam se da zažalite zbog izvesnih svojih dela, ali oduvek ste bili nemoćni da izbegnete njihove

posledice. U izvesnim trenucima žalili ste što ste stvorili čoveka. Ali, kao što vam već rekoh, niste mogli da ga se oslobodite ni pomoću besmislene smrti ni pomoću genocida. Jednim svojim postupkom stvarate situaciju koju može izmeniti samo neki drugi postupak koji će stvoriti novu situaciju, ali uvek nešto preostaje od prve, makar samo ono što je ona učinila nemogućim. Tako vaša svemoć, što je više upražnjavate, više sužava oko vas polje stvaralačke slobode.

Od onog trenutka kad ste stvorili čoveka, izgubili ste moć da učinite da on ne postoji. Zauvek ste narušili hučnu samoću bezdana nad kojim je u tami lebdeo vaš duh, blještavi spoj svetlosti i senke, koji je obuhvatao nematerijalni prostor prvog i pastoralni mir petog dana stvaranja, kada još ne bejaste zamislili nijedno postojeće stvorenje.

Ne poričem da ste sa nekima od nas, brižljivo odabranima, doživeli i da doživljujete i danas izvanredne trenutke i da nas sve volite podjednako ljubavljaju, ako ne računamo nekoliko postupaka učinjenih u besu i nekoliko sportskih istupa vaše strašne desnice. Ali, šta ćete, nas je mnogo, zaista mnogo i sve nas je više. Sve plavimo, prekrili smo Zemlju sve do njenih ivičnjaka i opkolili zvezdane travnjake, svojim teškim cokulama gazimo po sjajnom parketu i skupocenom tepihu prirodnog poretka, rastavljamo na delove onaj čuveni časovnik koji nikada ne staje, zadabamo nos u unutrašnjost molekula, u odaje psihosomatskog i čak ulazimo u vašu kuhinju da iz hladnjaka ukrademo genetičke recepte. Mir je nepovratno izgubljen. Više niste gazda u svojoj kući. Vaj, gde je mir svetih dvorana, gde je tišina manastira, gde spokoj hramova?

Nekoliko hiljada izabраниh činili su jednu družinu. Nekoliko miliona čine masu sveta. A ako sada treba, kao što vam ja savetujem, da se suočite sa nekoliko milijardi, onda to postoje vašar, sajam, kermes, godišnji odmor.

Letos, posmatrajući krcate plaže, više puta sam pomišljao na vas i moram priznati da sam saosećao sa vama. Svakako, pobornik sam plaćenog godišnjeg odmora i, štaviše, sećam se da sam se 1936. smejao po-

metnji buržuja koje je sa njihovih mirnih plaža oterala plima korisnika godišnjeg odmora u kostimima sa naramenicama. Od tog vremena godišnji odmor koristi se sa više stila, zahvaljujući kampingu, »spaćeku« i organizovanim putovanjima, ali plima se nije povukla. Naprotiv, ona neprekidno raste i širi se u susret moru kao ogromni talas pučkih koža.

Skromni buržuji pomirili su se sa sudbinom a ne-skromni uvek mogu u Italiji da nađu plaže gde se ulaz naplaćuje.

Što se mene tiče, više volim da se odreknem kupanja u moru, jer priznajem da ni ja ne volim kad tamo ima mnogo sveta. Čovek ne može iz svoje kože. Rođen sam i živim u vreme kada u mojoj zemlji društveni sloj kome pripadam može sebi da priušti skromni luksuz da za vreme godišnjeg odmora pobegne od sveta, i ja sam stekao navike i sklonosti koje će neki možda oceniti kao nedruštvene. Ali to su stvari bez značaja. Ja sam samo čovek i nadam se da ću u toku ono malo godina koje su mi date uvek naći način da izbegnem vašarska zadovoljstva ne lišavajući nikoga nijednog trenutka sunčanja ili kupanja. Ali ja se ne uljuljukujem iluzijom da će napredak tehnike ili demokratije jednoga dana svima staviti na raspolaganje uživanje koje pruža izležavanje na gotovo pustoj plaži. Jednom sam izračunao da na svakog Evropljanina dolazi nešto manje od dva santimetra morske obale pogodne za kupanje. Čak i kad svi ne bi odlazili na more, čak i kad bi vreme odmora bilo strogo raspoređeno i kad bi plaže bile produžene, proširene i umnožene, gužva bi opet bila suviše velika da bih ja imao sve udobnosti potrebne za moj mir. Znači, ne treba se praviti naivan i spasavati nešto što sami osuđujemo u ime sreće drugih ljudi.

Naravno, egoizam uvek lako nađe opravdanja. Poznajem u Francuskoj ljude koji sebe smatraju humanim, liberalnim, društvenim, jednom reči — levičarima, a koji ipak gledaju da sačuvaju, pa čak i da prošire privatne plaže na Azurnoj obali. Oni tvrde da privatna plaža daje ton turističkom mestu, privlači bogataše, donosi novac gradu i u krajnjoj liniji koristi tamošnjim radnicima.

Zar vas ovaj način mišljenja — u tehničkom pogledu ispravan — ni na šta ne podseća? Često je bio upotrebljavan u crkvama, naročito kad je trebalo objasniti rad crkvenih otaca: treba da bogati imaju svoga popu da bi siromašni od svoga imali vajde. Štaviše, bio je upotrebljavan i u verskim obredima, pa čak i ako je tačno da se podela sahrana ili venčanja na klase sve brže gubi, činjenica je da blagoslov u izvanrednim trenucima života ne dobijaju najbolji hrišćani, već najbogatiji, najuticajniji, najugledniji, jednom reči, najkorisniji za crkvenu zajednicu.

Slažem se, sve to pripada prošlosti. Za poslednjih deset godina stvari su se iz korena promenile. Rimska crkva, na čiji račun su upućivane najteže zamerke, menja kožu, priznaje svoje greške i pristupa *aggiornamentu*. Šta čovek još da traži?

Samo ovo: da vas pita kada ćete vi pristupiti svom *aggiornamentu*?

Bordo, 16—25. septembra 1965.

Jedan vladar — mislim da je to bio Faruk — govorio je u vreme svoje moći da će uskoro u čitavom svetu, pored njega i engleskog kralja, ostati samo četiri kralja iz karata. Ali on je zaboravljao nebesko kraljevstvo. Engleska ima danas kraljicu, Faruk je umro pošto je bio svrgnut sa prestola, a vi ste i dalje na svom mestu, spremni da poslužite kao peti kralj za belotu.¹¹

Ne može se zamisliti da bog koji je jedini na nebu ne bude apsolutni gospodar. Ljudi su vas predstavljali, zavisno od razdoblja ili kulture, kao krvavog samodršca, kao više ili manje raskalašnog kralja Pozola, kao Pantokratora u punom sjaju, kao vladara koji jaše na čelu svoje vojske, kao prosvećenog despota, kao očinskog monarha bujne brade, kao suludog tiranina, kao oholog autokratu, kao lukavog i prepredenog kneza, no bez obzira da li su kao model poslužili Luj XIV, Luj XI ili Sveti Luj, nikome nikada nije palo na um da vas predstavi kao predsednika republike.

To je razumljivo. Monoteističke kosmogonije koje su danas u upotrebi samo reprodukuju političke strukture iščezlih društava u kojima su nastale. U svima njima nalazi se jedan vrhovni poglavar koji jamči za red i donosi zakone. Grčko društvo bilo je mnogobožačko i zamišljalo je da postoji zakon kome se pokoravaju i sami bogovi. A Rim je bio spreman da vas prihvati čim je na vlast došao Cezar.

¹¹ Igra karata, nazvana tako prema izvesnom Belotu koji ju je usavršio.

Zbog toga vi ne možete da se oslobodite najarhaičnijih obeležja svemoći. Dobili ste ih u onim davnim vremenima kada su vas ljudi stvorili prema svome liku.

Za vas su iskrsele teškoće onda kada su se pojavili novi oblici moći. Na primer, niste umeli da se prilagodite strukturama kapitalističkog društva. Niko nije stvorio sliku boga-rentijera, boga-trgovca, boga-vlasnika železare ili boga-generalnog direktora. A to bejahu funkcije u koje se, počev od jednog trenutka, slila ako ne slava, ono bar moć.

A da i ne govorimo o socijalističkom društvu. Čak ako vam se i događalo da oklevate između Staljinovog i Hruščovljevog stila, nikada vam nije padalo na um da biste mogli da budete bog-generalni sekretar ili bog-predsednik prezidijuma vrhovnog sovjeta.

Pred vama su bila dva slobodna puta, ali oba su vodila u ćorsokak. Još od XVIII veka, tehnokratija vam nudi obrazac boga-graditelja, koji je bio drag Volteru, a u bližoj prošlosti moglo se dogoditi da vas privuču obrazac boga-firera. Ne mogu reći da vas ova poslednja ideja nije zagolicala i da ste se baš sasvim naivno upleli u tu pogibeljnu rabotu. Ali bili ste dovoljno lukavi da na vreme napustite eksperiment. Prepustili sve ga đavolu koji se, budući da nije oprezan i osetljiv kao vi, ne libi prerusavanja. U vojničkoj bluzi ili u demokratskom kaputu, on je stalni a ponekad i uspešni organizator pučeva ili kandidat na predsedničkim izborima.

Za to vreme se vi, zaogrnuti u purpur jednog prošlog doba, jadate što skladna podela moći između Cezara i vas, na koju ste oduvek računali, više nije mogućna. Izgubili ste svoj deo i svoje mesto u ovome svetu. Nekada su se izrazi pokornosti, potčinjenosti, molbe, koji su bili namenjeni čas vama čas zemaljskom vladaru, oslanjali jedni na druge, jedni druge objašnjavali i opravdavali. Danas su ljudi izgubili i običaj i smisao za poniznost u društvenom životu. Prinučeni da je ispoljavaju u duhovnom životu, oni moraju, bar što se tiče spoljašnjosti, da razdvoje jedan od drugoga. To je zamorna i opasna akrobacija, jer se, strogo uzev, dva zeca mogu istovremeno loviti, ali je nemoguće za jednim od njih trčati a drugog čekati u zasedi.

Izvesni vaši vernici mislili su da će sve teškoće otклонiti ako od ovoga sveta načine posebno područje, neku vrstu geta za smrtnike, gde vladaju praktične vrednosti koje svakako treba ozbiljno shvatati, no koje su samo odraz istinskih vrednosti, vrednosti pravog života, koji je, kao što znate, na drugome svetu. Nesumnjivo, tu ideju su nadahnule dobre namere i u vreme Platona nije izazvala nikakve posledice, ali u XIX veku njen rezultat je bio porazan. Novčana civilizacija, kojoj je zbog vas bilo nelagodno u duši — na početku svog uspona kapitalizam je često bio volterovski nastrojen — jedva dočeka priliku koja joj je iznenada pružena i ozvaniči razvod između neba i zemlje, što joj donese, pored mirne savesti, intelektualni komfor i moralnu pouzdanost. Otad su duhovne i duševne stvari na jednoj strani, a na drugoj svetovne stvari i novac.

Sve što nije bilo unosno — ne samo religija, već i umetnost, književnost, nauka, ljubav, patriotizam — postalo je sveto i bilo je podvedeno pod čisto duhovni, to jest, vaš zakon. Ostalo je zavisilo od Cezara ili od onoga što ga je zastupalo, to jest, od Berze.

Bilo je to zaista zgodno udešeno! Više nije trebalo plaćati umetnika, sveca ili heroja, jer njihove vrednosti nisu bile od ovoga sveta. Iz tog vremena potiče monstruozna romantično-kapitalistička smicalica prema kojoj pisac postaje izrod kad teži materijalnoj dobiti i računa na pravedno nagrađivanje svoga rada. Prema istoj logici ljubavnici žive od vazduha, branitelji otadžbine ginu za dva groša, a svetost je veća ukoliko je jevanđeljsko uboštvo veće.

S druge strane, nesrećni grešnik koji se žrtvuje da bi se obogatio i tako pokrenuo društveni mehanizam, uvek može da posveti svoj novac i da umanji svoje dažbine ako deo svog prihoda unapred nameni nekom dobrotvornom fondu.

Istinu govoreći, ovaj sistem više ne funkcioniše onako kako bi trebalo i na njega se malo ko stvarno oslanja. To je stoga što ni funkcionisanje samog kapitalizma nije više najbolje, a kad je poverenje poljuljano i najzatucaniji odbijaju da prilože papski srebrnjak. Američka vlada uzalud je na svojim dolarima ispisala *In*

God we trust, jer narod dodaje: *Others pay cash*. Šta ćete učiniti kad jednoga dana — i to uskoro — i od vas bude zatraženo da plaćate *cash*? Svima je poznato da vas vaše računovodstvo, slično u tom pogledu francuskoj administraciji, obavezuje da na kraju budžetske godine podnesete račun.

Mnogi katolici su shvatili da ćete vi pasti pod stečaj ako nastavite da u vaše ime prihvataju dihotomiju između vas i sveta. I onda su pokušali da ponovo spoje delove sveta sa delovima vaše svemoći, a da pri tom ipak ne žrtvuju potrebe današnjeg čovečanstva, koje sebe smatra zrelim. Priznajte da ništa ne preduzimate da biste im pomogli.

Kako da izbegnu greben paternalizma kad u svet u kome žive treba da vratite jednog Boga Oca?

Ja ne mislim da vas lišim imena Našeg Oca — koje je, uzgred budi rečeno, izvanredno srećno nađeno, i vi doista bejaste nadahnuti (pitam se, od koga?) kad nadahnute ljude da vam ga dadu — no ako vaša volja stvarno treba da bude poštovana na zemlji kao što je na nebu, onda jednostavno treba postaviti lestve koje će ih povezati. Mogu da razumem ili, bolje reći, da za trenutak prihvatim vašu tvrdnju da ljudska volja ostaje slobodna čak i onda kad ljudi izvršavaju vašu volju. Recimo da je to tako kad su u pitanju ljudi, ali stvari?

Budite sigurni da vas nećemo pustiti da držite sve konce u svojim rukama i da nećemo sedeti skrštenih ruku. Vašoj svemoći ne piše se dobro. Mi smo zakupci ovoga sveta i udesićemo ga kako se nama dopada. Briga nas za gazdu!

Dugo smo prihvatili stvari onakve kakve su dolazile, jer nismo imali načina da vidimo odakle dolaze. Ali to vreme je prošlo. Slažem se sa vama da ni sada ne vidimo mnogo dalje od nosa, ali smo naučili da o onome što je iza te granice pravimo pretpostavke koje u svakom slučaju nisu samo puke maštarije. Čak i u vezi sa našom sudbinom, nauka i tehnika dozvoljavaju nam da se bavimo onim što ljudi iz dobrog društva zovu prospektivom, ili da se latimo onoga što ljudi iz ne tako dobrog društva zovu istorijskim determinizmom.

Sigurno ćete mi sada reći, jer vi nikad ne propustate priliku da ukažete na argument koji dokazuje vaše postojanje (tako da se ponekad pitamo ne sumnjate li pomalo u to i vi sami), sigurno ćete mi reći da svako predviđanje, svaka računica koja počiva na nekom prirodnom zakonu, pretpostavlja racionalnost vaspeljene, a jedino vi možete biti njena zaloga.

Među nama budi rečeno, taj argument stoji na staklenim nogama. Pre svega, preterano je govoriti o racionalnosti vaspeljene. Jedva ako smo otkrili neke vaše sitne čudi i pokušavamo, bez ikakvog jamstva da ih nećete promeniti, da ih prikažemo na koliko-toliko suvisao način, kako bismo njihove posledice, zavisno od slučaja, ublažili ili iskoristili. Ja lično veoma se malo uzdam u vašu stalnost i uvek se neobično iznenadim kad se neko predviđanje ostvari. Svaki put kad otvorim vrata osetim smrtni strah da ću, umesto uobičajene slike nameštaja i zidova, zateći gomilu rogatih đavoličića kako viču na sav glas: »Aprili-li-li...«. Taj strah potiče još iz mog ranog detinjstva: kao dete često sam zamišljao da takvi đavoličići grade svet samo onde gde se ja nađem i da ga posle mog odlaska ruše, kao što je Potemkin dizao lažna sela pokraj puta kojim je prolazila Katarina. Ne možete zamisliti koliko je bilo moje čuđenje kada sam 1946. otkrio da Meksiko stvarno postoji tamo gde ga smeštaju atlas i rečnici. A ipak, kartu za Meksiko bejah kupio bez oklevanja, kao što sam prihvatio i postavljenje u gradu u čije postojanje nisam bio sasvim siguran. Sve su to bile samo pretpostavke. Ima i smelijih.

Vrednost naših pretpostavki u skladu je sa prirodnim okvirom našeg života. Za onoga ko zauvek ostaje na selu dovoljno je ako se kaže da linija horizonta čini jednu pravu. Za onoga ko je vezan za svoju planetu dovoljno je pravu opisati kao zrak sunca. Kad budem upoznao životne uslove čoveka koji se kreće u granicama svog planetarnog sistema, svoje galaksije ili svog svemira—ostrva, daću vam nove definicije prave, ako prave i tada budu bile potrebne. Malo nam je stalo do toga da znamo krajnji smisao vaših namera. Mi hoćemo da znamo — kao što je Žil Romen pokazao u romanu

»Donogó« — koja nam je naučna greška neophodna da bismo rešili naš sadašnji problem.

Ako ikada uspemo da u svoje ruke uzmemo upravljanje vašom tvornicom, to ćemo izvesti iznutra, osvojivši najpre radničku težu, zatim ostalo, sve do inženjerskog stola, a ne tako što bismo u nekoj nadpolitehničkoj ili nadadministrativnoj školi izučili teoriju politike upravljanja, za koju nismo sigurni ni da postoji i koja je, u svakom slučaju, zasad daleko od naše životne stvarnosti.

I najzad, čak ako nam je život samo dat na upotrebu, bez obzira čijim posredstvom, mislim da ćemo ipak jednoga dana vaše delo poznavati bolje nego što ga vi sami poznajete, jer mi ćemo ga ponovo stvoriti, atom po atom, korak po korak, našim rukama i našom glavom. Naravno, za to nije dovoljan pojedinac, čak ni hiljade, čak ni sto miliona ljudi, već to možemo postići samo svi zajedno, ako tokom vekova usaglašavamo naše napore i naša znanja stavljamo jedni drugima na raspolaganje.

Ono što bi danas trebalo najviše da vas brine — ili da vas umiruje, jer niko ne kaže da vaše namere ne mogu biti u skladu sa našim planovima — to je napredak informacije i njene primene. Istina, naše kibernetičke mašine ne stvaraju čuda, ali u tome i jeste njihova snaga. Čudotvorstvo predstavlja taktiku zasnovanu na zastrašivanju, njime nastojite da nas upozorite na to da je svaka nauka hipotetična i provizorna. Ali nama je to već poznato i vi otkrivajte rupu na saksiji. Mi smo još primitivci, neka vam bude, ali smo bar primitivci tvrde glave i čvrsta srca. Vi možete da učinite trajan utisak na neke od nas ili da na sve nas učinite prolazan utisak, ali ne nadajte se da ćete ikada na sve nas učiniti trajan utisak. To bi značilo da je naše pamćenje tako kratko a naš glas tako slab da nismo u stanju da mrežom naših uvida, misli, iskustava i pretpostavki obuhvatimo slučajevne odstupanja. Pamćenje svakoga od nas pojedinačno doista je kratko i glas pojedinca je slab, ali naše mašine umeju da povežu konce koji se gube u vremenu i prostoru, i mada ne očekujemo da ćemo pomoću njih is-

plesti mrežu kojom se može uloviti riba vaših razmera, ipak nas sve više zaprepasćuje čudovišni ulov koji ponekad dobijamo, jer uskoro će čitavo čovečanstvo izvlačiti mrežu.

Na ovu kolektivnu misao vaša čuda ne deluju. Najviše ako mogu da podstaknu njen rad, otkrivajući u njenim tvorevinama slabe tačke, kao što neprijateljska paljba otkriva komandantu slabosti rasporeda njegovih vojnika.

»Dobro, kažete vi, ja ne poričem oštroumnost ljudi kad je u pitanju poznavanje stvari i vladanje njima, ali umeju li oni da upoznaju sebe i sobom da vladaju? Dragi moj, zar ste zaboravili da postoji suštinska razlika između društvenih i prirodnih nauka? Ili možda padate u dijaboličnu scijentističku zabludu i mislite da ćete objasniti čoveka pomoću fizičkih, hemijskih ili mehaničkih zakona?«

Niste me dobro shvatili. Uopšte nemam nameru da nešto objašnjavam, ali mislim da je razlika koju vi povlačite između nauka o prirodi i nauka o čoveku u stvari samo nespretno postavljena zamka. Mislim da je nauka jedinstvena. Istini za volju, scijentističkom predrasudom služite se vi; pokušavate da spasete što se može spasti i da, ostavljajući stvari ljudima, ljude zadržite za sebe. Dobro znam kako vaše verne pristaše dočekuju tvrdnju da umetniku, piscu, sociologu ili moralisti mogu dobro da posluže strogi metodi popisa i kombinovanja, to jest, korišćenje kibernetičkih mašina. Oni odmah bučno ustaju u odbranu čovekovog mesta u svetu. No oni u stvari misle na božje mesto, jer ništa nije tako ljudsko kao račun i mašina.

U stvari, sve su nauke humanističke. Sve teže istom cilju: osvajanju svega što je ljudima dostupno i što njihov život može da bude na ovome svetu.

Matematičko istraživanje polja mogućnoga predstavlja isto tako naprednu delatnost kao i razrada nekog novog sistema ekonomske razmene. Ibn Kaldunovo,¹² Vikoovo ili Monteskejeovo osnovno razlikovanje

¹² Arapski istoričar (1332—1406).

istorijskih zakona došlo je kao rezultat laboratorijskog rada baš kao i otkriće nove galaksije ili novog lanca molekula A.D.N. Sve je to međusobno povezano, mada istraživači, pojedinačno uzev, to ne opažaju. Mi se borimo na mnogo frontova i pilot ne postupa kao pešak, mornar ne primenjuje taktiku kojom se služi gerilac, ali sve su veći izgledi da ćemo ostvariti jedinstveno komandovanje, a ako nama bude teško da vodimo računa o svim činionicima bitke, to će umesto nas činiti naše mašine.

Između Bordoia i Zeneve, 27—28. septembra 1965.

Otmeni gospodin koji preko puta mene čita »Ekspress« u prvi mah podseća na Zan-Žaka Servana-Srajbera, mada u držanju glave ima nešto De Golovo a pogled pre sličan Morijakovom. Na sedištu pored njega primećujem »Mond«, »Okovanog patka« i »Figaro«.

Nema sumnje, to ste vi. Poznao bih vas među hiljadama. Još od Liburna ćutke vas ispitujem. A negde oko Poatjea iznenada mi do svesti stiže vaš odgovor.

»A moralne vrednosti, dragi prijatelju, šta ćete sa njima? Nedavno ste mi izložili plan čovekovog oružanog osvajanja svemira. Prepuštam vam rado svu dobit do koje dođete u tom poduhvatu. Osvajajte, dragi moj, i neka vam je sa srećom. Posao gospodara svemira nije lak i ja vam od sveg srca želim da ga obavljate sa zadovoljstvom. Ali nemojte misliti da možete bez moralnih vrednosti. Prihvatam da je svako znanje u krajnjoj liniji primena i da svako istraživanje nastaje iz želje za delanjem. Između Ajnštajnovih teorija i atomskog užasa, kao i između Pasterovog mikroskopa i prenaseljenosti i gladi, koje su gorki plodovi higijene, postoji neposredna veza. U tom smislu mogu se složiti sa vama da je u očima morala nauka jedinstvena. Ali treba najpre imati moral. Primeri koje sam maločas naveo dobro pokazuju do kakvog pustošenja, ne samo duša već i tela, može dovesti nauka bez savesti. A ko može da oličava tu savest, da zasnjuje moralne vrednosti, ko ako ne ja? Ne možete opovrgnuti svedočenje Bertranda Rasela. U jednoj svojoj knjizi on otvoreno daje pravo onom dalekovidom kardinalu koji je nekada pozvao

Galileja da čuva za sebe tajnu o okretanju Zemlje oko Sunca, jer bi njeno prerano razglašavanje moglo da baci sumnju na učenje Svetog pisma, koje je u ono vreme bilo jedina podloga moralnih vrednosti.«

Tako znači! Sada se vidi kakvi ste. *Habemus reum confitentem*. U ime pobožnosti sistematski potranjujete laž. Još ćemo se pozabaviti vašim pravom da utemeljujete moralne vrednosti. Pogledajmo zasad metod. On je sušta suprotnost našeg metoda. Naše privremene istine predstavljaju način na koji mi organizujemo osvojeno zemljište, dok su vama vaše istine potrebne da prilikom povlačenja svedete gubitke na najmanju meru.

To vam ne služi na čast, niti vam se isplati. Vremenom vi se potpuno zapetljate u svoje neprekidne laži, a kad dođe trenutak da morate priznati da ste lagali, vaš ugled biva osetno poljuljan, jer je, zar ne, laganje krupan greh, nespojiv sa vokacijom jednog moraliste.

Može se, bogme, reći da je zahvaljujući vama zadatak očeva učesnika Drugog vatikanskog koncila bio tako složen. Da je vaše otkrovenje od prvog dana bilo otvoreno i potpuno, da nije bilo nekoliko stotina ili hiljada Galileja otkako ste počeli da ga kap po kap izvodite, nesrećni biskupi ne bi danas uzalud lupali glave kako da priznaju greške koje je Crkva učinila u prošlosti — njene greške, vaše obmane — a da pri tom ipak spasu načelo vašeg moralnog autoriteta.

Vi naš nikada niste smatrali odraslima. Možda i nismo (istinu govoreći, ja se nadam da je tako), ali to nije razlog da na ekranu vaše televizije stalno stoji beli cenzorski pravougaonik. Čak i ako smo u vašim očima deca, treba da znate da je pedagogija poslednjih godina napredovala i da odnosi u porodici nisu više onakvi kakvi su bili u vreme praotaca. Budite naš otac, ako vam se to sviđa, ali se odnosite prema nama kao što se mi odnosimo prema svojoj deci. Hvala bogu, ili bolje reći, ljudima, savremene porodice nisu zasnovane na bezuslovnoj pokornosti.

Experto crede Roberto. Otac nikad ne uživa veliki autoritet u očima svoje dece i ranije ili kasnije dolazi trenutak kad treba simbolično izvršiti Edipov ubilački

čin, ali sve se to zbiva daleko jednostavnije ako nema mnogo laži koje treba razobličiti.

Kažu da se odnedavna teolozi ozbiljno spremaju da se late psihoanalize. Krajnje je vreme. Pomislite samo na traume koje je vaša sklonost ka očinskoj svemoći prouzrokovala u našoj podsvesti kad smo saznali da decu ne donosi roda, da Božić-Bata nosi lažnu bradu i da istina iz katihizisa nema ništa zajedničko sa istinom koju sadrži berzanski izveštaj.

*Između Zeneve i Bordoa, 1—2. oktobra 1965.
Bordo, 3—4. oktobra 1965.*

Očigledno je da vaš slučaj spada u domen psihoanalize. Uostalom, vi to znate. Čitali ste Frojda, ali ste ga, kao i Marksa, slabo razumeli. Otkako sam shvatio odakle potiče, vaše trojstvo nije za mene više tako tajanstveno i više ne pobuđuje moju radoznalost. »U ime Ega, Ida i Superega, amin.« To je jasno kao dan.

Šta krije tama koja je bila nad bezdanom kada ste otvorili oči? Opustite se, neka se na vas ponovo spusti praiskonska noć, neka vas ona ponese. Zar nikakav san, zar nikakva slika ne dolazi iz dubina? Na primer, lik majke.

Lik majke, nešto što vam je već poznato. I te kako. Nema religije koja na svom dugom putu prema vama nije naišla na majčin lik, strog ili nežan, nespokojan ili blažen, ali uvek devičanski. Od kakve li vas opasnosti štiti ta očajnička potreba za pretporođajnom čistotom? Kakvu potajnu moru krije dirljiva obrazina device-majke?

Bože, ko je bila vaša majka? Da li je to bila, kao što je mislio ser Džems Frezer, noćna neman koja je u ljudski san unosila strah od smrti? Da li je to bila jedna od onih boginja-majki, snažnih i punokrvnih, koje su proždirale muškarce i starale se za žetvu prehelenskih gradova? Ili je to bila Kali sa hiljadu ruku daviateljke? Ili pohotljiva Afrodita, sva razjedena zlobom? Ili Antinea?

Ljudsko pamćenje čuva daleke uspomene na matrijarhalne religije koje su iščezle sa dolaskom jedinstvenog boga. Sve vaše religije bez izuzetka ženomrzačke su, čak i hrišćanstvo. Uprkos tome što kult Bogorodice će-

sto privlači vaše vernike sklone nostalgiji, vi Mariju niste učinili jednom od ličnosti vašeg trojstva. Vi ste muškarac i nema nikakve sumnje u to kojeg su pola anđeli.

Bogorodica je samo odraz božanske moći. Ona ima posredničku, zaštitničku ulogu, iskupljuje prvi, ženski greh. Marijina milostivost podrazumeva Evinu krivicu i ne dozvoljava da ona bude zaboravljena.

Zena i knjivica su dve teme vazda prisutne u vašoj svesti. Priznajte da to ima neki dublji smisao.

U vašim očima svako prihvatanje religije pre svega je prihvatanje krivice. Molitva počinje očišćenjem i vi ne primete u Crkvu nikoga ko se na krštenju ne opere od greha koji uopšte nije učinio. Svakako, svi mi u toku svog života činimo pogreške u vladanju za koje možemo i moramo da se osećamo odgovorni, ali šta je to za šta mi kao ljudi možemo da budemo kolektivno odgovorni? Doba koje osuđuje kolektivnu odgovornost ne miri se ni sa tim da ljaga prvobitnog greha pada na čitavu vrstu i da se prenosi sa kolena na koleno.

Uostalom, u vezi sa prvobitnim grehom javljaju se jake sumnje i ne treba biti Šerlok Holms pa videti da je on rezultat providne provokacije. Dobronamerni duhovi već se pitaju nije li Juda — svesno ili nesvesno — pre bio vaša žrtva nego čovek koji vas je izdao. Što se tiče afere sa jabukom, trebalo je ili da vaše drvo zasadište na nekom drugom mestu ili da Adama ne stvarate po svom liku. Ovako je zabrana delovala kao ohrabrenje. To će vam svaki pedagog potvrditi. Nije đavo zaveo našeg pretka nego ste vi zaveli đavola.

Nemojte misliti da je meni do površnog podsmevanja vašoj mitologiji. Moji argumenti ostaju na snazi i kad jabuku zamenite onim što ona znači. Ako ste hteli da čovek ostane bezazlen, nije trebalo da mu nadohvat ruke ostavite sredstva a u srcu želju da se izmeni. Međutim, izazivanje napasti je nešto što vam je svojstveno. Reklo bi se da osobito zadovoljstvo nalazite u tome da nas učinite krivima. I onda očekujete da se ponašamo kao mališan iz obdaništa koji pred optužujućim pogledom učiteljice cvili: »Nisam ja, gospođo! Nisam hteo, gospođo! Neću više nikad, gospođo!« čak i onda kad ništa nije učinio.

Pre neke dve hiljade godina odlučili ste da nas spasete i da nam pružite priliku da iskupimo svoj greh. To je zaista lepo od vas, ali od čega to da nas izbavite i kakav to greh treba da iskupimo? Divno je što nas volite i za vašu ljubav svako će vam biti zahvalan, ali treba li u nas da usađujete mentalitet maloletnih prestupnika samo zato da biste imali prilike da nam pokažete svoju ljubav?

Moj prijatelj Rože Norman, Jevrejin iz Fribura, reklamni agent, i pri svem tom dobar čovek, zamolio me je da vam prenesem jednu poruku. On vam poručuje da nije ubio Isusa Hrista. Ne zato što ne bi bio u stanju da nekoga ubije, ali Isusa Hrista svakako ne, čak ni za volanom svog crvenog »trijumfa«. U to je potpuno siguran: On vam, dakle, zahvaljuje što ste dali mig učesnicima poslednjeg Koncila da ga oslobodite optužbe, ali vam napominje da niko više nije ni potezao tu staru priču — Hitlerove optužbe protiv Jevreja druge su vrste — i da ponovno otvaranje dosijeja, ma koliko bilo dobronamerno, može oko njega da stvori nepoverenje štetno za njegove poslove. On vas moli da ubuduće vidite šta ljudi misle pre nego što odlučite da ih proglašite nedužnima.

Verujte, treba da se odreknete takvih metoda. Ako je to jače od vas i ako ne možete sami da obuzdate pre-nagljenosti na koje vas navodi ljubav prema nama, posavetujte se sa nekim dobrim psihoanalitičarem. Nije isključena mogućnost da vi na čovečanstvo prenosite vlastite komplekse. Na primer, savetujem vam da odete kod nekog lekara kao običan pacijent. Ali ne bih voleo da budem na mestu tog nesrećnika, ako ushtednete da na njega prenesete svu sadržinu vaše podsvesti. Tome bi jedino lično Frojd bio dorastao, ako uopšte znate gde ga možete naći na onome svetu.

Možda bi njemu pošlo za rukom da ustanovi od kakvih osujećenja patite. Mi se tu izlažemo velikoj opasnosti. U slučaju da budete oslobođeni vaše neuroze, nije sigurno da bi vas igra stvaranja i dalje zanimala. Zavisno od toga kako biste se vi tada poneli, mi bismo ili zaista bili slobodni, ili bi bilo kao da nikada nismo ni postojali.

Ali, kao što sam vam već rekao, problem nije u tome. Problem predstavlja činjenica što mi postojimo i što smo vaša igračka. Biti omiljena lutka nešto je najneprijatnije što se može zamisliti. Devojčice uživaju u tome da izgrde svoju lutku i da je ispljeskaju po turu, da bi joj posle toga sve oprostile i tako je uverile u svoju ljubav.

Zabrinjavajuće je kada se bog vašeg uzrasta igra lutkom. A vi upravo to činite. Bože, da li ste ikada bili dete? Ah, znam, za vreme boravka među ljudima, bili ste novorođenče, bambino i dečkić lep kao bog. Kasnije, mnogo kasnije, bili ste tridesetogodišnjak čiji autoritet i privlačnost i danas, uprkos nejasnim svedočanstvima, ostavljaju jak utisak. Ali kakvi ste bili između ta dva uzrasta? Umazani deran, šmrkavi drekavac, nemirni bubuljičavi momčić, kradljivac klikera, kibicer devojaka, kočoperni petlić, strašni Jojo? U Sevtom pismu nema ni pomena o tom delu vašeg zemaljskog života. Da li je to posledica potiskivanja ili ste jednostavno preskočili tu etapu ljudskog života kao nezanimljivu i zaludnu?

Varate se, ako tako mislite. Upravo u toku tih nemirnih godina mi postajemo ljudi i izgrađujemo našu moralnu ličnost.

Vaš moral je moral žandarma i čudotvorca. On ne može bez Babaroge i šarene laže. Ostao je infantilan. S jedne strane, on propoveda: »Ovo smeš, ovo ne smeš, ili će biti batina!«, a s druge strane veli: »Okreni se svome duhu, u njemu je skriveno blago.«

Briga nas za batine i blago! Nas jedino zanima čudesna pustolovina života. Postavili smo sebi zadatak da najpre ovladamo sobom i slobodom koju osećamo u svome mesu, u svojoj krvi i u svakoj svojoj pori. Ljudski život se da podesiti kao neko odelo, uobličiti kao oruđe, razviti kao mišić, on se može pokrenuti kao kakva čudljiva i složena mašina. Detinjstvo i mladost puni su teških iskušenja i oni koji iz tog doba čuvaju samo ružičeste uspomene nisu zaslužili da srećno žive.

Treba najpre naučiti reći ne. To je temelj čitavog morala. Biljke ne kažu ne, one umiru i to je njihov jedini način da izraze svoje neslaganje. Dete od nekoliko meseci već zna da kaže ne i da preživi. Ovim odbijanjem

ono osigurava svoj opstanak. Ono narušava postojeći poredak da bi u njemu načinilo mesta za sebe, samo se uči životu među zbrkanim ostacima stvari.

Zatim treba odlučivati između da i ne, postepeno se oslobadati sumnje, osećati kako rastu naš nemir i naša gordost zbog toga što možemo da delamo po svojoj volji, hiljadu puta pokušati i konačno ovladati mehanizmom odlučivanja, biti toliko vešt pa unutrašnju borbu okončati izborom koji se može smatrati slobodnim. Životinje ne umeju da se opredeljuju: kada se u njima sukobe dva lanca uslovnih refleksa, one mogu samo da cvile ili, kao Buridanov magarac, da uginu.

Uporedo sa tim treba graditi svet oko sebe, ne dozvoljavajući da svet oblikuje nas. Napadati, kušati, pipati, upoznavati nove nužnosti i nove slobode. Izbegavati zamku linije najmanjeg otpora. Odupirati se ljudima i stvarima, ali organizovano, bogateći iskustvo, tako da ono postane povezano. Lutati, zalaziti u sve močvare sveta, ali istovremeno u njima postaviti nekoliko putokaza, obeležiti nekoliko staza, najzad, odrediti položaj koji zauzimamo i pravac koji sledimo.

A zatim, postepeno odvajati svetlost od tame, gledati što prodornije u sebe i oko sebe. Tu treba osujetiti zavodljivu tromost vlastite svesti koja bi da zaustavi iscrpljujuće traganje i da u sigurnosti i spokojstvu nađe za sebe utočište. To je, takođe, trenutak kad treba razobličiti lažne slobode i lažne nužnosti pomoću kojih urota utvrđenih poredaka — vašeg i ljudskog — hoće da nam podmetne neslavne pobune i ropsku sigurnost.

Najzad, jednog dana, što je moguće kasnije, na vrhuncu hrabrosti i otpora ući u zrelo doba, doba u kome konačno treba da budemo ono što jesmo. Vi ste govorili da je jedno vreme za skupljanje a drugo za bacanje kamenja. Gotovo da je to tako. Na nesreću, kad sakupimo kamenje, postajemo skloni tvrdičluku i gubimo želju da ga bacamo. Eto zbog čega nam je potreban moral izgrađen u toku osvajanja života, koji će nas pozivati da nastavimo život i onda kad počne da jenjava borbeni polet mladosti.

Rekao sam vam da su većina mojih savremenika mrtvi, a da to i ne znaju. Do toga je došlo stoga što su gomile kamenja koje su sakupili, brežuljci ili planine,

postale za njih nepremostive prepreke. Oni su na njihovim vrhovima istakli zastave svojih mršavih pobeda i od njih načinili uporišta svojih bednih uspeha. Oni koji nisu mogli ili umeli da sakupe kamenje, nagomilavaju otpatke — rasnu pripadnost, odlikovanja, gotove vrline — i zajedno sa drugima uzvikuju da su podigli sebi spomenik trajniji od bronz. Ili, pak, gledaju kako bi ukrali kamenje koje su drugi sakupili. Ili pokušavaju uzaludnu i besmisleni pobunu s ciljem da sruše susedovu gomilu. Ili očajavaju.

Dovoljno sam vas kritikovao da bih sada imao obraza da krijem naše slabosti. Uostalom, one su vam poznate. Pre svega, mi nismo bogovi. Dato nam je da živimo i umiremo u protivrečju, neizvesnosti, u nemiru delimičnih saznanja, u strahu. Zar je onda čudno što nas umor savlađuje i što ne odolevamo iskušenju sna u senci naših smešnih brežuljaka? Pravi moral je onaj koji nas izgoni iz naših skrovišta kao lenje zečeve.

Verujete li da to mogu da postignu obećanje krajevstva nebeskog ili gola pretnja večnom smrti, koju obećavate osuđenima na pakao? To su dečji snovi i košmari koji u najgorim slučajima podižu mesečare iz kreveta i bacaju ih u nekontrolisane doživljaje.

Mi, međutim, moramo ustati u punoj svetlosti i podstaknuti sopstvenom snagom. Nije važno što najveći deo čovečanstva još spava, ušančen iza gomile svojih dela. Čudovišna naslaga srušiće se pod sopstvenom težinom i probudiće zaspale. Ali nikada ne spavaju svi ljudi. Uvek ima dovoljno onih koji poznaju tešku vешtinu smišljenog rušenja gomile kamenja koju su pre toga sami načinili. Retki su, međutim, oni koji odole da je nešto dalje ponovo ne sagrađe i to zauvek. Ja još ne znam da li sam jedan od njih. Avaj, s vremena na vreme osećam u sebi neodoljivu težnju da postojim i da trajem. Pismo koje vam pišem pretvaram u knjigu, a svaka knjiga sadrži zamku trajanja. Ali ja svom svojom snagom, svom svojom voljom težim vlastitom prevazilaženju. Ako mi ne pođe za rukom da do kraja živim u prolaznom i kratkotrajnom, ako jednoga dana kažem trenutku da se zaustavi, zato što je nepodnošljiv ili suviše lep, neka tada drugi pređu preko moga trupa, razruše moj gordi krtičnjak i nastave dalje.

Bordo, 6—15. oktobra 1965.

Otkako sam vam poslednji put pisao, imao sam prilike, između ostalog, da čujem govor Pavla VI u Ujedinjenim nacijama. Više nego običan govor, to je bilo istupanje jednog oštromnog i hrabrog čoveka. Ne kažem slučajno: istupanje jednog čoveka. Dok je govorio, papa je svakako verovao da ste ga vi nadahnuli i mislio da je samo vaš izaslanik. Vi i ja u to manje verujemo, zar ne?

Ponekad se pitam da li vi uopšte zaslužujete onakvu Crkvu kakva ona pokušava da postane u naše vreme. Pitam se neće li ona — kad se posle svih muka konačno rodi — otkriti da je siročić.

U svakom slučaju, pre neki dan u Njujorku, prvi put u istoriji sveta jedan verski poglavar obratio se približno svem svetskom stanovništvu, računajući i onu trećinu koja tu nije bila zastupljena. Zar ne mislite da je neobično, čak i uznemirujuće, što je on postigao da se njegov glas tako daleko čuje, da gane srca ne unoseći razdor u duhove, a da pri svem tom nijedanput ne pomene vaše ime, izuzev na samom kraju, onako kao što se na špici filma navodi ime producenta.

Možda ste, doista, vi bili producent, ali autor je bio jedan čovek, ni manje ni više. Onaj koga smo mi slušali nije bio vaš zastupnik, ni vaš namesnik, već izvesni gospodin Pavle, po zanimanju rimski papa.

Kao takav i samo kao takav on je mogao da učini utisak na nas. Nije donosio ništa spolja, ni otkrovenje, ni obećanje, ni pretnju. Sve što je rekao narodima dolazilo je iz samih naroda. U njegovim rečima ogledala se ista ona pokajnička ili prostodušna predstava koju su

oni sami o sebi stvorili posle drugog svetskog rata. Već sam vam rekao: ako je čovek u izvesnoj meri svestan, njegova savest ne može odoleti toj vrsti ogledala. Ali da li je čovek ikada svestan onoliko koliko je potrebno?

Ne znam da li će ovaj poduhvat uroditi plodom. Donekle sumnjam u to. Potrebno je nešto više od jednog govora da bi bile uklonjene gomile kamenja koje zakrćuju put mira.

Nešto kasnije papa je služio misu na »Jenki stadionu« pred narodom koji je najuobraženiji na svetu i najveći ljubitelj bioskopa. Zašto se on i tom prilikom nije poslužio svojom jasnom rečju i pokazao Amerikancima njihovo hrišćanstvo u ogledalu istine? Po svemu sudeći, nije hteo da vam pokvari slavlje i da omete vaš spektakl u tehnikoloru. Sasvim sam siguran da ste vi bili tamo. Niko ne voli paradu tako kao vi.

A možda nije hteo da Amerikancima uzme njihovu omiljenu igračku i da ih baci u očajanje koje je majka svih zločina. Danas u Sjedinjenim Državama hrišćanska vera, naročito katolička, služi kao zvečka pomoću koje taj infantilni i razmaženi narod ponekad uspeva da odagna noćnu moru ili bar da ublaži posledice protivrečnih pobuda nesrećnog deteta, bogataškog sina i prestarelog skauta — rasizam, nasilje, šovinizam, krstaški duh. Ko zna u šta se sve može izvrnuti očajanje Amerikanaca.

Da li vi, gospodine, doista znate šta je to očajanje? Mislim na očajanje deteta kome se iz ruke otrgao crveni balon, ili na očajanje Orfeja koji je izgubio svoju Euridiku. Protiv takvog očajanja vaša verska nada ne može ništa.

To nije metafizička patnja zbog čovekove nesavršenosti, već naličje naše zemaljske sreće, naših nestalnih i neizvesnih tekovina. To je cena koju plaćamo za njih. Neminovno, jer sve do čega dođemo ranije ili kasnije izmiče nam iz ruku, jer posle svake radosti dolazi trenutak kad ostajemo bez ičega.

Šta me se tiče što postoji drugi život, ako ne mogu da sačuvam ovaj svoj? Šta me se tiče što vi postojite, ako ne možete da mi vratite ono što sam izgubio i ono što ću izgubiti? Šta me se tiče što meni nišćem duhom obećavate carstvo nebesko, ako danas ne mogu da imam

ovaj crveni balon, ako sada ne mogu da volim ovu ženu zemaljskom ljubavlju?

Pogledajte bolje šta čini vašu nadu i videćete da se sva uteha koju ona donosi svodi na ovo: »Jedna izgubljena radost, hiljadu novih«, ili: »Ne plači, mali, ako budeš dobar, kupiću ti blaženstvo koje će biti, kao neka vrsta Uginoksovog oreola, tvoje jamstvo za večnost«. Takve stvari pričaju izlapele kenjkavoj deci.

U našem životu ništa se ne da izmeniti, sve je konačno. Ono što je izgubljeno više se ne pronalazi, jer se trenutak koji je doneo radost ili je mogao da je donese više nikada ne vraća. Čak kad biste nekim čudom preokrenuli tok vremena, ponovo nađeni trenutak ne bi imao draž prvog doživljaja i posle njega, u svakom slučaju, trebalo bi opet platiti račun. Pročitajte ponovo »Jezero«. Manje-više to je ono što kažu Elvira i Lamartin.

»O, jezero, jedva se navršila godina dana...«

Pero koje su mi roditelji poklonili u oktobru one godine kada sam pošao u VI razred, izgubio sam sledećeg oktobra. Možda je bio trinaesti, kao danas. Kao danas, nebo Žironde imalo je onu zlatno-plavu boju koja podseća na bogate berbe, na let golubova iznad obronaka i nabubrele pečurke pod hrastovima. Primetio sam da sam izgubio pero kada sam oko 11 sati izlazio sa časa latinskog. Nebo iznenada pade na mene kao poklopac od neobojenog cinka, svetlost postade zaslepljujuća i crna, svet se pretvori u užasnu mašinu za mučenje.

Gospodine, ako znate gde je moje pero, ako me sveti Petar čeka na vratima raja da mi ga uz dobroćudan osmeh vrati, zadržite ga, meni više ne treba. Trebalo mi je pre trideset pet godina, 13. oktobra u jedanaest časova ujutru, u liburnškom koledžu. Vi ćete mi možda vratiti nešto nalik na posvećeno telo moga pera, ali ne i trenutak kada sam ga poslednji put dodirnuo u svom džepu, sa svim onim za šta je taj trenutak bio vezan, sa svim onim što mu je davalo oblik, gustinu i trajanje, ne izuzimajući mačje brkove i četvrtastu lobanju upravitelja Plazola, koji nam je predavao latinski, jednonogog »čikiou« koji je uvek posle časova uda-

rao u tamburu, partiju pelote¹³ koju sam često pri povratku kući igrao iza kasapnice, pa ni rasklimani mlečnjak koji sam dirao vrhom jezika.

Moje roditelje je iznenadila zlovolja sa kojom sam primio novo pero, pokušaj da me uteše. Međutim, najviše mi je pomogla baš ta zlovolja. Njoj pribegavam i danas ako osetim da se nebo naoblačuje i vidim da sunce počinje da tamni. Kad neko od mojih bližnjih koji me voli, da bi me poštedeo posledica kakvog razočaranja ili neraspoloženja, pokuša da prikrije ozbiljnost situacije, događa se da me spopadne ludački gnev, ali gnev koji me smiruje. Neću da se od mene krije ono što je nepopravljivo. Njega ja mrzim, sa njim hoću da se uhvatim ukoštac, na njega se obara moj gnev. Ako se on okreće na neki postupak učinjen da bi mi se pomoglo, ne znači da mene ljuti sama ta namera, ljuti me mirenje sa sudbinom, koje bi bilo cena takve pomoći.

One večeri kad mi je umro otac bes je u meni nadjačavao bol. Smrt me pre razbesni nego što me uplaši ili utuče. Te večeri rđavo bih primio reči utehe. Ali umesto tako nečeg, naš porodični lekar i stari prijatelj reče mi skoro veselim glasom: »Sklopio sam oči vašeg dede i vašeg oca. Sada sam vama na raspolaganju.« Odmah mi je bilo bolje, povratio me je talas besa koji je u meni izazvala ta jasna slika besmislenog i svirepog ubijanja. Ogledalo prijateljstva nikada ne laže.

Da, gnev je jedini utuk protiv očajanja. Zato ga ne treba zloupotrebljavati. Grozim se anarhista, *angry young men* i profesionalnih bundžija, jer oni u beskorisnim vatrometima troše dragocenu municiju našeg protivsudbinskog oružja.

Ne može se stalno živeti u gnevu; kao ni za sreću, ni za gnev nisu svi podjednako obdareni. Zasad, ogromna većina ljudi može samo da bira između laži i očajanja. Biće potreban krupan zaokret: reforma ili menjanje društvenih ustanova, ovladavanje još nepoznatim tehnikama, najzad, bolje obrazovanje — da bi svi ili skoro svi bili kadri da izdrže neumoljivu istinu ogledala.

¹³ Igra loptom.

U očekivanju tog trenutka, oni koji su u stanju da izvesno vreme, bar dok ih neka nepredvidljiva katastrofa ne skrši, podnose pogled istine, imaju trostruk i protivrečan zadatak. Najpre, da svoj život saobrase strogom moralnom zakonu koji vlada njihovim unutrašnjim svetom, ali ne može iz njega da iziđe, jer nikada ne treba zahtevati od drugih ono što zahtevamo od nas samih. Zatim, da pozivaju druge na kritičko rasuđivanje, otkrivajući na čemu počiva mirna savest društva i odbijajući, koliko je to moguće, da je i sami dele — što podrazumeva da oni izvršavaju sve svoje građanske obaveze kako valja, čak i bolje od drugih. Najzad, naročito treba da vode računa o tuđim slabostima i da ne bacaju svoje bližnje u očajanje, jer će se jednoga dana i sami osetiti isto toliko slabi i sami će upoznati očajanje. Moralna hrabrost može da bude praćena ohološću i tada se pretvara u niskost.

Ne treba se bacati kamenom na čoveka koji ne može da podnese rušenje bedema što ga štiti od apsurdna i koji, osećajući da je nesposoban da sagradi novi bedem, slepo brani onaj koji ima. Čovek ne treba drugima da oduzima ono što sam treba da pokuša da što je moguće duže sebi uskraćuje: utešnu iluziju koja daje ili, zašto da ne, oduzima smisao životu. Vojnik koji nalazi opravdanje za neki zločinački rat u tome što je njegova strana imala hiljade ili milione mrtvih, ništavni belac koji se od bede i straha koje nosi sutrašnjica brani očajničkim rasizmom, školovani čovek koji hoće da ukine škole da bi sačuvao prednost nad sveopštim mediokritetstvom, koju mu daje njegova mršava kultura, svi oni svakako greše, ali zar ih možemo lišiti smisla koji oni nalaze u životu a da im ne ponudimo neki drugi, da im ne damo bolje sredstvo za suzbijanje očajanja? Da li im se tako nešto uopšte može pružiti a da se čitavo društvo, njegovi zakoni i njegove strukture, ne dovedu u pitanje?

Nema društvenog morala bez političkog angažovanja. Pavle VI zaustavio se na pola puta, ali to mu ne treba prebacivati, jer Crkva nikada nije imala uspeha u bavljenju politikom. Ali vi, gospodine bože-predsedniče, ako zaista hoćete da budete naš moralni vođ, vre-

me je da nas upoznate sa svojim stavovima, da formulišete program, da se opredelite za određenu političku liniju pre no što izađete pred birače.

Hteo bih da vas upozorim da u toj oblasti unapred stečeno poverenje, slepa vernost i kult ličnosti mogu da traju samo nekoliko godina, dok su ljudi malobrojni, iscrpeni ratovima, bez razvijenih sposobnosti a opterećeni nuždom; ali, verujte, takvo stanje kratko traje.

*Između Bordoa i Pariza, 22. oktobra 1965.
Bordo — Perigor, 1—3. novembra 1965.*

Biće skoro nedelju dana kako vam nisam pisao. Razlog tome su moje obaveze na početku školske godine. Koristim ovaj put u Pariz da nastavim svoje pismo. Naši odnosi, gospodine, uglavnom su vezani za voz, za putovanje. U vozu imam vremena da mislim na vas i na đavola — naročito na đavola — kad je sedište preko puta mene prazno, tako da na njega mogu da smestim moja priviđenja.

U stvari, prošle sedmice nisam vas baš potpuno zanemario, s obzirom na to da sam najveći deo vremena utrošio na pripremanje jednog tečaja za profesorske pripravnike posvećenog temi »Pakao u književnosti«. Prošle godine, kada smo se dogovarali o programu ovog tečaja, rekao sam kolegici koja je predložila pakao da bi raj bio prijatnija tema.

— Možda prijatnija, — odgovori mi ona, gledajući me očima u kojima je svetlucala zajedljivost, — ali mnogo manje zanimljiva!

I te kako je bila u pravu! Vi nemate smisla za književnost. Pakao ispunjen rogatim đavolima i crvenim ognjem niste vi stvorili već uobrazilja ljudi, na osnovu tri-četiri nejasna retka koje je sveti Matija, po vašem diktatu, uneo u svoje Jevanđelje. Nedavno sam imao prilike da vidim veliki broj Danteovih rukopisa, i oni nedvosmisleno pokazuju da je za tumače Biblije tih nekoliko redaka predstavljalo neuporedivo plodnije nadahnuće nego svi vaši opširni opisi Edena ili božanskog Jerusalima.

Znate li zašto su ljudi, u krajnjoj liniji uprkos vama, stvorili za sebe pakao, zbog čega sami sebi prete tim groznim mučenjima, koja vam očigledno nisu bila ni na kraj pameti?

Odmah ću vam reći: iz straha od dosade. Danteov pakao ili pakao Vijonove majke predstavljaju srednjovekovni vid turizma, astronautike i speleologije, to je začim spravljen od čuda i opasnosti koji se namerno stavlja u bljutavu i bezbojnu čorbu večne smrti.

Pogledajte grčki Had i hebrejski Šeol i njihovo beskrajno sivilo, kojim lutaju blede senke neutješnih pokojnika. Eto čega se mi bojimo. Strah od smrti, to je strah od drugog sveta bez života, bez borbe i bez teškoća. Kakvo bi olakšanje bilo za nas kad bismo mogli da budemo sigurni da je smrt večni san a ne večna i dosadna nesanicla!

Vi ste nespreno postupili kada ste pokušali da izgledate sve nesuglasice nagoveštavajući da nas posle smrti čeka raj koji se rečima ne da opisati, koji će nas za sve utešiti. To me opet podseća na moje nenadoknativo pero. Oduvek su ljudi potajno više voleli pakao koji su, kao neki film, sami napravili od utešnog zgotitka koji im vi nudite. Za nas je najbolji onaj pakao koji nam obećava da će se i posle smrti nastaviti ono što poznajemo, makar to bili samo sudije, žandarmi, zatvori, koncentracioni logori i esesovski mučitelji. Protiv svega toga možemo ustati, braniti se pobunom, gnevom, mržnjom, pa čak ako i prihvatimo kaznu, ona nas bar uvek podseća na život u kome smo je zaslužili.

*
* *

Prethodne redove napisao sam pre nedelju dana, kada su me opet omeli poslovi o kojima ću vam možda jednom prilikom detaljnije govoriti. U međuvremenu posetio me je Rober Sabatje, glavni urednik moga izdavača. Pitao sam ga da li mogu na ovom mestu da zaključim moje pismo. Izgleda da ne mogu: nisam napisao predviđeni broj tabaka.

I zaista, tačno je da treba još mnoge stvari da vam kažem. Ako budete hteli do kraja da me slušate, kao

kralj Šahrijar Šeherezadu, moraćete da mi date večni oproštaj. Ali činjenica je da o vama manje mislim i s mukom pišem kad me život obavije svojim plaštom kao Nesosovim grubim ogrtačem, kad me rad obuzme kao droga. Već sam vam rekao da ste vi verovatno mali beli miš rođen u mom metafizičkom mamurluku. Kad radim, moj mamurluk se razbija, ja postajem živahan a vi odlazite tamo kuda inače idu mali beli miševi. U mom raju, gde se toči mastilo, kusaju reči i odbija dim ideja, nema mesta za vas. To je nesumnjivo veštački raj, ali ipak raj. Godišnji odmor je moj pakao.

U toku godine s radošću pomišljam na odmor. Ali kad sam na odmoru, on mi teško pada. Događa mi se, naravno, da mu se prepustim, da za trenutak poverujem da je to prepuštanje način da se saberem. A onda me iznenada, na proplanku ili na plaži, usred uživanja uhvati panika. Otkrivam da patim od nesаницe, da sam jednom nogom u grobu, da sam već postao bleđa senka u nekom sivom sumraku. I spopadne me strah od tog pakla.

Po mom mišljenju, pakao ne počinje od trenutka kada se čovek suoči sa svojom smrću, već od trenutka kad mu se pred očima ukaže njegov život.

Imao sam deset godina kada sam upitao svog začuđenog profesora: »Gospodine, zbog čega ja postojim?« U mojoj blizini nije bilo sveštenika, da bih njemu mogao da postavim to pitanje, i to je bila moja sreća, jer bi mi sveštenik dao odgovor. Profesor se u prvi mah samo nasmeja, zatim se njegov smeh naglo prekide i on počeo zamišljeno da briše naočare.

Danas znam da je moje pitanje moguće postaviti samo u prošlom vremenu; u tom slučaju odgovor na njega, ako ga uopšte ima, više ne bi mogao da koristi životu, ali bi mogao da olakša smrt.

Na žalost, odgovora nema. Životna blaga izmiču iz prstiju čim se čovek zaustavi da ih pobroji. Zato se i ne treba zaustavljati. Život je kao Euridika koju pakao uzima onome ko se osvrne prema njoj i pogleda je.

Da sam ja bio na Orfejevom mestu, *Diou biban*... ali bolje da to prećutim, zaprepastili biste se kada biste čuli šta je Gaskonjac u meni u stanju da učini Euridiki.

U svakom slučaju, i ja bih je izgubio, ali bi ona već bila moja.

In actu mori. Osnovno je ne zaustavljati se, ići bez predaha, bez zastajkivanja. Život treba proždrati a ne sladiti. Čim usta više nisu puna, u njima se stvara ukus pepela. Oni koji se nečim bave samo povremeno, iz zadovoljstva, lažu.

Upravo sled postupaka, reći i misli čini pokretno blago života. Već smo pominjali film; pokušajte da zaustavite neku sliku iz najlepšeg, najzbudljivijeg kadra: dobićete mutnu karikaturu, pokret zaustavljen kao telo vojnika pokošenog u punom jurišu.

Da bi se održao, život treba da se kreće. Znače, često sam pomišljao na to kako bih — da sam na vašem mestu i da treba da smislim najvažniji mogući pakao — posle smrti ostavio sve kao što je bilo za života i zadovoljio se time da zaustavim vreme i da prekinem tok trajanja. Zamislite tu moru: postavši iznenađa svesni čitavog svog života, koji bi nam pred očima iskrsao kao neki dovršeni i nepromenljivi predmet, ostrvce u beskonačnosti, imali bismo u rukama *istovremeno* sve stvari koje smo dodirnuli, u ustima sve što smo govorili, jeli, ljubili ili bljuvali, u glavi sve što smo mislili i zaboravili, u očima sve suze i sve osmehe, sve svetlosti i sve senke.

Pomislite samo: svaki čovek i svaka žena koje smo sreli, dodirnuli ili samo videli, zalepljeni za nas, neodvojivi od nas kao komadići lepljive hartije koje premeštamo sa prsta na prst, nemoćni da ih se oslobodimo. Naša večna svest omogućuje nam da ugledamo sebe većno vezane svim duhovnim i telesnim vezama za bezobličnu, gmizavu, čudovišnu masu ljudi koji se uzajamno sputavaju kao na čuvenoj Vigelandovoj skulpturi u Oslu.

To je pravi pakao, pun urlika, škriguta, surov, ispresecan žestokim mržnjama kao oblak munjama.

Možete li da mi date nadu srazmernu mom paklu? Poznajem vaše zalihe. U skladištu imate samo dva artikla koje možete da mi ponudite. Dva rastvarača, od kojih prvi svodi sve pojedinačne svesti na neku vrstu nirvane, a drugi dreši sve veze i svakoga od nas vraća njegovoj usamljenosti.

U osnovi, to je stara priča o višenacionalnoj i nadnacionalnoj Evropi. Na svoj hrišćanski način, vi ste pre za višenacionalnu, s tim što u pogledu zajednice svetaca pravite ustupak nadnacionalnosti.

Iskreno govoreći, mene ne privlači nijedan od ta dva obrasca. Reći ćete mi možda da tu sve počiva na ljubavi. Tako to objašnjava i čika-Česterton.¹⁴ Vešto poredeći kosmopolitizam sa internacionalizmom, on piše: »Međunarodni mir je mir između naroda, ne mir koji bi nastao posle nestanka naroda, kao budistički mir posle uništenja ličnosti. Zlatno doba za dobrog Evropljanina predstavlja — kao raj za hrišćanina — mesto gde se ljudi međusobno vole; to nije, kao hinduistički raj, mesto gde se gube sve razlike između ljudi.«

Nije loše smišljeno, zar ne? Zamenite neizbežnu mržnju dobrog susedstva obaveznom ljubavlju dobrog hrišćanina i problem je rešen.

Ne verujem da me to može ubediti. Treba najpre da mi neko dokaže da postoji ta opšta ljubav. Šta u stvari znači kada se svi međusobno vole? Može li se neka stvar ili osoba voleti a da se ljubav ne uskrati nekoj drugoj stvari ili osobi? Meni nije pošto-poto stalo do apsolutne i isključive ljubavi, ali mi se čini da je ona, pre svega, pokret, usmeravanje, izbor. Ide se u susret drugome, drugima, ali se ne može ići svima u susret. Nema približavanja koje ne podrazumeva udaljevanje. Mogućno je istovremeno voleti na mnogo strana, ali kako voleti odjednom na sve strane? Kako sve voleti? Opšta ljubav je opšta ravnodušnost. To đavo bolje zna od vas — ukoliko vi sami niste đavo.

Mogu da shvatim da je ljubav između ljudi samo odraz vaše ljubavi prema njima. Ali kako treba da razumemo samu vašu ljubav, zapretno sveto srce stvari, ako je protežete na sve postojeće? Bolje smo vas razumevali dok ste bili ljubomorni biblijski Bog. Ispoljavali ste naklonosti koje su bar opravdavale vašu potrebu da budete isključivi. Ali danas? Jedan dućan može da oče-

¹⁴ Gilbert Kajt Česterton, engleski pisac (1874—1936).

kuje izvesnu odanost od svojih mušterija, ali velika robna kuća na to ne može da računa.

Znam, na ovu primedbu već imate spreman odgovor: »Svakome njegov deo ljubavi, svima ljubav cela«. Ali time stižemo u oblast čudotvornog množenja hleba. Dozvolite mi da vas tamo ne pratim. Sustao sam.

Nego, da li sve ovo ne znači da vi, ako već sami niste đavo, volite đavola? To je ključno pitanje. Često sam ga postavljao vernicima i teolozima. Najblaže rečeno, čini se da niste baš izdašno osvetlili njihove vidike.

Bilo bi mi potpuno shvatljivo da vi ne volite đavola. Ne volim ga ni ja i sklon sam da njemu pretpostavim vas. Voleti znači pretpostavljati. Čak bih vam gotovo rekao da vas volim, kad bih bio siguran da biste prihvatili ljubav koja nije ni opšta ni bezuslovna i koja ni u kom slučaju ne obuhvata sva božja stvorenja. U najboljem slučaju, mogu vam reći da prilično volim sve ljude koje ne prezirem, i da među njima ima nekoliko njih koje prosto volim. Mislim da bih baš ove poslednje izdao kad bih prema svim ostalim ljudima bio onakav kakav sam prema njima.

A vi? Koliko bi mi bilo lakše kad bih znao da vi imate svoja opredeljenja, simpatije, predrasude! Nije toliko teško trpeti zlo koje činite ljudima ili dozvoljavate da im se čini koliko je teško pomiriti to zlo sa vašim izjavama o sveobuhvatnoj ljubavi.

Poznajete li ovaj tekst?

»Bog, koji je isto tako lako mogao svoju decu da učini dobrom kao i rđavom, ipak je više voleo da ih učini rđavom; mogao je da usreći svako od njih, a ipak nije usrećio nijedno; uspeo je da ih navede da zavole svoj gorki život, a toliko je škrt da im odbrojava svaki dan; večno blaženstvo svojim anđelima daje besplatno, a svoju ostalu decu prisiljava da ga zasluže; svojim anđelima dodeljuje život bez patnje, a na ostalu svoju decu baca prokletstvo najsvirepijih nesreća, svih mogućnih bolesti tela i duha; govori o pravdi a stvara pakao; govori o milosrđu, a stvara pakao; drugima govori o moralu a sam ga nema; osuđuje zločin a čini sve zločine; stvara čoveka ne pitajući ga za mišljenje, a onda

gleda da na njega svali odgovornost, umesto da je sam snosi, kao što bi bilo pošteno; i, posle svega, sa zaista božanskom bezazlenošću, poziva tog bednog prevarenog roba da ga obožava!«

Slazem se, to su prilično teške reči i tu i tamo malčice nepravedne. Ali ne smete da prečujete ovaj glas očajanja i pobune. Znete li čiji je? Nećete pogoditi: humoriste po imenu Mark Tven.

Već sam vam rekao, humor levice ne izaziva uvek smeh, ali, ni sam ne znam zašto, strašni gnev Marka Tvena ispunjava me jačim i iskrenijim veseljem nego sve zavrzlake čika-Čestertona.

Čujte poslednje reči. Reči jednog anđela. To je naše otkrovenje i ono ne zaostaje za vašim:

»Nema Boga, ni vasaenje, nema ljudi, nema života na zemlji, nema neba, nema pakla. Sve je to san, smešan i besmislen san. Samo ti postojiš. A ti si samo misao, izgubljena misao, nekorisna misao, uboga misao koja sama bludi kroz večno ništavilo.«

Ja, međutim, volim.

Bordo, 5—8. novembra 1965.

Nadam se, gospodine, da niste jedan od vatrenih obožavalaca »Planete«. To bi umanjilo ugled koji uživete u mojim očima. Ne zbog toga što vam društvo ljudi iz tog časopisa ne bi služilo na čast. Među njima možete naći istaknute profesore, uticajne političare, slavne umetnike, sve one izvanredne, brze i prezaposlene ljude koji vode glavnu reč u jednoj velikoj tehnokratskoj civilizaciji.

Čak strahujem da bi među tolikom inteligencijom i tolikim talentima jedan običan bog možda delovao pomalo bezbojno i provincijski.

Moguće je, u stvari, da vi niste ni čuli za »Planetu«? To je manje časopis a više jedno stanje duha, neka vrsta kosmičkog radikalsocijalizma. Postoji »Planetin« stil, »Planetin« pogled na svet, pa čak i »Planetin« način mišljenja: to je, već prema tome sa koje se strane gleda, teologija koja je prevazišla boga ili ateizam koji je ponovo otkrio religiju.

Duh čuda, koji Englezi zovu *the spirit of wonder*, nastanjuje se u srcima ljudi od onog trenutka kad im se pred očima ukaže vlastiti život. Bez obzira na to kakva ih sudbina prati, oni se nikad potpuno ne navikavaju na čudesnu pustolovinu postojanja. Čak i kad se vrata tamnice ukroćene prirode ili policijskog društva zatvore iza njihovih leđa i zarobe ih, oni između rešetki i zidina nalaze slobodan prostor za snove o drugim svetovima. Bilo da je reč o bezazlenom bajanju deteta koje jednoličnim glasom izgovara brojalicu ili o fantastičnom realizmu intelektualca prezasićenog činjenicama, uvek postoji nešto što izmiče meri i računuu.

Vi ste dugo boravili u oblasti obasjanoj nestvarnom svetlošću. Religija se hranila čudima, istovremeno snabdevajući iracionalnom sadržinom uobrazilju i senzibilnost. Štaviše, bilo je jedno doba kad su stvarno i nestvarno, prirodno i natprirodno, istorijsko, epsko i legendarno, ljudsko, božansko i fantastično bili nerazmršivo isprepletani u neverovatnim a ipak postojanim građevinama, o kojima još i danas svedoče katedrale. Prozaični putni dnevnik VRP¹⁵ Venecijanca Marka Pola činio se njegovim savremeniciima kao knjiga čuda, a knjiga čuda mistifikatora Džona de Mandvila poslužila je kao putokaz prvim pronalazačima sveta prilikom njihovih stvarnih ali poetičnih putovanja.

Taj položaj vam je pogodovao i trebalo je da se njime zadovoljite. No da li je to bilo moguće? Glave su postajale tvrde, razum je postavljao sve veće zahteve a stvarnost je počela da prevazilazi maštu. Bilo je potrebno — već tada — da religija objavi svoj *aggiornamento*: u ono vreme to se zvalo reforma. Međutim, kontrareformacija je spremno odgovorila. Same vaše sluge, u svojoj prevelikoj revnosti, izazvale su sukob između razuma i vere, neizbežan ali koban za vašu stvar. Ako se dobro sećam, prvi istoričari koji su predložili kritički metod kadar da odvoji bajku od istine, bili su španski sveštenici iz XVII veka, Jeronim de San Hoze i Nikola Antonio.

Od toga dana hrišćanski svet prestao je da svesno veruje u čuda a san, koji je postao praznoverje, prognan je u duboke predele duše, gde skrivamo naše grehe.

Poslednji put vile su obukle haljine sa volanima iz vremena Šarla Peroa,¹⁶ u kojima ih i danas u mašti vidimo, jer otkako su prognane sa Zemlje, nemaju više vremena da prate modu velikih kreatora. Što se tiče veštica, njih i danas zamišljamo onakvima kakve su bile na lomačama, odevene u sure stroge kostime Nove Engleske.

To je bila vaša velika greška. Ako ste hteli da pročistite veru i da samo za sebe zadržite svu snagu tog poleta koji vuče ljude prema stvarima koje nisu ono

¹⁵ Skraćenica za Voyageur, Représentant, Placier (Putnik, predstavnik, dostavljač).

¹⁶ Šari Pero (1628—1703), pisac popularnih bajki.

što su — što je još jedan primer vaše samoživosti — trebalo je da se javno uhvatite ukoštac sa svim protivnicima, a ne da im omogućite da koriste prednosti podzemne borbe. Lakše je držati na oku vatru koja gori nego vatru koja tinja.

Praznoverje, vaš ljupki neprijatelj i predmet vaših ljubavnih jada, uzelo je na sebe, prerusavajući se, čudna obličja, računajući tu i misticizam. Nikad nećemo pouzdano znati u kojoj meri su pojedini izrazi strastvene vere izazvani oduševljenjem, vašim uticajem, a koliko su to hysterije koje poluljubavnim, poluteološkim jezikom izražavaju pobunu pokorenih snova.

Sadovski erotizam, plamen metodističke vere, kult prirode, Pamelino sumnjivo devičanstvo, Manonin ljupki imoralizam, potajno priželjkivana i počinjena rodoskvrnuća, telesne nastranosti, raskalašenost putenih kaluđera, slatke suze osetljivih duša, đavolaste igre, carstvo vrline, vrtoglavica giljotine, iluminizam, ezoterizam, egzotika američkih šuma i istočnjačkih priča, sitna jeza crnog romana, drhtavica droge, to su tamni i tajanstveni cvetovi osamnaestog veka, veka vaše čistke.

Devetnaesti vek je patio od mamurluka. To se zvalo *le mal du siècle*. Ali mehanička civilizacija već je donosila novu čaroliju, čaroliju Zil Vernovih kosmonauta i ektoplazmi gospođe Blavacki, velikih otkrića, velikih piramida, velike reportaže, velikog kola na Marsovom polju — da i ne govorimo o velikom ratu. Bilo je tu spiritizma i šovinizma, utopizma i humanizma za svačiji ukus. Sve je bilo uračunato u cenu ulaznice za idealnu državu: besplatno zaposedanje međuprostora, san za sve, blagodeti vile elektrike i naklonost kraljeve kćeri. Još su samo pojedini čudaci veštačku zamenu za boga tražili u brakolomnom bovarizmu, apsintu, homoseksualnosti, »Francuskom delu«¹⁷ ili u verbalnom ushićenju prokletih pesnika.

A onda toj šali dođe kraj. Za to je bilo potrebno sedamdeset pet godina i tri naraštaja. Stvari su se menjale postepeno, u tri etape: prvi udarac izvela je Komuna, kod Verdena je pao prvi pogodak, a onda su došla dva uzastopna pogotka, Aušvic — Hirošima. »Te pucalj-

¹⁷ »L'Action française«, francuski dnevni list (1908—1944), glasilo francuskog nacionalizma.

ke uvek tripud opaljuju«, kaže redov Kamamber. Tri pucnja i diže se zavesa ispred novog sveta, čistog i dobro osvetljenog kao Hemingvejev pakao.

Tehnokratska država sazdana je bez pukotina. U njoj je kristalna, čvrsta i neranjiva struktura zamenila ljudsku plazmu starih društava. Ako se neko pomeri, sve zadrhti. Temelji su čvrsti a krila dobro pričvršćena, ali ako nešto popusti — sve se ruši. U međuvremenu, posle svake katastrofe, hodnici bivaju očišćeni pomoću sredstava za odstranjivanje mrlja, za sprečavanje infekcije i otklanjanje zadaha, a stare bruke — beda, ropstvo, očajanje — bivaju zatvorene u ormane ravnih linija i gzdavih boja industrijske estetike.

Približnost, privremenost, neodređenost potisnute su u sumporišta Trećeg sveta, gde se stvari tako kuvaju da izbijaju krvavi ključevi. Zaklonjen iza svojih bombi, mašina za pranje rublja i socijalnog osiguranja, građanin tehnokratske države svome komforu dodaje i mirnu savest, koju mu donosi pružanje pomoći nerazvijenim narodima i ulaganje u humanitarne svrhe, ali se dobro čuva da odškrine svoja vrata. U najboljem slučaju, on povremeno otvara branu da bi propustio talas poslušne radne snage — jer mašine još uvek ne mogu same da obavljaju sve poslove — ili da bi prihvatio neku usamljenu grupu koju je plima istorije bacila negde u Severnu Afriku, Indoneziju ili Kongo.

Šta da se radi u jednom takvom društvu gde je čak i rat samoubistvo, gde je čak i uzajamna pomoć trampa, kada se duh čuda uzbuni i stane da traži slobodan prolaz? Crkva, ponovo okrenuta svetlu, zabavljena je ispitom sličnim onom iz vremena reforme i protivreformе. Ona propoveda smisao, prikladnost, praktični duh, izlazi na pozornicu svakidašnjice, misu ostavlja bez magijskog latinskog jezika a katedralu bez njene svete polutame. I ona zatvara svoje međuprostore. To je bilo neophodno, ali san više nema kuda.

Preostaje vašar sačinitelja horoskopa, iscelitelja, pronalazača Atlantide, ljudi koji su videli leteće tanjire. Ali te se igre smatraju prilično detinjastim a svakobavljenje njima znakom izvesnog pada. Kad je neko čovek od položaja, svestan svog dostojanstva, ili intelek-

tualac kome je stalo do umne elegancije, kad taj ima sredstava da sebi priušti iracionalnost bolje vrste, a nije više u godinama kojima priliče sportska kola, niti je već u onima uz koje pristaje golišavi balet, onda on čita »Planetu« i uverava sebe da veruje u to što čita.

Ja čitam »Planetu« sa velikim zadovoljstvom, ali ne verujem u to što tamo nalazim. Smatram da su fantastični realizam i naučna proricanja izvrsne književne teme, ali ne i putevi kojima treba prići životu. U najvećoj meri poštujem i volim književnost. Ipak mislim da ona mora da proizlazi iz života a ne obratno. Sa izvesnim sažaljenjem gledam nesrećnike koji čine patetične napore da svetu jednolične svakidašnjice u kome se dosađuju daju ukus čudnog i retkog. To umnogome podseća na srednjovekovni pakao: Marsovci i prostoronauti samo su moderna verzija rogatih đavola. Ali ovde se više ne teži razbijanju sivila večne smrti, već sivila života koji se jednolično nastavlja iz dana u dan.

Ništa žalosnije od takvog pogleda na svet! Najneobičnije upravo je to što su u svetu dani jednaki, što slede jedan za drugim, što sunce svakog jutra izlazi i svake večeri zalazi. Za mene je poetična i fantastična baš ta bezrazložna i nastrana svakidašnjica koju ne mogu da uhvatim ni za glavu ni za rep, jer ja živim ovako kako živim zato što ona traje i sam ne mogu ništa da učinim. Ja se nikada ne dosađujem posmatrajući kako radi genijalna mašina za mlevenje ništavila, koja je vaše delo. U poređenju sa njom, čuveni potpuno nekorisni gadžet¹⁸ koji su izmislili Amerikanci liči na neki predmet iz sandučeta za prvu pomoć. Vaša mašina nalik je na ulični automat. na džu-boks ili kaleidoskop. Trese se, puca, škripi, iz nje skaču varnice, ali se ipak okreće. *Eppur si muove*. Stari dobri Galilej!

Pouzdana je to sprava. Nikad ne izneveri: jedan i jedan su dva, dva i dva su četiri, svaki put i bez izuzetka. To je da čovek ne poveruje svojim očima, ali ja se u nju potpuno uzdam. Kad bi jednog dana izgledalo da se prevarila, kad bih iznenada prisustvovao nekom nemogućem prizoru, nekom neverovatnom događaju, ja bih ustao u odbranu svog prava na san govoreći, kao

¹⁸ Američka reč *gadget* označava ukrasni predmet neobičnog oblika.

nepokolebljive ličnosti onog engleskog karikaturiste čijeg se imena više ne sećam: »*My dear, there is certainly some very simple explanation.*«

U svakom slučaju, ja se ne bih upinjao da pošto-poto nalazim nešto neobično u jednom kvaru, u običnoj tehničkoj smetnji. Svakako da od toga ne bih pravio jeftinu parateologiju. Kao što je govorio Česterton — opet on! — kad mi treba bog, znam gde ga mogu naći. Ako se dogodi da jednog dana osetim takvu potrebu za magijskom misli da ne mogu da je zadovoljim uobičajenim čitanjem horoskopa u »Sid-uestu«, ja neću prihvatiti nikakvu patvorinu: zazvoniću pravo na vaša vrata.

Religija je kao ljubav: za nju postoje određena mesta. Religija se upražnjava u crkvi kao što se ljubav vodi u krevetu. To je stvar prikladnosti, udobnosti i željenog dejstva.

Za profesora književnosti kao što sam ja najdosadniji gnjavatori su oni koji vode ljubav i upražnjavaju religiju u knjigama. Ljubav još i ne smeta toliko, ali religija je prava napast. Pisac postaje tvorac, njegovo delo ravno vašem, njegove ideje poruka Svetog duha. Čitanje se pretvara u uzimanje svetog pričešća.

Ima trenutaka kad iskušenje svetogrđa postaje neodoljivo. Obećao sam da ću vam pričati o poslovima kojima sam bio zaokupljen krajem meseca oktobra. Bila je to neka vrsta nedelje posvećene problemima iz oblasti umetnosti i književnosti, koju smo organizovali nekoliko mojih prijatelja i ja. Hteli smo da pokušamo oživljavanje jednog broja pariskih i bordovskih intelektualnih mrtvaca, organizujući u njihovom prisustvu susret današnjih pisaca i umetnika (ima ih još nekoliko) sa današnjim čitaocima, gledaocima i ljubiteljima (već ih ima mnogo), u nadi da će neposredni dodir uroditi plodom.

Izgleda da je pokušaj uspeo. Bolesnici se miču i, da se opet poslužim izrazom redova Kamambara, to je dokaz da lek deluje.

Ali meni je taj susret omogućio jedno veliko otkriće. Na dnevnom redu bilo je razmatranje odnosa između mašine i umetnosti. Bilo je u tome nečeg simboličnog, s obzirom na to da mašina oličava tehniku koja

nam pomaže da živimo, a umetnost san koji nas sprečava da se prepustimo smrti.

Posle svega što sam vam rekao, neće vas začuditi kad čujete da je ogromna većina učesnika — umetnika, pisaca, kritičara, univerzitetskih profesora, načitanih ljudi, obaveštenih diletanata — prišla tom problemu sa teološkog stanovišta. Ali nije bilo reči o vama: jedni su dizali u nebo umetnost, drugi mašinu. Prvi su izjednačavali onu teško izvodljivu semantičku približnost koju su izumeli umetnici sa prvim poglavljem »Stvaranja« i zgražavali se što vide da se motivi i smisao stvaralačkog *fiat-a* tumače posredstvom mehaničkog popisa. Drugi, nesumnjivo nesposobni da shvate relativno jednostavno načelo rada onih usavršenih kataloga koje predstavljaju računari, klanjali su se pred Velikom Manituom Bull-IBM, kao urođenici pred upaljačem ili kutijom sa lekovima, i od njega lakoverno tražili da isfabrikuje što više umetničkih dela.

Jedini, ili gotovo jedini, koji su u mašini videli ono što ona jeste — oruđe — a u umetnosti ono što bi ona morala da bude — povlašćeni jezik — bili su radnici iz fabričkih komiteta koji su pristali da se uključe u naš opit i da makar jedanput prisustvuju koncertu na koji su inače retko pozivani.

To je možda zato što je njima mašina bliža a umetnost korisnija nego intelektualcima. A možda i zato što se tanka pozlata optimizma — kojom su pobožno pokrivene rupe i pukotina kojih je pun njihov život u tehnokratskom društvu — brzo izliže i ostavlja snu njegov deo međuprostorne stvarnosti. Da bi otkrili tegobe nezvesnosti i gorku radost potpune nevezanosti, oni ne moraju da razmišljaju o nedokučivom, niti da pretpostavljaju da njihovim postupcima upravlja neko božanstvo. Dovoljno je da pomisle na služavkinu suknju i na tržište rada.

Problem intelektualaca sasvim je drugačiji. Po prirodi stvari neznatni, oni ipak jednog dana uviđaju svoju beznačajnost, kao što sam ja to uvideo za vreme onog predavanja u Kazablanki, Edinburgu ili Bilbao. To se uglavnom događa oko trideset pete godine i predstavlja težak ispit. Njegovi rezultati su različiti.

Oni kojima ste učinili milost da budu milosni, kreću putem crkve. Drugi kreću tim putem da bi učinili zadovoljstvo svojoj ženi, što im donosi neku vrstu domaćeg mira i poštovanje trgovaca iz susedstva. Zgodnom prilikom oni čak mogu da pribave nešto duhovnih mezelu-ka kojima sve do kraja života zavaravaju svoju glad za snom.

Ima takvih koji se proskitaju, takvih koji puste da ih vetar nosi, takvih koji piju, koji pričaju, takvih koji postaju ministri i kad im dojadi republika otkrivaju magiju moći, ili takvih koji pruželjkuju Gonkurovu nagradu, Nobelovu nagradu, Legiju časti, Francusku akademiju, predsedništvo, potpredsedništvo, generalni sekretarijat, glavni komesarijat, dekanat, počasno zvanje, konzulat, prokonzulat, bilo šta, čak i vaše ime, što mogu da ponude svom pogledu kad stanu pred ogledalo i tako izbegnu prekor svojih praznih očiju.

Ima takvih koji stupaju u Slobodne zidare, u Soka Gakai, Moralno potkrepljenje ili Opus Dei i tamo se dobro osećaju.

Ima sportista. Ali ostavimo to: to traje samo do trenutka kad počinje gojaznost andropauze.

Ima aktivista. Ja im se divim. Izdaleka i bez mogućnosti da im podražavam. Svet komiteta i parola je još zatvoreniji od sveta tehnokratije. Da bi se čovek uvukao u njegove međuprostore, potrebna je basnoslovna spretnost, a onaj ko misli da tu probije otvore treba da ima čeličnu ličnost. Jedina dva izlaza koji su svima otvoreni jesu izdaja ili smrt. Mogućno je da čovek ne voli ni jedno ni drugo.

Ima onih koji se ubijaju, Oni su retki. Na to se ljudi pre odlučuju onda kada još imaju sklonost prema apsolutnom.

Ima takvih koji čitaju »Planetu«.

I, najzad, tu su svi drugi koji se dosađuju. Oni me podsećaju na nešto što mi je ispričao Rože Kajoa u Verakruzu, jednog dana kada je u svoj *benjulo* stavio više ruma nego amontilada.

Ima jedan manastir u Japanu, reče mi on, čiji kaluđeri imaju samo jednu dužnost — da kruže oko zgrade i pri tom uzvikuju: »Ovo što sada činimo nečemu služi!«

Bordo, 11. novembra 1965.

Besan sam, gospodine, što ovaj praznik, s obzirom na to da pada u ponedjeljak, lišava moje profesorske pripravnike uobičajenog sledovanja književnog pakla, na koje su imali pravo. Nadam se da ćete biti toliko uvidavni da to uzmete u obzir kad budu polagali ispit.

To je i vaša greška. Zar niste izričito rekli neka mrtvi pokopaju svoje mrtve? Dakle, nesposobni ste da obezbedite poštovanje svoje reči?

Eto još jednog pitanja u vezi sa kojim biste mogli korisno da upotrebite vašu božansku ljubomoru. Zar nikako da stanete na put tom obožavanju mrtvih, pod kojim se u stvari krije kult vlastite ličnosti? Ne bih umeo o tome da kažem nešto više od onoga što je Žirodu već rekao: ima nečeg nedoličnog u tome što se mrtvima odaju počasti kojih bi se oni rado odrekli i što se od njih traži da posvećuju taštinu živih. Pod izgovorom da obnavljaju uspomene, stari ratnici posećuju spomenike podignute u slavu njihovih palih drugova samo da bi sebe uverili da njihove žrtve nisu bile uzaludne.

Znam, krvoproliće koje je doneo veliki rat, prvo u modernim vremenima — bar prvo preko koga ljudi nisu mogli olako da pređu — predstavljalo je za naraštaj koji je njime bio pogođen takav potres da se preživeli ma ne može ništa zameriti. Ali mi, ljudi sledećeg naraštaja, navikli smo na krvoprolića. Mi danas znamo da kultura, razum i nauka nisu ubili zver u nama, kao što se jedno vreme verovalo. Znamo da je ona, naprotiv, u

njima našla oružja koja su joj dotad bila nedostupna. Znamo da su njena buđenja sve strašnija.

U toku čitavog prvog svetskog rata bilo je manje žrtava nego što ih je u drugom svetskom ratu bilo samo u nemačkim koncentracionim logorima. Za nekoliko minuta u Nagasakiju i Hirošimi, za nekoliko časova u Drezdenu i Hamburgu, Saveznici su uništili više ljudskih života nego što su američke snage izgubile u toku oba svetska rata. Prvi rat ubio je po jednog Francuza i Nemca na svakih trideset. Drugi je ubio svakog četrnaestog Nemca i svakog desetog Rusa.

Ne navodim ove brojke zato da ih svalim na vas. Niste vi za to nimalo krivi, i ja znam da ipak najviše volite da nas sami morite prirodnom smrću. Samo pokušavam da vam objasnim zbog čega za čoveka mojih godina 11. novembar više nema neki veliki značaj.

Reći ćete mi da je moguće čuvati uspomene na pale borce ne praveći od toga kult, i da je ova prilika dobra kao i svaka druga. S meteorološkog stanovišta 11. novembar je bolji datum od, na primer, 8. juna. Jesen je doba žalosti.

Gospodine, vi zaista imate dobro srce, ali zašto da to bude samo taj dan i samo to doba? Zar mislite da ću ikad zaboraviti ono što su moje oči videle? A ja, uostalom, nisam ni video nešto osobito: jedan prijateljski pogled koji nestaje u noći i magli, jedan prisni lik koji se iznenada pretvara u zastrašujuću obrazinu, zatim mog oca umorenog iperitom u četrdesetoj godini, koji je umro kao što je i živeo, sa cigaretom i osmehom na usnama.

Zar mislite da su mi potrebni spomenici da bih mislio na njih, da bi oni bili prisutni u svakom trenutku mog života? Zastave, trube, govori, sva buka tog zastrašujućeg kulta više me muče nego što mi pomažu. Što se tiče minuta ćutanja, za njegovih beskrajnih sekundi obično mogu da mislim samo na to da mi palac leve noge zebe ili da mi se mrav penje uz zatiljak.

Ipak se spremam da odem na fakultetsku ceremoniju povodom 11. novembra, jer će tamo biti mnogo ne-

kadašnjih boraca iz prvog rata, a ja hoću, njima za ljubav, da učinim jedini gest koji oni prihvataju kao dokaz moje solidarnosti. Idem tamo zbog živih, a ne zbog mrtvih.

*
* *
*

Vraćam se kući; nebo je danas sivo i nisko kao svest neke Morijakove ličnosti. Ne kajem se što sam išao na ceremoniju. Kao i svake godine, ona je održana na Montenjevom grobu. U stvari, u njemu se nalaze kosti za koje se pretpostavlja da pripadaju nekoj ženi. Izgleda da je prilikom prenosa Montenjevih posmrtnih ostataka došlo do greške. Sarkofag je donjim delom zaliven u beton nekog starog nemačkog skloništa a u njegov bok utisnut je žig radionice.

Ako je Montenj kod vas (što nije izvesno), prenesite mu ovo što sam vam ispričao. Mislim da će mu se dopasti. On koji se toliko starao da umre kako valja i koji je, kad se sve sabere, uspeo da ne živi sasvim rđavo, uživao kad čuje da je još uvek upleten u život ljudi.

Ali vas jutros nisam video. Da li i vi ponekad obilazite spomenike mrtvima podignute na groblju? Zna li šta u ljudskim očima predstavlja ono što je za vas samo prelaz iz jednog stanja u drugo?

Sumnjam u to, a možda je i bolje da ne znate. Vi sebe nazivate živim bogom i to je ne može biti bolje. Ako opravdate to slavno ime, svi će biti zadovoljni. Bavite se životom, ali bavite se njime kako valja. Ne pravitte od njega ni zamku, ni iskušenje, ni vašar. Pomozite mu da se izrazi. To je sve što od vas tražim.

Mi, međutim, uprkos svemu treba da se bavimo svojim mrtvima, ne zbog njihove smrti, već zbog života koji su imali, zatim izgubili, ali i preneli dalje, očuvali, potvrdili a ponekad i poboljšali. Ovaj prolazni život i mogućnost da u talasima nastavljamo ostvarivanje njegove nedokučive svrhe, kao plima koju svaki greben zaustavlja, ali koja se sa svakim novim valom opet penje, jedino je što mi imamo a što vi nikada nećete imati.

Nikada to nećete imati zato što ste uvek jedan te isti u sva vaša tri lika, zato što uprkos svim predstava-

ma uobrazilje i simbolima ostajete neženja. Sad primećujem da vam se u ovom pismu obraćam kao muškarac muškarcu, nesumnjivo stoga što sam ja muškog pola a vi muževan bog. Trebalo je da vam više govorim o ženama. One oličavaju životni elan naše vrste, tako drag nemačkim filozofima, elan koji prevazilazi okvir jedinke i njenih malih htenja. Muškarci su mrtvi rukavci, slepe ulice, nepokretna voda. Žene su voda koja teče. Geteov Faust se vara kad veli da nas žena vuče prema nebu: ona nas kao talas nosi prema horizontu.

U komadu *Man and Superman*, Bernard Šo nam prikazuje jednog Don Žuana koji hoće da postane natčovek, ali Dona Ana od njega traži samo da bude otac natčoveka koga će ona roditi. To se, naravno, zlo završava, jer se oboje, posle svega, susreću u raju. Po mom mišljenju, Šo se vara. Don Žuanu je doista mesto u raju, gde će on naći sve natčoveštvo na koje su muškarci lakomi. Ali Dona Ani je mesto na Zemlji, gde žene, od kolenke do kolenke, od kovčega do kovčega, nas, pokorno i jogunasto stado, guraju prema čoveku sutrašnjice koji nikada nećemo postati, jer danas nikada neće biti sutra, bar dok traje vreme i dok vi budete dobri da ne zaustavljate kazaljke.

Bordo, 11--13. novembra 1965.

Govorimo ozbiljno. Situacija postaje mučna. Što sam bliži kraju ovog pisma, to mi je teže da zamislim kako ga čitate. Istina, ako je verovati ljudima, vi ga možda baš u ovom trenutku čitate, ne samo preko mog ramena, nego još dok mi je u glavi. A u mojoj glavi čitate ga dva puta, najpre u trenutku kad moj duh izdaje zapovest mojoj ruci, a zatim u trenutku kad moje oko, koje prati moju ruku, izveštava moj duh o izvršenju njegovih zapovesti. Ta dva trenutka razdvaja nekoliko stotih delova sekunde i, što je već nezgodno, izvestan broj razlika prouzrokovanih nesavršenošću instrumenata kojima se služim — pera, jezika, ruke, mozga, papira. Ove razlike nužno dovode do nepodnošljivih disharmonija, kao između dve rđavo podešene žice na gitari.

Istovremeno zamišljam da vi morate naći manje ili više udaljene harmonije između svega što sam hteo, pokušao, odbio, odustao da napišem, između svega što sam mogao, morao, svega što nisam umeo da napišem. Tanana nit moje izrečene misli za vas je samo končić izgubljen u spletu mogućnih.

Tu se ja, međutim, gubim, jer u toj oblasti čovek ne može bez ičije pomoći da odmota Arijadnino klube. Za to je potrebno saučesništvo nekog ćutljivog ali zainteresovanog sagovornika. Čitalac je u izvesnom smislu piščev psihoanalitičar.

Čovek može sam da istražuje pokretni labirint svešti, ali čim hoće da zađe u tamne kutove, da osvetli dno galerija, da traga za podzemnim izlazima, potreban mu

je neko da ga sluša, da ga čita i da sa njim krene na pogibeljni put na koji je Vergilije pošao sa Danteom.

Tada počinje da se odmotava zlatna nit govora. Najčešće je prepoznajem kao obično uže. Ali za njega se čovek bar može uhvatiti, mada ne bez opasnosti. Ponekad se ono prekine i istraživač, odsečen od svoga prijatelja, zaluta. Ponekad se zategne i tad istraživač, zarobljenik svog užeta, tapka u mestu.

S obzirom na to da ste ovde vi moj sagovornik, ja moram da sledim suviše veliki broj niti, od kojih neke preterano napete a druge preterano labave, i da koračam naslepo, stalno se vraćajući na isto mesto, nailazeći iza svakog ugla na zid o koji sam trenutak pre toga udario. Protivrečim sebi, poričem sebe, iz stranice u stranici zaklinjem se krivo, u strahu da ću iznenada ugledati kako se na kraju nekog hodnika ocrtava strašna silueta Minotaura.

U mom slučaju Minotaur je filozof ili teolog čije sam zemljište nepromišljeno zauzeo, koji, pošto je odrastao u labirintu, poznaje sve njegove puteve i zabavlja se gledajući me kako se vrtim u krug. Rogata zver dobro je naoružana a ja mogu da joj suprotstavim samo žestinu jednog *espontaneo*. Već u prvom okršaju ja ću tresnuti o ledinu.

Ali ne uznemirava me toliko Minotaur, koliko vi, vaše odsustvo. Ovo je prvi put da se ovako obraćam jednom neuhvatljivom čitaocu, možda nepostojećem, koji je sve nestvarniji što ga više bombardujem svojim rečima. Obično osećam čitaoca oko sebe i puštam da me nose ljutina ili smeh koje izazivaju moje reči. Vas ne osećam, vaše me prisustvo ne podstiče. Uveren sam da ste vi najgora publika koju sam ikada imao.

Drugi čitaoci, oni radi kojih će ova knjiga biti objavljena, ne mogu mi biti ni od kakve pomoći. Oni će biti ravnodušni, oraspoloženi, ironični ili razdražljivi svedoci mojih pirueta i okreta, ali neće učestvovati u svirepoj igri između mene usamljenog i vas odsutnog.

Ovo je moja dvadeset i peta knjiga i za taj jubilej priuštio sam sebi skupi luksuz jednog dueta sa ništavihom. Činim to za sopstveni račun, svestan svih opasno-

sti. Ako iz labirinta iziđem kao pobednik, neću toga čak biti ni svestan. Znam samo da činim ono što sam odavno nameravao. Ostaviće me ravnodušnim — i to doista prvi put u mom životu — i pohvala i *la bronca*.

Vaya faena!

»Pisamce Bogu, govorio mi je Rober Sabatje, nagovarajući me da se latim njegovog pisanja, posao je koji se da obaviti za vreme godišnjeg odmora.«

Odmor je već davno prošao, a ja se još bavim vama. Neću vas ostaviti ni kad budem završio ovu knjigu. Rukopis će biti kod izdavača, svi moji papiri sređeni, ali vi ćete još biti preda mnom, na mom stolu, pod mojim perom, pod slovima moje mašine, u mojoj glavi, istovremeno odsutni i neizbežni. Niko nije tako prisutan kao vi u svom odsustvu.

Vidite kuda me je odvela moja drskost. Ni sada me ne zanima više nego ranije problem vašeg postojanja, ali više ne mogu da ne mislim na malu igru žmurke kojoj se vi i ja predajemo. Uvek je opasno prizivati seni. Nikad se ne zna hoće li pristati da se povuku. Mene malo zanima jeste li vi nezdravi proizvod moje more ili stvarno biće koje se šegači s mojim predstavama. Činjenica je da će se dijalog koji sam zapodeo sa vama završiti tek mojom smrću.

Takođe je moguće da on stvarno počne tek posle moje smrti, u slučaju da ste kojim čudom bili toliko pakosni da postojite. Tada ću saznati da li vam je poštar predao moje pismo i da li ima odgovora. Zasad ne dajete glasa od sebe i ne bih se iznenadio kad bi mi pismo bilo vraćeno uz napomenu: »Otputovao, nova adresa nepoznata.« Šteta. Obećajte mi da ćete mi onoga dana kad se budemo sreli, ako do toga uopšte dođe, reći ono što imate da mi kažete.

Ali, molim vas, nemojte žuriti. Ja mogu da čekam.

POGOVOR

Gospodinu Roberu Eskarpiju

Beograd, 25—31. jula 1968.

Kako to, gospodine, da vi, pisac velikog broja zapaženih dela, još niste zainteresovali za svoje postojanje sledbenike Pjera Larusa, u čijim sam enciklopedijama uzalud tražio podatke kojima bi bilo umesno snabdeti prvo srpskohrvatsko izdanje jedne vaše knjige?

Ako se, kao što vi tvrdite, izumitelji biblioteka za sve ljude staraju da u njima ne budu sve knjige, možda oni koji sastavljaju enciklopedije za sve biblioteke paze da u njima ne budu sve značajne ličnosti. Oni mogu biti posebno neraspoređeni prema ljudima kao što ste vi, koji pokušavaju da prožive u prolaznom i kratkotrajnom i koji težnju za trajanjem smatraju zamkom smrti. Ali vaše pismo Gospodu, vaš najnoviji i najotvoreniji izazov trajanju, može ih navesti da vas iz čiste pakosti jednom zauvek smeste između Eskarene i Eskodena, na istu stranicu gde se već nalaze Eskulap i Eshil.

Možda taj trenutak čeka vaš korespondent da bi imao neko pouzdano jamstvo o vašem postojanju, jer ono u njegovim očima može biti isto tako problematično kao što je njegovo postojanje u vašim očima. Peckanje i svrab, na koje se vi pozivate, Bog svakako oseća, ali to ništa ne dokazuje, jer ih on lako može pripisati svojoj fizičkoj alergiji, kao što vi prisustvo božjeg lika u svojoj svesti objašnjavate metafizičkim mamurlukom.

Uprkos tome, samo vaše ime moralo mu je biti poznato i pre ove epistole, jer ako je doista redovni čitalac »Monda«,

kao što vi tvrdite, nije mu mogla promaći rubrika »Iz dana u dan«, koju vi nekoliko puta nedeljno ispunjavate svojim sažetim i britkim rečenicama. Ovde nije prošao nezapažen vaš komentar zemljotresa koji je prošle godine zadesio oblast na granici između naše zemlje i Albanije: »Posejdon je opet pogodio jedan kraj sveta koji dobro poznajem i koji volim zbog uzvišene lepote njegovih predela, a još više zbog hrabrosti i gordosti njegovih stanovnika.«

Utoliko mi je teže što sam prinuđen da vama i čitaocima ovog izdanja vaše knjige priznam da zasad mogu samo približno do određenom godinu vašeg rođenja. Na osnovu nekih pojedinosti koje pominjete u »Otvorenom pismu«, nagađam da ste rođeni između 1905. i 1910. Epizoda sa perom i vaše sećanje na očevu smrt omogućuju čitaocu da vas zamisli kao đaka liburnškog koledža, veoma rano zakupljenog ozbiljnim metafizičkim pitanjima, a naslovna strana vaše teze o Bajronu otkriva nam da ste posle toga bili đak već skoro mitske *Ecole normal superieur*.

Zahvaljujući korisnom običaju francuskih izdavača da svaku knjigu snabdeju bibliografijom dela njenog autora, znamo da ste prvu knjigu objavili 1935. u Bordou, a naslov *Les Londoniennes* upućuje na pretpostavku da je u pitanju roman ili zbirka pripovedaka. Da li na osnovu tog naslova treba zaključiti da ste već u to vreme putovali na Ostrvo? U svakom slučaju, u »Otvorenom pismu« pravite aluziju na svoj boravak u Edinburgu, a vaša bibliografija navodi više naslova iz oblasti engleske književnosti.

Tu pre svega privlači pažnju pomenuta teza o Bajronu, čiji pun naslov glasi *Lord Bayron. Un tempérament littéraire* (1957). Iz predgovora saznajemo da vam je Bajron prirastao za srce još za studentskih dana, kada se vaše divljenje prema ovom pesniku pretvorilo u rešenost da se borite protiv nezasluzenog zaborava u koji on sve dublje tone. Tu rešenost potvrđuju još dve knjige koje ste posvetili Bajronu: *De quoi vivait Bayron?* (1951) i *Bayron* (1965).

Vaše engleske studije nisu se ograničile na Bajrona. O njihovoj temeljnosti svedoči *Précis d'histoire de la littérature anglaise* (1953) a o raznovrsnosti tema koje su posebno privukle vaše zanimanje, studije o engleskoj književnosti u delu Gospođe de Stal o i Kiplingu i vaša slabost prema Čestertonu.

Međutim, čini se da vas Novi svet privlači isto koliko i stari, jer vas 1946. zatičemo na brodu za Meksiko. Već 1948. u Meksiko Sitiju izlazi jedan vaš pregled istorije francuske književnosti na španskom jeziku, a kasnije nekoliko knjiga koje svedoče da u tu zemlju niste išli kao misionar francuske kulture — uostalom, znamo šta mislite o misionarima — već kao pobornik obostranog upoznavanja: *Contes et légendes du Mexique* (1956), *Contracorrientes mexicanes* (1957) i roman *Les dieux du Patamba*, koji vam 1958. donosi nagradu Eduara Erioa.

Novo priznanje, nagradu Akademije humora, donela vam je 1960. knjiga *Peinture fraîche*, a njoj se sledećih godina pridružuju još nekoliko dela istog žanra (*Sainte Lystrata*, 1962, *Le Littératron*, 1964. i *Mes généraux*, 1965), da potvrde glas koji ste već stekli kao radoznao duh, nepopravljivi optimista, ratoborni dobričina i nenadmašni kovač ubojitih rečenica. To su svojstva koja dolaze do punog izražaja u najnovijoj iz ove grupe vaših knjiga, u *Lettre ouverte à Dieu* (1966), koju ste, kako kažete, dobrim delom napisali u vozu.

Zanimljivo je da sam još pre vašeg »Otvorenog pisma« imao u rukama jednu knjigu napisanu u vozu između Bordoa i Pariza. Svakako već pogađate. Reč je o »Stranicama ukradenog vremena«, koje je vaš sugrađanin i prefekt g. Gabrijel Delone napisao u toku svojih čestih službenih putovanja u Pariz. Kad se čovek samo seti da je jedan drugi vaš sugrađanin, svakako najslavniji od svih, Mišel de Montanj, na tom istom putu 1588. bio napadnut i opljačkan! Neće me začuditi ako S.N.C.F. u sledećoj seriji reklamnih plakata čoveka koji čita knjigu u vozu zameni čovekom koji piše knjigu. *Prenez le train!*

Uz stvaralačku delatnost na ovom polju uporedo se ispoljava i vaše teorijsko zanimanje za fenomen humora (*L'Humour*, 1960), koji određujete kao »veštinu postojanja«. Ovako vaše shvatanje humora pomaže nam, između ostalog, da uvidimo da se u vašem delu humanistička vokacija, sociološke studije i humor ne samo prepliću već da predstavljaju idejnu, teorijsku i umetničku stranu jednog istog opredeljenja. Ne znam da li ćete se složiti, ali ja bih rekao da osnovnu misao vaše knjige o humoru sadrže ovi redovi: »To je volja i u isti mah sredstvo da se razbije obruč

automatizama koje društveni život i život u pravom smislu, samrtno materinski, kristališu oko nas kao zaštitni omotač i kao mrtvački pokrov. Čovek bez humora živi kao larva ispod svilenog omotača, siguran u budućnost bez trajanja, polusvestan, nepromenljiv. Humor probija tu čauru i otvara je prema životu, napretku i riziku postojanja. Najčešće iz nje izlazi samo neka dosadna i vulgarna priča, ali ponekad se iz nje razvije višebojni leptir božanskog smeha. . .«

Dakle, ništa neobično u tome što ste iste godine (1960) dobili nagradu za humor i postali direktor Centra za sociologiju književnosti u Bordou, što ste pre teorije humora napisali *Sociologie de la littérature* (1958), a posle nje još dve sociološke studije, prvu iz oblasti školstva (*Ecole pratique, école du peuple*, 1961), drugu o knjizi (*La révolution du livre*, 1965).

Pogolem spisak, gospodine! Možda će vaš korespondent ukazati prstom na njega i zjurado vas zapitati kada mislite da porušite gomilu kamenja koje ste sakupili. Ali mi, vaši zemni čitaoci, znamo da se Eskarpi nije, bar još ne, »ušančio iza gomile svojih dela« i da još na palubi svoga broda upire oči prema horizontu. Sa zadovoljstvom, koje u božjim očima može izgledati pristrasno, zaključujemo da je on u dvadeset pet knjiga dvadeset pet puta izbegao »zamku trajanja«, i da se ono što je sam rekao o mestu knjige u savremenom svetu u potpunosti odnosi i na njegove knjige, to jest da se »u naše vreme knjiga vraća svojoj istinskoj vokaciji: da bude prenosnik a ne spomenik«.

Pitanje društvene uloge »igrača golfa«, kako vi nazivate intelektualca, nametnulo vam se takvom žestinom da je u jednom trenutku, prema vašem vlastitom kazivanju, za vreme »nekih predavanja u Bilbau, Edinburgu ili Kazablanki«, izazvalo u vama pravu krizu savesti. Nije zato čudno što tom pitanju i u »Otvorenom pismu Bogu« posvećujete tako značajno mesto. Portret intelektualca koji tu slikate, naročito levičara, sadrži mnoge crte koje svedoče o vašem razočaranju što onaj koji je pozvan da bude »vilica slobodnog čoveka«, u današnjem svetu često ostaje samo »đavo bez rogova« i što na zaludne bune troši municiju našeg »protivsudbinskog oružja«.

Ne znam da li takvom bunom smatrate nedavne događaje u vašoj zemlji, koji su počeli vrenjem u starim hladu-

vitim odajama Sorbone, nastavili se na pariskim ulicama, a zatim odjeknuli u učionicama i u glavama širom sveta, ali ne možete poreći da su tom prilikom mladi intelektualci, pored spremnosti da stave ruku na srce i svoj potpis pod neki dobro sačinjen tekst, pokazali i spremnost da nose glavu u torbi i da stave ruku u vatru.

Verovatno u ovom trenutku Bog nije toliko zaokupljen čitanjem vašeg pisma koliko uzbunom na koju zvoni Fransa Morijak: »Naša golistička Francuska je Francuska u kojoj marksistički univerzitet indoktrinira našu decu, najčešće bez ikakve nade da bi Crkva mogla da predstavlja protivtežu.« Zato, ukoliko imate nameru da »Otvoreno pismo« proširite jednim *post scriptum-om*, nemojte propustiti da uputstvima za razlikovanje levih intelektualaca od desnih dodate napomenu o razlikovanju leve od nove leve i o slikovanju desnice sa starom desnicom. Boga će zanimati da sazna zbog čega se model države u državi ili romana u romanu danas javlja u vidu revolucije u revoluciji i pokreta u pokretu. Biće vam zahvalan ako mu rasvetlite neologizme kao što su »stvaralačko nasilje«, »intelektualni teror« i »intelektualni pendrek«. Radi jasnijeg raspoznavanja dajte mu po jedan primer trezvenog i romantičnog revolucionara. Verovatno će biti prinuđen da u svoju nebesku kartoteku uvede nove odeljke.

Ako Bogu nije pošlo za rukom da uđe u bit Marksovog i Frojdovog učenja, kao što vi tvrdite, možda su mu From i Markuze bliži? Samo pazite da ne pomisli da se kritika jednodimenzionalnosti vrši u ime Svetog trojstva.

Kad je već reč o novim idejama, voleo bih, gospodine, da znam šta bi jedan humanist kao što ste vi rekao o Mišelu Fukou, koji smatra da je čovek rođen tek u XIX veku, zajedno sa mikrobiologijom i elektromagnetizmom: »Od čoveka je učinjen objekt saznanja, kako bi čovek postao subjekt vlastite slobode i vlastite egzistencije... No čovek subjekt vlastite slobode u suštini je neka vrsta korelativne slike boga. Čovek XIX veka je bog ovaploćen u čovečanstvu. Došlo je do neke vrste teologizacije čoveka, ponovnog silaska boga na zemlju, što je učinilo da se čovek XIX veka i sam u izvesnom smislu teologizirao.«

Sartr i Garodi, kao što znate, smatraju da su ovakve ideje uperene protiv marksizma, a naročito ih ljuti što

Fuko, na osnovu izvesnih znakova, predviđa »čovekovu smrt«, smrt stogodišnje inkarnacije boga.

Šta mislite o jednom »Otvorenom pismu Čoveku«?

Zanimljivo je u svetlosti ovih pitanja razmotriti poslednje novosti iz Vatikana: nagoveštaj preispitivanja Galilejeve krivice, koju je 1632. ustanovio sud inkvizicije, i papinu encikliku kojom se vernicima zabranjuje da primenjuju kontracepcijska sredstva, jer se time suprostavljaju »stvaralačkim namerama Boga izraženim u samoj prirodi braka«. Na prvi pogled, reklo bi se da ta dva koraka vode katoličku crkvu u dva suprotna smera. Ali sa stanovišta pretpostavke da se u humanističkom idealu krije prurušeno božanstvo, između ove dve mere nema nesaglasnosti i jedan začetnik humanističke nauke može biti rehabilitovan (možda uskoro i kanonizovan) sa istih razloga sa kojih se, u trenutku kad je čovek doveden u pitanje, traži puna sloboda njegovog začetnika — homunkulusa.

Ne znam koliko je u ovim krajevima Čovek ugrožen, ali bog u klasičnom obličju već odavno je napušten. Kao što ste sami primetili, pred vratima naših hramova, župnik, pop i imam uzalud čekaju vernike. Naslov jedne zbirke pesama mog prijatelja Petra Gudelja glasi »Isus je sam«. Ali, klerikalizam ostaje. Zato sam uveren da će čitaoci ovog izdanja vaše knjige, i pored toga što je ono, zahvaljujući prirodi stvari i prevodiocu, samo senka izvornika, imati u njemu šta da probude *hic et nunc*.

Ivan Colović

SADRŽAJ

	Strana
Peđa Milosavljević: REC PRE KNJIGE — — — — —	5
PREDGOVOR — — — — —	11
BOGU — — — — —	15
Ivan Čolović: POGOVOR — — — — —	103

BIBLIOTEKA ZODIJAK

UREDNIK: MIODRAG MAKSIMOVIC

1. *Karl Marks*: BIROKRATIJA I JAVNOST (rasprodato)
2. *Seren Kjerregor*: OSVRT NA MOJE DELO (rasprodato)
3. *Salvador Dali*: AUTOBIOGRAFIJA (rasprodato)
4. *Ežen Jonesko*: POZORIŠNO ISKUSTVO (rasprodato)
5. *Nikola Milošević*: NEGATIVNI JUNAK (rasprodato)
6. *Iz Starog zaveta*: ŽENA I LJUBAV (rasprodato)
7. *Rajt Mils*: ZNANJE I MOC
8. *Igor Stravinski*: MOJE SHVATANJE MUZIKE
9. *Etiambi*: POZNAJEMO LI KINU
10. *Žan Rostan*: LJUBAV U ŽIVOTINJA
11. *Bogdan Bogdanović*: URBANISTIČKE MITOLOGEME
12. *Iz Kur'ana časnog*: SVETU CELOM OPOMENE (rasprodato)
13. *Moris Merlo-Ponti*: OKO I DUH
14. *Spiro Kulišić*: NEOBICNI OBICAJI
15. *Rober Eskarpi*: OTVORENO PISMO BOGU
16. *K. G. Jung*: LABIRINT U ČOVEKU (u štampi)
17. *Đorđe Petrović*: TEORETIČARI PROPORCIJA
18. *Vatsjajana*: KAMA SUTRA (peto izdanje)
19. *Mao Ce Tung*: KINESKA REVOLUCIJA
20. *Andrija Krešić*: KRITIKA KULTA LIČNOSTI

U pripremi:

Pavle Jakšić: SAVREMENI RAT I i II

Konrad Lorenc: O AGRESIVNOSTI

Mihail Bakunjin: SLOBODA I REVOLUCIJA

Zvonko Marić: TEORIJA O VREMENU

Hulio Karo Baroča: SVET VESTICA

Žorž Bataj: SUZE EROSOVE

Sima Ćirković: SVETI KRALJEVI

IZDANJE

VUK KARADŽIĆ, BEOGRAD

1968. GODINE